
БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNY VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 4 2008

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
V. Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор

Олексій ОНИЩЕНКО, академік НАН України

Editor-in-Chief

Oleksij ONYSHCHENKO, academician of NAS of Ukraine

Редакційна колегія

Л. Дубровіна (заступник головного редактора)

Н. Маслакова (відповідальний секретар)

Г. Бор'як

А. Бровкін

Л. Костенко

В. Омельчук

М. Романюк

П. Тронько

А. Чекмар'юв

О. Додонов

О. Литвиненко

В. Широков

В. Рубан

Б. Ігнатенко

Х. Ласкажевська (Польща)

С. Філіпі-Мартутинович (Сербія)

І. Славінські (Австрія)

К. Брюс (Німеччина)

Л. Біглоу (Велика Британія)

Заснований у 1993 році.

Свідоцтво про державну реєстрацію

КВ № 189 від 09.11.1993 р.

Виходить 6 разів на рік.

Адреса редакції:

НБУВ, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039,

Україна

Тел. (044) 524-43-50

E-mail: b_visnyk@nbuv.org.ua

bibvesti@bigmir.net

Передплатний індекс 74049

Редакційна колегія журналу
не завжди поділяє думку авторів.

Editorial board

L. Dubrovina (Deputy of Editor-in-Chief)

N. Maslakova (Responsible for publication)

H. Boriak

A. Brovkin

L. Kostenko

V. Omel'chuk

M. Romanyuk

P. Tron'ko

A. Chekmaryov

O. Dodonov

O. Lytyynenko

V. Shyrovok

V. Ruban

B. Ihnatenko

H. Laskarzevska (Poland)

S. Philip-Martutynovych (Serbia)

I. Slawinski (Austria)

C. Bruce (Germany)

L. Biglow (Great Britane)

Founded in 1993.

The State Registration Certificate:

KB No. 189 of 09.11.1993

Frequency of publication is bi-monthly

Editorial office address:

VNLU, 3, Prospekt 40-richja Zhovtnja, Kyiv, 03039,

Ukraine

Tel.: (044)524-43-50

E-mail: b_visnyk@nbuv.org.ua

bibvesti@bigmir.net

Subscription Index 74049

The opinions expressed herein are solely the views of the authors
and do not necessarily reflect those of the editorial board.

Зміст

- Заболотна Н.** Науковий каталог почаївських кирилических стародруків: проблеми створення електронної бази 3
- Павліченко Ю.** Аналіз наукометричних методів дослідження інформаційно-документних потоків (на прикладі медицини) 8
- Самохіна Н.** Вітчизняні газетні видання XIX – початку XX століття у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 12
- Романченко Ж.** Теорія бібліологічної психології М. О. Рубакіна 15
- Боряк Т.** «Празький архів»: історія переміщень, опрацювання та сучасний стан (1945–2007) 19
- Бугаєва О.** Інформаційні ресурси архівів Києва: проблема джерел української іконографії 25
- Гетьман Д.** Повернення українських архівних історико-культурних цінностей з Росії у 1926–1936 рр. 32
- Рейзес-Дзедушицький Є.** Юзеф Лозінський – співзасновник Потужицької бібліотеки у Львові 42

Хроніка наукових подій

- Актуальні проблеми розвитку бібліотек у сучасних умовах 51
- 105-та річниця заснування відділу бібліотекознавства Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка 51
- Бібліотечно-інформаційне забезпечення потреб науки: основні завдання розвитку 53
- Наукова книга на пострадянському просторі 54

Вігасмо

- 55 років на службі у Храмі Книги 56

Contents

- Zabolotna N.** Scientific catalogue of Pochajv Cyrillic old-printed books problems of the electronic base creation 3
- Pavlichenko Yu.** Analysis of scientific-measures methods for researches of information and documentary streams 8
- Samokhina N.** Domestic newspapers editions of XIX – beginning of XX century in the stocks of the V. Vernadsky National Library of Ukraine 12
- Romanchenko Zh.** Bibliological psychology theory by M. O. Rubakin 15
- Boryak T.** «Prague archiv»: history of moving, documents handling and the present state (1945–2007) 19
- Bugaeva O.** Information resources of the Kyiv archives: source problem of Ukrainian iconography 25
- Het'man D.** The restitution of Ukrainian archive historical and cultural values from Russia during 1926–1936. 32
- Reyzes-Dzedushyts'kyi Ye.** Yuzef Lozins'ki – one of founders of the Potuzyts'ka library in Lviv 42

Chronicle of scientific events

- Actual problems of libraries development under present conditions 51
- To the 105 anniversary of founding of the Library science department of V. H. Korolenko State scientific library in Kharkiv 51
- Library and information maintenance of needs of science: the main tasks of development 53
- Scientific book on post-soviet space 54

Congratulations

- 55 years on service in the Book Temple 56

Наталія Заболотна,

наук. співробітник НБУВ, канд. філол. наук

Науковий каталог почаївських кириличних стародруків: проблеми створення електронної бази

У статті розглянуто принципи опису видань та примірників для майбутнього наукового каталогу почаївських кириличних стародруків. Наведено схеми описів та зразок. Особливу увагу приділено проблемі недосконалості існуючих кириличних шрифтів WORD.

Ключові слова: почаївські кириличні стародруки, науковий каталог, опис видання, опис примірника, кириличні шрифти текстового редактора WORD.

Друкарня Почаївського Успенського монастиря від 1734 р., коли з її друкарських верстатів зійшло перше видання «Службник» і до 30-х рр. XIX ст., коли наказом російського царя Миколи I усі уніатські (греко-католицькі) церкви на території Російської імперії було переведено під юрисдикцію Руської православної церкви, була світочем культури, просвіти, духовності. Літургійні, катехістичні, філософські та інші видання друкарні розходилися далеко за межі України. Нині вони зберігаються у бібліотеках Білорусі, Угорщини, Польщі, Чехії та інших країн. Пізніше, у XIX–XX ст., почаївські стародруки поповнили собою фонди провідних бібліотек Росії. Це сталося в результаті пошуку культурних цінностей в Україні різними московськими експедиціями.

У XVIII – першій третині XIX ст. Почаїв був впливовим культурним осередком. Почаївська друкарня видала за цей період близько 300 кирилических книг, і вихід багатьох із них був значною культурною подією. Почаївські видання як об'єкт досліджень привертала і продовжують привертати увагу істориків, книгознавців, філологів. А ось діяльність Почаївської друкарні ще й досі не висвітлена достатньою мірою в наукових працях. Хоча дослідження історії видавничої діяльності монастиря та створення повного наукового опису почаївських видань, які зберігаються, насамперед, у двох великих академічних бібліотеках України та Росії, стало б тією необхідною джерельною базою, котра допомогла б вченим у подальшому не тільки визначити кількісні, жанрові, лінгвістичні характеристики, історико-культурне значення продукції почаївської друкарні, а й установити, за власницькими та іншими записами на книжках, коло читачів цієї літератури, з'ясувати історію розповсюдження та побутування тих чи інших видань.

У відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ спільно з Бібліотекою Російської академії наук уже третій (заклучний) рік реалізується спільний проєкт з дослідження кирилических видань друкарні Почаївського Успенського монастиря XVIII – початку XIX ст., підтриманий Російським гуманітарно-науковим фондом, який передбачає створення наукових описів видань та детальних попрамірникових описів. Однак, і після завершення проєкту ця тема для відділу стародруків та рідкісних видань не вичерпується з огляду на значну кількість – понад 1300 примірників 146 видань – почаївських кирилических стародруків.

Унаслідок атрибуції виявляються нові одиниці, а отже цифри, наведені на другу половину 2007 р., є змінними як у бік збільшення, так і зменшення. Наприклад, примірник, який вважався фрагментом почаївського Требника 1760 р., виявився виданим в Уневі 1739 р., натомість неописане у бібліографії видання «Краткое на краткія вопросы и отвіты способом катихізма Богословія о тайнах церковных и ценсурах собраніе...» (Почаїв, [1781]) виявлено у складі видавничих конволютів у семи примірниках. У складі видавничих конволютів виявлено й інші невідомі в бібліографії видання, що поповнили попередній список почаївських кирилических стародруків. Це, зокрема, Акафіст Честному и Животворящему Кресту, Спаса нашего Ісуса Христа [1776] (2 примірники), Акафіст Покрову Пресвятыя Богородицы [не раніше 1786] (2 примірники), Акафіст святому Архістратигу Міхаїлу и Гавріїлу, и прочіим [не раніше 1786] (2 прим.)¹.

¹ Дати, подані у квадратних дужках, установлені за папером і є приблизними, оскільки названі видання не мають вихідних даних.

Хоча одним із вагомих кінцевих результатів проекту є видання наукових каталогів (російська сторона свій каталог уже видала), обидва каталоги матимуть істотні відмінності з низки об'єктивних причин.

По-перше, це різна методика опису². У відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ прийнято методику передачі друківаних текстів та маргінальних записів із максимальним збереженням оригінального написання (наскільки це є технічно можливо). Така методика є виправданою, оскільки служить одночасно кільком науковим цілям: допомагає в атрибуції видання і водночас дає фактичний матеріал для філологічних досліджень, насамперед, з історичних фонетики, граматики, лексикології української, польської і подекуди російської, мов, історії українського і польського правописів та з особливостей церковнослов'янської мови української редакції – на прикладах друківаних текстів та покрайніх записів.

Більшість почаївських стародруків характеризується великою кількістю покрайніх записів – маргіналій, які потребують пильного і кваліфікованого розшифрування³. За змістом маргіналії мож-

на поділити на такі категорії: вкладні, дарчі та власницькі записи, глоси та коментарі до друкованого тексту, записи про важливі або незвичайні факти – історичні події, природні та кліматичні явища, сімейні події, події місцевого значення, записи художніх творів (віршів та прислів'їв) та проби пера. Давні записи на берегах книжок можуть бути об'єктом досліджень багатьох гуманітарних дисциплін. Значний інтерес становлять мовні особливості маргіналій. Ретельне відтворення останніх дасть змогу використовувати їх як джерела для лінгвістичних досліджень після виходу у світ майбутнього каталогу.

По-друге, причиною відмінностей між українським і російським каталогами є неспівмірна кількість видань та їх примірників в обох бібліотеках. Якщо петербурзькі колеги досліджували 152 примірники 83 почаївських кирилических видань XVIII ст., то нам доводиться мати справу з майже 1300 примірниками 146 видань. Відділ стародруків володіє найбільшою у світі колекцією почаївських видань. У ВСПВ зберігаються значні масиви примірників деяких видань, наприклад, 31 примірник Требника 1741 р., 38 примірників Службника 1755 р., 26 примірників Октоїха 1758 р., 29 примірників Тріоді пісної 1767 р., 44 примірники Тріоді цвітної 1768 р., 23 примірники Требника 1771 р., 43 примірники Октоїха 1774 р. Така ситуація склалася внаслідок того, що в багатьох давніх книгозбірнях, звідки ці стародруки надходили до НБУВ, їх також було в достатній кількості, насамперед, у Бібліотеці Київської духовної академії, Древньосховищі Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в Кам'янці-Подільському, Волинському єпархіальному древньосховищі в Житомирі, фундаментальних бібліотеках Подільської та Волинської духовних семінарій, Бібліотеці Київської духовної

² Ковальчук, Г. И., Заболотная, Н. В. «Почаевский проект»: деятельность Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского по исследованию почаевских старопечатных книг // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К., 2007. – Вып. 5. – С. 341–355; Киселев, Р. Е. Создание каталога кириллических изданий почаевского Успенского монастыря в Национальной библиотеке Украины имени В. И. Вернадского // Книга в России. – М., 2006. – Сб. 1. – С. 71–77.

³ Про маргінальні записи як джерело історичних досліджень див. Франко, І. Записи против книгокрадів у старих книгах та рукописах // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1907. – Т. LXXVII. – Кн. III. – С. 173–176; Панькевич, І. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах // Наук. зб. т-ва «Провіста». – Ужгород, 1929. – Річ. VI. – С. 129–196; 1935. – Річ. XII. – С. 1–36; Панькевич, І. Покрайні записи на закарпатсько-українських церковних книгах з додатком чотирьох монастирських грамот. – Прага, 1947; Панькевич, І. Матеріали для історії південнокарпатських українців // Наук. зб. Музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1970. – Т. 4, – Кн. 2; Апанович, Е. М. Вкладные, владельческие, дарственные записи и приписки переписчиков XVI–XVIII в. на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // История книги и издательского дела. – Л., 1977. – С. 22–52; Шамрай, М. Маргіналії в стародруках кирилического шрифту XV–XVII ст. з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

[Каталог]. – К., 2005; Шамрай, М. А. Маргиналии в старопечатных книгах кириллического шрифта XV–XVII в. как исторический источник // Федоровские чтения. – М., 2007. – С. 166–173; Заболотна, Н. Пам'ятки південнослов'янського кирилического книгодрукування у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 3. – С. 11–20. Покрайнім записам на почаївських стародруках, що досліджуються у процесі роботи над проектом, була присвячена доповідь авторки цієї статті «Маргіналії у почаївських кирилических стародруках (на матеріалах фондів відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)» на конференції «Українці XVI–XVII ст. крізь призму слова» у Львові 2006 р.

семінарії (це встановлено за провенієнціями на самих книжках)⁴.

Значні масиви дають простір для порівняння примірників, унаслідок чого виявляються друкарські варіанти видань, варіанти художнього оформлення, складові – алігати у видавничих конволютах, розрізняються зовні подібні між собою видання з однаковими вихідними даними. Такі знахідки розширюють і доповнюють загальну картину уявлень про почаївські кириличні стародруки, що важливо не тільки для бібліографії, а й для історії видавничої роботи в Почаєві⁵. Крім того, можна робити певні припущення щодо технічної сторони друкування книжок у Почаївській типографії XVI–XVIII ст., якості оригіналів, виготовлення видавничих оправ і т. п.

У ході роботи над каталогом було виявлено низку видань, відомостей про які немає в сучасній бібліографії, зокрема, це Акафіст Честному и Животворящему Кресту, Спаса нашего Иисуса Христа [1776]; Мінея святкова й загальна = Трефологійон... – 1777. – Вид. I.; Краткое на краткія вопросы и отвіты способом катихізма Богословія о тайнах церковных и ценсурах собраніе... [1781]; Чин како подобает піти дванадесять псалмов особь [старообрядницьке видання, не раніше 1784]; Акафіст Покрову Пресвятыя Богородицы [не раніше 1786]; Акафіст святому Архістратигу Міхаїлу и Гавріїлу, и прочіим [не раніше 1786]; [Кроковський Іоасаф]. Акафіст святей великомучениці Варварі [1788].

Натомість Бібліотека Російської академії наук у Санкт-Петербурзі володіє виданнями, яких немає не лише в НБУВ, а й в Україні взагалі. Тим більшу вцінність мають наукові описи цих видань у Почаївському збірнику (Почаевский сборник. – СПб, 2007).

⁴ *Заболотна, Н. В., Кисельов, Р. Є.* Почаївський проект: робота над каталогом // *Бібліотечний вісник.* – 2006. – № 2. – С. 21–23.

⁵ *Кисельов, Р. Є.* Специфічні особливості розкриття фондів стародруків (на прикладі варіантів почаївського Трефологійона 1737 р.) // *Наукові праці НБУВ.* – К., 2002. – Вип. 9. – С. 290–294; *Заболотна, Н.* Видання почаївського Требника 1771 р. у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ // *Наукові праці Національної Бібліотеки України імені В. І. Вернадського.* – К., 2006. – Вип. 16. – С. 331–335; *Заболотна, Н.* Почаївські Трефологійони 1777 р. у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ // *Рукописна і книжкова спадщина України.* – К., 2007. – Вип. 12; *Заболотна, Н.* Почаївський проект у 2006 р.: знахідки у фондах відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ // *Наукові праці НБУВ.* – К., 2007. – Вип. 19.

Отже, остаточним результатом дослідження має стати друкований каталог, після виходу якого міг би з'явитися й його електронний відповідник. Таким чином, почаївські каталоги – НБУВ, робота над яким триває з огляду на значну кількість матеріалу, та БРАН, який уже вийшов друком, – взаємно доповнюватимуть один одного і стануть прикладом ефективності співпраці між бібліотеками в дослідженні кириличних стародруків.

Паралельно зі створенням каталогу проводяться й інші роботи, які супроводжують проект і які є необхідними складовими підготовки наукового каталогу, а саме:

- атрибуція дефектних примірників, фрагментів, окремих аркушів;
- виявлення й атрибуція друкарських доповнень – алігатів у конволютах – згадки про які відсутні у бібліографії;
- переопис примірників de visu, друкування карток на них до читацького та службового каталогів.

Наукові описи почаївських кириличних стародруків вносяться до електронної бази в текстовому редакторі Word. Проте, маючи багато вигод і зручностей, ця електронна версія не позбавлена вад.

Основною і найбільшою вадою є відсутність специфічних кириличних літер у шрифтових наборах «Times New Roman» та «Arial», які вважаються стандартними для більшості друкованих видань. Утім, жоден із наявних комп'ютерних шрифтів Word не має повного набору всіх можливих кириличних літер, а також лігатур і діакритичних знаків, які застосовувалися у виданнях XV – початку XIX ст. Тому доводиться додатково використовувати специфічні літери з інших шрифтів, насамперед, «SlavonicSophia», «CyrillicSerif Roman», «CyrillicOld», «MT OldSlavic».

Така кількість шрифтів створює певні незручності, оскільки при копіюванні тексту з файла у файл, перенесенні в інший комп'ютер, пересиланні електронною поштою та інших подібних операціях, кириличний набір порушується: специфічні старі кириличні літери довільно й автоматично замінюються на різні символи або конвертуються в зовсім інші, не відповідні їм літери шрифту «Times New Roman». виправлення наслідків таких конвертацій вимагає великої пильності й займає багато робочого часу.

Як уже зазначалося, жоден із відомих нам кириличних шрифтів (окрім названих «SlavonicSophia», «CyrillicSerif Roman», «CyrillicOld», «MT OldSlavic» це також «Izhitsa», «Ukrainian?Izhit-

sa), «Litopys New Roman») не має повного набору давніх кириличних літер, який включав би лігатури, літери з надрядковими знаками (діакритиками), йотовані варіанти деяких голосних, надрядкові й підрядкові виносні літери під титлом і без нього. Тому й доводиться комбінувати, паралельно залучаючи літери з різних шрифтових наборів, що часом дає збої під час роботи на комп'ютері. До того ж, більшість літер із цих гарнітур зорво «вибиваються з ряду» поряд із набором таймсом, оскільки мають відмінну висоту, жирність та інші ознаки. Все це утруднює сприйняття такого друкованого тексту. Найліпше зорво поєднуються зі шрифтом «Times New Roman» лише «Litopys New Roman» і «SlavonicSophia», але ж і вони не мають усього необхідного набору кириличних літер.

Практика роботи відділу, а також історико-лінгвістичні дослідження засвідчують, що «ідеальний» електронний кириличний шрифт є вкрай необхідним. Тому створення кириличного шрифту з усіма наявними в кирилиці різних країн та епох графемами мало би стати справою програмістів.

Повертаючись до принципів побудови каталогу, потрібно зазначити, що він має складатися з двох частин: власне каталогу стародруків та альбому художнього оформлення.

Структура майбутнього каталогу, який передбачає описи видань та описи їх примірників, що зберігаються в НБУВ, виглядає таким чином:

Опис видання включає в себе:

- уніфіковану назву;
- текст титулу (зі збереженням оригінального правопису);
- формат, формулу сигнатур, аркушеву (сторінкову) формулу;
- характеристики друку (одна чи дві шпальти, використання однієї чи двох фарб, кількість рядків на сторінці, розмір набірної шпальти, наявність колонтитулів, наявність і місце розташування колонцифр, позначення сигнатур, висота 10 рядків шрифту і, у разі необхідності, деякі інші параметри);
- текст початкових рядків на вибраних аркушах (зі збереженням оригінального написання – специфічних кириличних літер за винятком діакритичних знаків);
- склад видання (з зазначенням сторінок / аркушів початку й кінця розділу);
- художнє оформлення (ілюстрації з зазначенням місця їх розташування у книзі, розмірів, наяв-

ності підпису автора; заставки, кінцівки, віньетки, дрібні гравюри з зазначенням місця їх розташування у книзі, крім того, фіксується наявність ініціалів і виливних прикрас);

- бібліографію;
- кількість примірників у НБУВ;
- у разі необхідності – примітки.

Опис примірника включає в себе:

- перелік збірок, де перебувала книжка раніше (якщо можливо їх ідентифікувати), з зазначенням старих шифрів, печаток, наліпок і т. ін.;
- цитацію всіх маргінальних записів зі збереженням оригінального написання згідно з розробленими правилами;
- стислу характеристику оправи (за наявності такої); особлива увага приділяється видавничим оправам;
- у разі необхідності – примітки стосовно перебування примірника в конволюті з іншими, використання аркушів з інших видань для форзаців або оправи, приналежність примірника до варіантів видання, наявність типографської заміни аркушів та ін.

Альбом художнього оформлення повинен мати таку структуру: розділи, що відповідають назвам елементів художнього оформлення (ілюстрації, заставки, кінцівки, в'язь, віньетки, герб, дрібні потекстові гравюри), та список відсилок, який має складатися з:

- номери позиції елемента художнього оформлення;
- видання (зазначається автор, назва, рік видання, сторінки розташування елемента), його номер у каталозі почаївських кириличних стародруків та в каталозі Я. Запасака і Я. Ісаєвича.

Окрім того, в альбомі має бути додаток, де можна розмістити зразки елементів художнього оформлення, не виокремлені у власні розділи через свою часту вживаність і численність, але наведені як приклади друкарської майстерності та характерні ознаки почаївських кириличних видань – ініціали, виливні прикраси та композиції з них, зображення ієрейських жестів. Окремими додатками мають стати зразки шпалерних паперів виробництва друкарні Почаївського Успенського монастиря та зразки оздобних оправ, насамперед шат, виготовлених українськими майстрами переважно у XVIII – на початку XIX ст.

На підтвердження вищезазначеного наводимо приклади опису видання та примірника. Для зразка взято почаївське видання Псалтиря 1792 р.

Псалтир. –1792.

Опис за єдиним – дефектним – примірником.

ΨАЛТИРЬ / Блаженнаго Пророка / Царя Дѣда. / Съ Пѣснми, и Припѣвы, и Стѣхи избран-/ными на Праздники Г^ѣпдскіа, и Б^ѣгородичныа, / и Стѣхъ Б^ѣжіихъ: / съ Пасхалією. / Тупомъ издадеса въ Стой и Ч^ѣдотворной / Лаврѣ Почаевской, / Тщаніємъ Инокѡвъ, Чина С^ѣтаго Васіліа Великаго. / Рокѡ, ѡ Рождества Хр^ѣтова / „а^ѣѡчв.

4°. [1]⁴... А⁴ – А⁴ Ѡ⁴ ѡ⁴ – V⁴ АА⁴ – II⁴... = [1] – [4]..., 1 – 112, 109 – 191 (або 192), 192 – 202... арк.

Помилки у фоліації: 153 зам. 154, 160 зам. 161, 170 зам. 178, 85 зам. 185.

Друк однією шпальтою, двоколірний (цинобра – лише у Пасхалії). Рядків 19, 26, 27, 31. Розмір набірної шпальти – 165 x 133 мм. Колонтитули. Колонцифри у правому верхньому кутку аркушів, арк. I II рах. колонцифри не має. Кустоди. Подвійні посторінкові лінійні рамки. Маргіналії в рамці і за рамкою. Позначення сигнатур на перших двох аркушах зшитка. Шрифти: 10 рядків – 86, 61, 57, 50 мм.

Початкові рядки:

Арк. 15 II рах.: іакѡ восхотѣ ма.

Арк. 30 II рах.: разѡма: броздами и оуздою челюсти ихъ во-

Арк. 75 II рах.: аравійска: и помолатса ѡ немъ вынѡ, весь день

Арк. 115 III рах.: и ѡ нѡждѣ ихъ избави а:

Арк. 130 III рах.: запѡвѣди твоа.

Арк. 175 III рах.: М^ѣЦА НОЕВРІА ВЪ ѣ ДЕНЬ,

Склад видання: 1) титул – [1] I рах.; 2) епіграфи – [1] зв. I рах.; 3) Оуказъ ѡ Ψалтирѣ – [2] – [[4] зв. I рах.; 4) кафізми з першої по двадцяту – I II рах. – 159 III рах.; 5) пісні з першої по дев'яту – 159 зв. – 167 III рах.; 6) тропарі – 167 зв. – 168 III рах.; 7) Величаніа праздникѡмъ... – Ψалми избранныа – 168 – 185 III рах.; 8) Ψалми общіи – 185 – 186 зв. II рах.; 9) Припѣви болгарскіи – 186 зв. – 188 зв.; 10) Пасхалія – 189 – 197 зв. III рах.; 11) Паракліс до Пресвятої Богородиці – 198 – 202 зв. III рах....]

Художнє оформлення. Кінцівка: 188 зв. III рах. **Виливні прикраси:** композиції на місці заставок і кінцівок, смужки в тексті, оздоблення колонтитулів.

ЗІ – № 3635, ПБЗ – № 1181.

ВСРВ – 1 прим.

Кир.2473п

Збірки: 1) Волинське єпархіальне древньосховище, шифри – 17^а (запис червоним олівцем на верхньому палітурному аркуші, закреслений), II,500 (там само); 2) Волинське Церковно-археологічне товариство – характерна оправа, наліпка з червоної тканини із золотими літерами В.Ц-А.О.

Юліана Павліченко,

молодш. наук. співробітник

Інституту медичної радіології ім. С. П. Григор'єва АМН України

Аналіз наукометричних методів дослідження інформаційно-документних потоків (на прикладі медицини)

Аналізуються наукометричні методи дослідження інформаційно-документних потоків та результати їх використання у сучасних науково-медичних дослідженнях.

Ключові слова: бібліометрія, наукометричні дослідження, показник цитування, індекс наукових посилань, база даних Medline, контент-аналіз, сетеметрія, імпакт-фактор.

Наукометричні методи сьогодні широко використовуються при оцінці наукових досліджень та інформаційних ресурсів. Наука – це система, яка самоорганізовується, розвиток якої врегульовується її інформаційними потоками, а наукометрія – це сукупність кількісних методів вивчення розвитку науки як інформаційного процесу. Завданнями наукометричних досліджень є отримання об'єктивної картини розвитку наукового напрямку, оцінка його актуальності, потенційних можливостей, законів формування інформаційних потоків та поширення наукових ідей.

У наукознавстві використовуються різні моделі науки: економічна, гносеологічна, логічна, інформаційна та ін. У даному дослідженні ми виходитимемо з інформаційної моделі, оскільки феноменологічно науку можна розглядати як процес отримання нової інформації, який має послідовний і колективний характер, а всяка наукова робота ґрунтується на певній кількості раніше виконаних робіт.

Мета даної статті – проаналізувати наукометричні методи та результати їх використання у сучасних науково-медичних дослідженнях.

Важливою складовою наукометрії є методи дослідження тенденцій розвитку наукових напрямів за допомогою бібліографічних показників наукових публікацій, які об'єднані під назвою «бібліометричні».

Термін «бібліометрія» ввів у науковий обіг А. Прітчард у 1969 р. Він запропонував замінити термін «статистична бібліографія», який періодично використовувався у літературі з 1923 р., але з часом уже не задовольняв дослідників. Вчений визначив бібліометрію як «застосування математики та статистичних методів до процесів написаної інформації та до природи і напрямку розвитку дисципліни за допомогою підрахунку та аналізу різних аспектів написаної інформації» [3].

Термін «бібліометрія» отримав швидке визнання. Засновник Інституту наукової інформації США Гарфілд визначав бібліометрію як метод кількісних досліджень документів, що існують у вигляді матеріальних об'єктів або бібліографічних одиниць, а також заміників того й іншого. Дане визначення хоча й не включає в себе закон Ципфа, однак воно чітко відокремлює бібліометрію від наукометрії, яка оцінює кількісно наукову продуктивність загалом [6].

Наукометричні дослідження можна досить умовно розділити на три напрями:

- наукометричні дослідження, спрямовані на вдосконалення самих методик;
- наукометрія як інструмент дослідження (вивчення) конкретної галузі науки;
- наукометрія як засіб управління наукою, вироблення наукової політики. Нині це найбільш важливий напрям, який займається з'ясуванням реального стану справ з виявлення тенденцій розвитку науки.

Перший напрям стосується методології проведення наукометричних досліджень. На цю тему значно менше досліджень, ніж з інших напрямів, а з опублікованих практично неможливо вибрати близькі за змістом, настільки вони специфічні.

Наприклад, М. Фетторі, Г. Педраззі, Р. Турра висловлюють припущення, що визначення реалістичних бізнес-цілей під час проведення експериментів з новими лінгвістичними інструментами та використання надійної методології дасть змогу об'єктивізувати наукометричні дані. Переваги та недоліки текстової вибірки оцінюються дослідниками стосовно конкретної галузі, наприклад, пакувальної технології. Вони також оприлюднили досвід роботи з новою програмою PackMOLE, яка керує процесами групування та кластеризації патентів [5].

Розвитку методів наукометрії значною мірою спри-

яла поява у 1963 р. Показника цитування в науці – Science Citation Index (SCI), а пізніше інших універсальних світових політематичних баз даних філадельфійського Інституту наукової інформації. Ці інформаційні системи дають змогу виявляти статистику бібліографічних даних у світовому масштабі та зв'язки між публікаціями (відповідно, і вченими). Можна виокремити три основних напрями наукометричних досліджень, проведених на основі Індексу наукових посилань (SCI) [20]:

- дослідження внутрішньої структури галузей знання, виявлення історичних особливостей та тенденцій розвитку науки і техніки. В основі таких досліджень лежить один з методів аналізу мереж цитування – метод спільного цитування двох публікацій;
- формування груп тематично однорідних журналів, оцінка наукового рівня цих журналів та їх впливу один на одного, включаючи вимір факторів впливу, факторів «швидкого реагування» на даний журнал, коефіцієнтів самоцитування та інших бібліометричних показників;
- одержання оцінок наукового внеску окремих вчених та наукової діяльності окремих організацій, країн.

Використання наукометричних методів як інструменту дослідження науки створює нові можливості для аналізу наукового знання та наукової діяльності. Сучасний тип рефлексивного дослідження науки повинен спиратися на результати об'єктивного аналізу наукового знання та пізнавальних процесів, що відображені у документальних масивах інформації, та їх семантичну інтерпретацію, поряд з іншими методами, які застосовуються.

А. Пулгар та Й. Гіл-Ліва у своїх дослідженнях використовували такі показники: вклад авторів, старіння публікацій та їх дисперсія, розподіл публікацій за тематикою, роками, видами джерел [17].

З ускладненням інформаційно-бібліотечної діяльності, яка пов'язана з поширенням інформаційних технологій та використанням переважно електронних інформаційних ресурсів, дедалі частіше фахівці медичних бібліотек використовують бібліометричні методи при дослідженні можливостей баз даних.

Мінг-йех Тсай та Єн-хсу Янг [15] здійснили аналіз інформаційних документів, використовуючи традиційні показники: динаміку публікацій, тип публікацій, мову, країну публікації та предмет досліджень. Було простежено розподіл журнальних статей за законом Бредфорда. Результати аналізу масиву публікацій з бази даних Medline за типом «Рандомізовані контрольні дослідження» показали, що за деякими напрямками (серцево-судинні захворювання, онкологія, астма, післяопераційні стани здоров'я та анестезуючі засоби) їх кількість зростає підвищеними темпами.

Цікавим напрямом дослідження було використання наукометричного/бібліометричного підходу з визначенням кількості публікацій з проблеми, яка вивчалась, шляхом пошуку за ключовими термінами у БД Medline. В якості ключового терміну було обрано «лизосомы». Використано обмеження вибірки за часом (5-річні інтервали або 15-річні), джерелом матеріалу (людина, у т. ч. матеріал людини, культивованний *in vitro*), але без обмежень типу публікацій та мови оригіналу. Не враховано ранг ключових слів, динаміку публікацій, тому отримані результати є оціночними, вони мають значення тільки у порівняльному аспекті [1]. Оцінка відображення радіологічних досліджень у статтях радіологів порівняно зі статтями кардіологів вивчено авторами статті «Cardiac MR imaging: balanced publication by radiologists and cardiologists» [12].

Метод контент-аналізу також активно використовується фахівцями інформаційного середовища. В основі контент-аналізу лежить бібліографічний опис наукового тексту, який розглядається на рівні слів.

Один з варіантів застосування контент-аналізу є оцінка інформативності журналів. Так, Б. О. Омотайо використовує контент-аналіз при оцінці журналу «*Ife psychology*» за таким показником, як цитування [16]. Результати аналізу показали, що він є багатопрофільним міжнародним журналом, який, незважаючи на деякі проблеми, виявився здатним продовжити своє існування. Склад авторів, їх географія свідчать, що у розвиток журналу свій внесок зробили автори з 26 країн. Відсоток іноземних авторів за останні роки збільшився з 21,7 % до 52 %. Тематика журналу нині охоплює більш ніж 14 галузей науки, включаючи психологію, освіту, соціологію та розумове здоров'я. Найчастіше на сторінках видання цитуються журнали (47,7 %) та книги (45,2 %). Отримані результати дали підстави включити часопису до списку африканських журналів он-лайн, а також висловити побажання щодо зміцнення його редакційного керівництва.

Нині формується новий напрям бібліометрії – сетеметрія (вебометрія, сайтометрія), яка увібрала у себе досвід бібліометричних досліджень та здійснює їх у мережевому режимі.

Мережа Інтернету переросла в широко використовувану інформаційну та комунікаційну систему, що, безумовно, позначилося на діяльності академічних інститутів. Адже спостерігається не тільки зростання кількості електронних сторінок академічних інститутів, а й особистих сторінок, які створені самими вченими.

У роботі К. Дюмонта [4] представлено порівняльні результати двох досліджень, у процесі яких було оцінено 350 домашніх сторінок, підтримуваних вченими-психологами з 4-х європейських країн (Німеч-

чини, Австрії, Великобританії, Швеції) та результати анкетування психологів (86 анкет) щодо структури та змісту їхніх домашніх сторінок. Дослідження засвідчують, що інформація про дослідницьку діяльність домінує в змісті інформаційних сторінок учених.

Інститутом наукової та технологічної інформації Китаю було здійснено порівняльну оцінку друкованих та електронних форм 42 прикладних журналів за показником «імпакт-фактор». Виявилось, що кореляція між паперовими та електронними версіями журналів за звертанням та показником імпакт-фактора була значною [9].

Дедалі більше медичних фахівців разом з інформаційними фахівцями використовують бібліометричні методи при дослідженні тенденцій розвитку своїх медичних галузей. При цьому коло інтересів значно розширюється.

Одні фахівці [2] досліджують взаємозв'язок між зробленими науковими доповідями на засіданні Радіологічного товариства Північної Америки та їх публікаціями у провідних радіологічних журналах, що включені до БД Medline.

Інших приваблює тема оцінки вкладу Європи у розвиток науки. У цьому контексті насамперед оцінюється географія публікацій [7], визначається загальна кількість статей та фактор їх впливу. Тут дослідників більше цікавить проблема визначення активності авторів з країн Європу (ЕС) порівняно з представниками Північної Америки стосовно деяких актуальних медичних проблем, наприклад, випробування хіміопрепаратів для лікування онкологічних хворих. Встановлено, що працівники з європейських медичних установ опублікували більше статей порівняно з їх північноамериканськими колегами. Проте середній фактор впливу північноамериканських статей був вищий європейських.

Бібліометрична оцінка радіологічних досліджень у Європі проведена в роботі «Radiological research in Europe: a bibliometric study» [10]. Для визначення внеску європейських дослідників у розвиток радіологічних журналів та зіставлення бібліометричних параметрів з деякими соціально-економічними факторами різних європейських країн було вивчено наукову «вагу» статей, написаних європейськими радіологами, порівняно з колегами з інших континентів. З європейського регіону було включено 15 країн Євросоюзу, плюс Норвегія та Швейцарія. Наукова «вага» статті оцінювалася імпакт-фактором журналу за кожний рік. У результаті порівняння наукової продуктивності європейських радіологів та радіологів США встановлено, що європейські радіологічні дослідження займають 40 % усього світового наукового виробництва в цій галузі, а Німеччина, Великобританія та Франція – основні видавці. Показано також, що європейська радіологія розвивається, збільшується число виробничих розробок,

однак, європейські радіологічні дослідження ще не досягли лідерства в публікаціях.

Робота «Publication of material presented at radiologic meetings: authors' country and international collaboration» [14] присвячена оцінці впливу країни авторів, їх співпраці та наукових комунікацій за матеріалами доповідей на Європейському конгресі радіологів (ECR). Її автори встановили, що тільки 39 % доповідей опубліковано в журналах. Найвищий відсоток публікацій (62 %) мали автори з США.

Аналіз розподілу онкологічних журнальних статей, авторів з країн Євросоюзу представлено у роботі «Assessing oncological productivity: is one method sufficient?» [19]. У ній оцінюються можливості двох різних методів вивчення продуктивності авторів за показниками кількості статей, розподіл їх за країнами, співвідношення між числом статей та кількістю населення конкретної країни і імпакт-фактором. Також проаналізовано журнали, де публікувалися автори країн ЄС за основними науковими напрямками. Звичайно ж крім онкології у праці відображено публікації з біохімії, гематології, патології та ін.

Не менш цікава проблема оцінки наукових напрямків за їх цитуванням порушена у статті «Reference citations in radiology: accuracy and appropriateness of use in two major journals» [8]. У роботі проведена оцінка точності та доречності використання посилань, які процитовані у китайських медичних наукових журналах за деякими напрямками. Цитування використали й інші автори, які отримали дані щодо розповсюдження нових медичних технологій у наукових дослідженнях [21].

Останнім часом дедалі більше досліджень присвячується бібліометричній оцінці наукових журналів. У роботі «Hypothetical influence of non-indexed Spanish journals on the impact-factor of radiological journals» [13] вивчено імпакт-фактор 52 радіологічних журналів, які включено до Наукового цитат-індексу, 73 іспанських журналів за різними медичними напрямками та офіційного іспанського журналу «Radiologia». Часописи з найбільшим імпакт-фактором представляли клінічну радіологію Північної Америки, а серед європейських журналів на перше місце за імпакт-фактором вийшов «European Journal of Radiology».

Визначення внеску країн у радіологічні клінічні журнали розглянуто і в роботі «Research articles published in clinical radiology journals: trend of contribution from different countries» [18]. Статті з журналів відбиралися з БД Medline та були систематизовані по 20 країнах. Із загальної кількості статей з журналів, що спеціалізуються на клінічній радіології, частка США становила 43 %, Великобританії – 10 %, Японії – 8 %. Виявилось, що тільки у США видано більше статей у журналах з високим імпакт-фактором.

При оцінці цитування авторів та журналів у вчених не може не викликати інтересу проблема самоцитування, яка висвітлюється в дослідженні «Self-citation: comparison between Radiologia, European Radiology and Radiology for 1997–1998» [11]. Самоцитування є важливим критерієм якості журналу і тому у дослідженні проведена порівняльна оцінка самоцитування в офіційному журналі Іспанського товариства радіологів (Radiologia) і «European Radiology» та «Radiology». Індекс цитування розглядається як відношення між самоцитуванням та загальною кількістю посилань у статті для кожного журналу окремо. У результаті встановлено, що індекс самоцитування був статистично вищий в «Radiology» (23 %), ніж у «Radiologia» (2 %) та «European Radiology» (1 %). Таким чином, іспанський офіційний радіологічний журнал «Radiologia», який ще не включено до бази даних Medline, має більшу кількість самоцитування ніж «European Radiology».

Таким чином, проведення аналізу можливостей використання наукометричних та бібліометричних методів дослідження інформаційних документних потоків дає змогу зробити такі висновки:

1. Останнім часом здійснюються спроби пов'язати різні наукометричні показники, наприклад, вимірювання продуктивності з цитування або наукометричні дані з результатами наукового реферування. Введення комбінованих показників, з одного боку, знижує відтворюваність результатів та їх тлумачення, з другого – вони доповнюють один одного.

2. Сукупність бібліометричних методів можливо класифікувати за такими напрямками їх використання: аналіз інформативності індикаторів та їх інтерпретація; оцінка імпаکت-фактора журналів; оцінка вкладу вчених країни в світову науку; відображення статей у БД Medline; оцінка продуктивності авторів публікацій.

Список

використаної літератури

1. Пупышев, А. Б. Лизосомы человека: библиометрическая оценка актуальных направлений исследований / А. Б. Пупышев // Бюллетень СО РАМН. – 2006. – № 1. – С. 106–116.
2. Arrive, L. Subsequent publication of orally presented original studies within 5 years after 1995 RSNA Scientific Assembly / L. Arrive, P. Y. Boelle, P. Dono, M. Lewin, L. Monnier-Cholley, J. M. Tubiana // Radiology. – 2004. – Vol. 232. – № 1. – P. 101–106.
3. Burton, H. D. Use of virtual information for bibliometric analysis / H. D. Burton // Inf. Process and manag. – 1988. – Vol. 24. – № 1. – P. 39–44.
4. Dumont, K. Content analysis of the homepages of academic psychologists / K. Dumont, W. Frindte // Computers in Human Behavior. – 2005. – Vol. 21. – P. 73–83.

5. Fattori, M. Text mining applied to patent mapping: a practical business case / M. Fattori, G. Pedrazzi, R. Turra // World Patent Information. – 2003. – Vol. 25. – P. 335–342.

6. Garfield, E. Citation Indexing – its theory and application in science: Techn. Human. – N.Y., 1979. – 98 p.

7. Grossi, F. Geography of clinical cancer research publications from 1995 to 1999 / F. Grossi, O. Belvedere, R. Rosso // Eur. J. Cancer. – 2003. – Vol. 39. – № 1. – P. 106–111.

8. Hansen, M. E. Reference citations in radiology: accuracy and appropriateness of use in two major journals / M. E. Hansen, D. D. McIntire // Am. J. Roentgenol. – 1994. – Vol. 163. – № 3. – P. 719–723.

9. Lu An. Research on the Relationships between Chinese Journal Impact Factors and External Web Link Counts and Web Impact Factors / Lu An, J. Qiu // J. Acad. Libr. – 2004. – Vol. 30. – № 3. – P. 199–204.

10. Mela, G. S. Radiological research in Europe: a bibliometric study / G. S. Mela, C. Martinoli, E. Poggi, L. E. Derchi // Eur. Radiol. – 2003. – Vol. 13. – № 4. – P. 657–662.

11. Miguel, A. Self-citation: comparison between Radiologia, European Radiology and Radiology for 1997–1998 / A. Miguel, L. Marti-Bonmati // Eur. Radiol. – 2002. – Vol. 12. – № 1. – P. 248–252.

12. Miguel-Dasit, A. Cardiac MR imaging: balanced publication by radiologists and cardiologists / A. Miguel-Dasit, L. Marti-Bonmati, P. Sanfeliu, R. Aleixandre // Radiology. – 2007. – Vol. 242. – № 2. – P. 410–416.

13. Miguel-Dasit, A. Hypothetical influence of non-indexed Spanish journals on the impact factor of radiological journals / A. Miguel-Dasit, R. Aleixandre, J. C. Valderrama, L. Marti-Bonmati, P. Sanfeliu // Eur. J. Radiol. – 2005. – Vol. 54. – № 3. – P. 321–326.

14. Miguel-Dasit, A. Publication of material presented at radiologic meetings: authors' country and international collaboration / A. Miguel-Dasit, L. Marti-Bonmati, R. Aleixandre, P. Sanfeliu, D. Bautista // Radiology. – 2006. – Vol. 239. – № 2. – P. 521–528.

15. Ming-yueh Tsay. Bibliometric analysis of the literature of randomized controlled trials / Ming-yueh Tsay, Yeh-hsu Yang // J. Med. Libr. Assoc. – 2005. – Vol. 93. – № 4. – P. 450–458.

16. Omotayo, B. O. A content analysis of Ife psychology, 1993 – 2002 / B. O. Omotayo // Int. Inform. Libr. Rev. – 2004. – Vol. 36. – P. 95–103.

17. Pulgar, A. Bibliometric analysis of the automatic indexing literature: 1956–2000 / A. Pulgar, I. Gil-Leiva // Inform. Proc. Manag. – 2004. – Vol. 40. – P. 365–377.

18. Rahman, M. Research articles published in clinical radiology journals: trend of contribution from different countries / M. Rahman, T. L. Haque, T. Fukui // Acad. Radiol. – 2005. – Vol. 12. – № 7. – P. 825–829.

19. Ugolini, D. Assessing oncological productivity. is one method sufficient? / D. Ugolini, C. Casilli, G. S. Mela // Eur. J. Cancer. – 2002. – Vol. 38. – № 8. – P. 1121–1125.

20. Wallin, J. A. Bibliometric Methods: Pitfalls and Possibilities / J. A. Wallin // Basic & Clinical Pharmacology & Toxicology. – 2005. – Vol. 97. – № 5. – P. 261–275.

21. Zhao, P. Scientometrics and bibliometrics of biomedical engineering periodicals and papers / P. Zhao, P. Xu, B. Li, Z. Wang // Sheng Wu Yi Xue Gong Cheng Xue Za Zhi. – 2003. – Vol. 20. – № 3. – P. 515–520.

Наталія Самохіна,

зав. відділу газетних фондів НБУВ,
канд. техн. наук

Вітчизняні газетні видання XIX – початку XX століття у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

У статті розглянуто етапи становлення та закономірності розвитку національної газетної періодики XIX – початку XX ст. Представлено унікальні друковані часописи відповідного періоду, що зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ).

Ключові слова: національна преса, газетна періодика, раритетне видання, друковані матеріали, україномовний часопис.

У наш час важко уявити собі людські стосунки без преси та інших засобів масової інформації. Звичайно, преса виникає і розвивається в нерозривному зв'язку з економічними й політичними потребами суспільства. Друковані періодичні видання в тому вигляді, в якому вони ввійшли в сучасне суспільне життя, з'явилися ще в епоху розкладу феодалізму і зародження буржуазних відносин. Хоча за цей час, завдяки досягненням культури, науки і техніки, розвитку друкарської справи, вони значно вдосконалилися.

Основна мета даного дослідження – висвітлення закономірностей розвитку національної газетної періодики XIX – початку XX ст. та аналіз газетних фондів НБУВ – найбільшої колекції часописів Української держави – зокрема, ознайомлення з рідкісними газетними виданнями, що виходили друком в Україні з 1818 р. до початку XX ст.

Особливості розвитку вітчизняної преси в XIX ст. визначені цілою низкою історичних причин, і насамперед, входженням українських земель до складу різних держав (Росії, Австро-Угорщини, Румунії). Це зумовило різні суспільно-політичні умови, неоднакову духовно-культурну атмосферу, цензурно-правове становище, в яких розвивалась газетна періодика. Що характерно, у свій початковий період вона виходила переважно не українською мовою.

Попередниками вітчизняної газетної періодики були давні писемні та усні українські традиції: скарги народної мови; думи та історичні пісні – відображення найрізноманітніших сторін народного життя, побуту, психології, історії народу; пам'ятки епохи Київської Русі – передусім такі, як «Повість временных лет», «Поучение Владимира Мономаха» та ін.

Кобзарі і піснярі виступали не лише як народні поети, народні історики, філософи, а і як своєрідні проповідники, агітатори, трибуни, котрі виражали дух протесту, допомагали народові повстати на боротьбу проти соціальної несправедливості. Наприклад, Богдан Хмельницький, готуючи українців до боротьби проти польської шляхти, розсилав кобзарів, які виступали збудниками народного протесту, закликали населення приєднуватися до козацького повстання.

У XVIII ст. в Україні набула поширення давня професія переписування книг і багато творів, у тому числі художніх, публіцистичних (твори Івана Вишенського, Григорія Сковороди, сатиричні вірші тощо) розповсюджувались у рукописах. У цей час на українській землі народилися такі блискучі твори, як політично-філософський трактат просвітника Я. Козельського «Філософічні пропозиції», сатирична комедія драматурга, поета В. Капніста «Ябеда» та ін. Вони теж розповсюджувались в рукописах.

На початку XIX ст. географічні межі російської преси розширилися. Певною мірою цьому сприяв цензурний Статут 1804 р., яким, зокрема, санкціонувалося створення місцевих цензурних комітетів в університетських центрах [5]. Цим скористалися засновники Харківського університету (1805), який став осередком суспільно-політичного, науково-освітнього й культурного життя в Україні. Саме з університетом пов'язано заснування друкарні, книгарні, виникнення перших в Україні наукових об'єднань, літературних гуртків – усього того, що створювало необхідну базу для існування періодичних видань.

У першій половині XIX ст. з'являються газети «Харьковский еженедельник» і «Харьковские известия». Вони вважаються хронологічно першими

зразками української періодики, хоча й друкувалися російською мовою.

Газета «Харьковский еженедельник» (обсяг 1–1,5 друк. арк., наклад близько 600 прим.) була економічно-комерційним виданням, виходила з 4 травня до кінця липня 1812 р. один раз на тиждень. Ще у 1807 р. ректор Харківського університету А. Стойкович спробував розпочати видання газети «Харьковские патриотические листы». Проте йому не вдалося знайти спільної мови зі столичною цензурою. Ця обставина, по суті, визначила і долю «Харьковского еженедельника». Його через втручання столичної цензури було припинено на 12 номері [1, 4, 5]. На жаль, у газетних фондах НБУВ немає жодного примірника першого харківського видання.

Справжнім першопочатком української періодики є часопис «Харьковские известия». Його видавала рада Харківського університету під керівництвом відомого українського письменника, ректора університету П. Гулака-Артемовського. Редактором-видавцем газети був викладач університету А. Вербицький. Це щотижневий видання виходило у світ з 1817-го по 1823 р. У фондах НБУВ зберігаються номери цього раритетного часопису лише за 1818 р.

До газетного зібрання НБУВ входять і такі унікальні часописи, як газета «Харьковские губернские ведомости» (1847–1917); політико-літературна газета «Харьков» (1878–1880); щоденне видання «Харьковские ведомости» (1904–1915); щоденна газета «Харьковские новости» за 1906 р. [2, 4].

Для багатьох наступних видань перші харківські газети стали своєрідним взірцем. На їх шпальтах друкувалися суспільно-політичні та наукові статті, літературна, театральна і художня критика, бібліографія, автори порушували злободенні літературні і соціальні проблеми.

На західних українських землях у другій половині XIX – на початку XX ст. виходило багато газет польською, угорською, румунською, німецькою мовами. Вони опікувалися переважно місцевими проблемами. У фондах НБУВ зберігаються газети «Свет» за 1869 р., «Наука» за 1909 р., що виходили в Унгарії (нині Ужгород), львівській соціалістично-радикальний часопис українського трудящого народу «Громадський голос» за 1909 р. та ін.

До непересічних видань української газетної періодики належала і газета «Одесский вестник», що виходила з 1827-го по 1893 р. з літературними та сільськогосподарськими додатками. Це видання виявляло інтерес до політичного і культурного життя українського народу. Тривалий час газета «Одесский вестник» була єдиним періодичним виданням на півдні України. В ко-

лекції газет НБУВ вона представлена виданнями за 1829–1892 рр.

Серед раритетів, що зберігаються у фондах НБУВ, особливу цінність становить перший україномовний часопис «Хлібороб». Його перший номер вийшов 12 листопада 1905 р. у м. Лубнах на Полтавщині. Газетою опікувалася лубенська Українська громада.

Одним з найкращих тогочасних видань був селянський часопис «Хуторянин» – орган Полтавського товариства сільського господарства (1896–1907).

Огляди світових подій та внутрішнього життя давали газети «Херсонские губернские ведомости» (у Бібліотеці вона представлена за 1840–1916 рр.) та «Херсонские новости» (в газетному фонді НБУВ це літературне, суспільне та комерційне видання представлено за 1913 р.

Як бачимо, в XIX ст. в Україні існували переважно російськомовні газетні видання, в яких національний елемент виявлявся лише в питаннях історії, фольклору, при розробленні тем з місцевого життя. Досить незначна частина таких матеріалів подавалася українською мовою. Звичайно ж брак періодичних видань українською мовою гальмував розвиток національної літератури та періодики. У першій третині XIX ст. мало друкувалося художніх творів українською мовою і зовсім не було творів публіцистичних, і це значною мірою ускладнювало заснування національних газетних видань, які б належним чином висвітлювали тогочасне суспільно-політичне й культурне життя українського народу.

На початку 30-х років XIX ст. видавнича справа в Києві активізується. Першою газетою в місті були сезонні інформаційні листки «Киевские объ-явления» (1835–1838; 1850–1858), що виходили щоденно під час знаменитих зимових контрактних ярмарків [1, 5]. У газетних фондах Бібліотеки це видання зберігається за 1854–1859 рр.

З 1864 р. починає виходити літературна та політична газета Південно-Західного Краю «Киевлянин» (у зібранні НБУВ вона представлена за 1864–1916 рр.), в якій публікувалися матеріали з історії Києва, давалися огляди українського літературного життя.

До газетного фонду входять і такі рідкісні дореволюційні київські видання, як літературно-політична та економічна газета «Киевское слово» (1887–1905); щоденна газета з щотижневими ілюстрованими додатками «Киевская мысль» (1906–1916); політична та літературна газета «Киевский листок», що виходила двічі на тиждень (1879–1881); політична, суспільна, літературна та економічна щоденна газета «Киевские отклики» (1903–1907).

1863 р. самодержавний уряд Росії видав так званий Валувський циркуляр. Вперше в європейській цензурній практиці написане заборонялось друкувати не з міркувань його змісту, а з міркувань мови. Ще жорсткіші обмеження сфери вживання української мови проголосив Емський циркуляр 1876 р., яким царат наклав вето навіть на ввезення українських творів з-за кордону.

За час дії цих циркулярів аж до початку ХХ ст. на території Російської імперії не з'явилося жодного журналу чи газети українською мовою. Лише у політичній та літературній газеті «Киевский телеграф» (1859–1876), що зберігається у фондах НБУВ за 1860–1876 рр., інколи публікувався український художній чи фольклорний матеріал.

Урядові заборони спричинилися до зміщення центру української видавничої справи на західні землі, де українська мова мала певні юридичні і літературні права. Друковане слово на західноукраїнських землях до 40-х років ХІХ ст. обмежувалося випуском книг і періодики німецькою, французькою, польською, угорською мовами.

Першою ж національною газетою на західноукраїнських землях стала «Зоря Галицька», що почала виходити 15 травня 1848 р. у Львові (з літературними, сільськогосподарськими, морально-релігійними додатками). У фонді НБУВ вона представлена виданнями з 1848-го до 1857 р. За час свого існування газета пережила складну еволюцію – і щодо свого політичного спрямування, і щодо формально-типових ознак (періодичність, формат, мова, правопис тощо) [3, 5].

Газетне зібрання НБУВ також включає щоденні газети, що виходили у Львові: «Галицькая Русь» за 1891–1892 рр.; «Галичанин» за 1893–1913 рр. Крайцями своїми матеріалами ці часописи боронили права українців на розвиток національної культури, відстоювали етнічну єдність українського народу, висвітлювали соціальні прагнення трудящих.

Особливо активно газетна періодика на західноукраїнських землях розвивається, починаючи з 60-х років ХІХ ст., Так, дві українські партії Галичини – «москвофілів» та «народовців» – вже мали свої друковані видання.

Москвофільської орієнтації дотримувалися газети: львівська «Слово» (1861–1887), що представлена в фондах НБУВ з 1861-го по 1880 р.; ужгородська літературна газета «Свет» (1867–1871), що видвалася товариством св. Василя Великого, представлена у колекції газет Бібліотеки за 1869 р., та ін. У фондах НБУВ є також ужгородська суспільна, церковна, наукова, літературна та економічна газета «Карпат» за 1873 р.

Друкованими органами народовців були: львівська газета «Дело» (в Бібліотеці представлена з 1880-го по 1916 р.), яка з 1888 р. першою в Україні почала виходити щоденно; чернівецький часопис «Буковина», зберігається у газетному фонді НБУВ частково з 1886-го по 1916 р., та ін.

У ХІХ – на початку ХХ ст. поширеним явищем були виступи українських письменників і публіцистів у іншомовній пресі. Слід відзначити відомі «Письма с Парижа» Марка Вовчка в «Санкт-Петербургских ведомостях»; антисамодержавні публіцистичні статті, памфлети М. Драгоманова в газеті «Вольное слово» (у зібранні НБУВ цей часопис представлений за 1882 р.) та в щомісячній політичній газеті «Свободная Россия», що виходили в Женеві (у фонді НБУВ зберігаються видання за 1889 р.); численні статті І. Франка в польських газетах, зокрема, у львівському часопису «Праця», який представлений у газетних фондах Бібліотеки за 1904–1905 рр. та за 1914 р.; статті П. Грабовського про Т. Шевченка і О. Пушкіна в тобольській газеті «Сибирский листок», що виходила двічі на тиждень [5] (у фондах НБУВ є видання за 1902 р.); цикл «Свет и тени русской жизни» М. Коцюбинського в житомирській політичній, літературній та суспільній газеті «Вольнь». В колекції газет Бібліотеки вона представлена виданнями за 1886–1910 рр.

Таким чином, українська газетна періодика ХІХ – початку ХХ ст. поступово перетворювалося на важливе громадське явище. Це явище міцно увійшло в життя суспільства і не тільки відображало його, а й було надзвичайно важливим чинником, що справляв істотний вплив на суспільно-політичний, духовний розвиток українців.

Список

використаної літератури

1. Библиография русской периодической печати 1703–1900 гг. [Текст]: материалы для истории русской журналистики / сост. и изд. Н. М. Лисовский. – Петроград: Типография Акц. Общ. Тип. Дела, 1915. – 1067 с.
2. Газети Радянської України 1917–1920 рр. (За матеріалами газетних фондів ЦНБ АН УРСР) [Текст]: бібліогр. покажчик / уклад.: Л. В. Пахуча (керівник роботи), О. С. Лук'янчук, І. В. Сіра – К., 1979. – 111 с.
3. Животко, А. П. Історія української преси [Текст] / А. П. Животко. – К.: Наук.-вид. центр «Наша культура і наука», 1999. – 360 с.
4. Каталог дореволюційних газет, що видавалися на Україні 1822–1916 рр. Публікація фондів ЦНБ АН УРСР [Текст] / уклад.: О. М. Пузирьова [та ін.]; ред. Т. Ю. Лещенко. – К., 1971. – 183 с.
5. Федченко, П. М. Преса та її попередники: історія зародження й основні закономірності розвитку [Текст] / П. М. Федченко. – К.: Наукова думка, 1969. – 351 с.

Жанна Романченко,
аспірантка КНУКіМ

Теорія бібліологічної психології М. О. Рубакіна

У статті висвітлено погляди М. О. Рубакіна на бібліотечну психологію. Проаналізовано різні аспекти бібліопсихології, над якими працювали бібліотекознавці в різні історичні періоди.

Ключові слова: психологія книжкової справи, бібліологічна психологія М. О. Рубакіна, класифікація типів читачів, класифікація типів книг, читачезнавство.

У творчій спадщині Миколи Олександровича Рубакіна (1862–1946) – видатного бібліофіла, бібліотекознавця, письменника, бібліографа – особливе місце посідає теорія бібліологічної психології, яка і сьогодні привертає увагу науковців.

До речі, його сучасники С. П. Вальдгард, А. С. Вияснівський, Я. М. Шафір, Д. А. Чижевський також займалися питаннями бібліопсихології, досліджували психічні, фізіологічні аспекти взаємозв'язку між книгою і читачем. У 70-х роках ХХ ст. до цієї теми зверталися науковці В. П. Таловов, Ю. М. Тугов, А. П. Куликова, Б. Г. Умнов. З кінця ХХ ст. проблеми бібліопсихології знову у полі зору науковців. Не обходить дослідницька увага і творчість корифея бібліологічної психології М. О. Рубакіна.

До питань бібліопсихології М. О. Рубакін звертається у працях «Этюды о русской читающей публике», «Письма к читателям о самообразовании», «Практика самообразования», «Что такое библиографическая психология?», «Психология читателя и книги», «Работа библиотекаря с точки зрения библиопсихологии», покажчику «Среди книг» та ін.

Суть бібліопсихологічної теорії М. О. Рубакіна полягає у наявності «взаємозв'язку» між читачами, між психікою читача та книгою. Водночас, вчений розглядав бібліопсихологію як психологію книжкової справи. Саме тому він дає два визначення бібліопсихології: «1) бібліологічною психологією ми називаємо психологію книжкової справи в процесі її еволюції та дисолюції, тобто розвитку і занепаду, в зв'язку з умовами оточуючого соціального середовища місця і часу; 2) бібліопсихологія є наука про соціальну психологічну дію» [11, с. 150].

На думку Миколи Олександровича, прирівнювати бібліопсихологію до бібліології і розглядати її як один із розділів останньої неправильно, адже книга – це великою мірою психологічне явище. Бібліопсихолог вивчає книгознавство як бібліолог,

але концентрує свою увагу на його психологічних аспектах. Таким чином, наука про книжкову справу для бібліопсихолога є психологією книжкової справи і всіх її галузей в їх взаємозв'язку і функціональній залежності [11, с. 150].

Рубакін започаткував вивчення книги, її вплив на читача та сприйняття читачем друкованого джерела. Ретельний аналіз читацької психології дав йому змогу виокремити такі психічні типи споживачів друкованого слова: абстрактний; синтетичний або аналітичний; індуктивний або дедуктивний.

Науковець проводив соціальний аналіз різних груп читачів, вважав умови життя та характер праці одними із найважливіших чинників, що справляють вплив на читання та сприйняття прочитаного. Його програма вивчення читачів була побудована таким чином, що давала змогу отримувати інформацію про те, які книжки і в яких прошарках суспільства знаходять найбільш позитивний відгук. М. Рубакін відзначав, що запит – це перша сходинка, з якої читач починає свої читання та освіти. Але за першою сходинкою повинні йти друга, третя і т. д., тобто ціла низка сходинок, які б вели людину на гору знання, розуміння, настрою.

Автор бібліопсихології наголошував: нехай читач обирає для читання все що завгодно. Перша справа – не відваджувати, не гасити його інтересу, друга – показати йому ті сходинки якими він самостійно може іти вперед і вгору. Третя справа – відкрити йому значення цих сходинок у процесі його загальної освіти. Четверта справа – надати йому можливість іти цими сходинками вперед і вперед, вище і вище, а також розуміти значення цього сходження для життя [13, с. 139, 140].

Сучасник М. Рубакіна А. Вияснівський зазначав, що заклик Миколи Олександровича до глибокого, вдумливого аналізу явищ не тільки не знайшов відгуку серед фахівців, а навіть викликав ворожнечу. Хоча він особисто погоджувався з тим, що саме Ру-

бакін заклав підвалини бібліопсихології та визначив систему, яка ґрунтується на засадах сенсуалістичного феноменалізму [5, с. 5]. Вивчаючи читача А. В'янівський дійшов висновку: психологічні механізми, що беруть участь у процесі засвоєння художньої літератури мають певний зв'язок з конституційно-біологічними особливостями читачів [5, с. 32].

Вже наприкінці 20-х років ХХ ст. теорія бібліопсихології М. О. Рубакіна мала своїх послідовників, серед яких видатні бібліотекарі Б.О. Борович, Я. В. Ривлін. Вони, зокрема, підкреслювали її матеріалістичний характер [19, с. 62].

С. П. Вальгард у своїх «Нарисах психології читача» (1931) називає М. О. Рубакіна піонером нової науки і зазначає, що його книга «Психологія читача і книги» (1929) заслуговує особливого відзначення, хоча загалом (в основних своїх установах) теорія автора не зовсім сприймається сучасниками. Головною помилкою М. О. Рубакіна, на думку С. П. Вальгарда, є його індивідуалістичне розуміння читання, недооцінка ним соціальної природи книжкового процесу [4, с. 48].

Як відомо, питання впливу художнього тексту на особистість досліджували ще в XVIII–XIX ст. як іноземні, так і вітчизняні науковці. Наприклад, німецький філософ, мовознавець, державний діяч Вільгельм фон Гумбольдт (1767–1835) – серйозно займався проблемами суб'єктивності сприйняття. Він доводив, що ніхто не сприймає слова абсолютно в одному й тому ж смислі. Тому взаєморозуміння між людьми, які спілкуються, водночас є непорозумінням, а згода в думках і почуттях – водночас є і незгодою [6].

Подібних поглядів дотримувався Олександр Опанасович Потебня (1835–1891) – відомий український і російський філолог, який перебував під значним впливом ідей В. фон Гумбольдта, хоча й розглядав їх у психологічному контексті. На його думку, ніхто не розуміє слова саме так, як інший [10].

Свою формулу сприйняття тексту запропонував і російський філософ, історик, літературознавець В. Ф. Асмус (1894–1975): художній образ відтворюється за орієнтирами, які дані в самому творі, але з кінцевим результатом, що визначається розумовою, душевною, духовною діяльністю читача [1, с. 36].

М. О. Рубакін вважав, що бібліопсихологічна концепція дає змогу виявляти найскладніші психічні (інтимні) переживання – залежно від характеру, темпераменту, типу, складу розуму та мислення, переважаючих емоцій, здібностей та активності чи пасивності.

Дослідник розглядав три типи літератури: «це – знання, розуміння та настрої, які теоретично і

практично відносяться до таких сфер життя людини, як інтимне життя, соціальне та космічне.

Світ інтимний – це світ почуттів, бажань і стремління, світ моїх любові і ненависті, моїх симпатій та антипатій, моїх сподівань, моєї віри, моїх ідеалів, моїх смаків, інстинктів та звичок» [14, с. 34].

Микола Олександрович також звертав увагу на необхідність вивчення психічного типу автора, який написав книгу. Він вважав, якщо психічні типи читача і автора збігаються, то читач краще сприймає і розуміє книгу.

Микола Олександрович Рубакін досить ґрунтовно розробляв біологічні засади своєї теорії. Його син – професор О. М. Рубакін і сучасний російський науковець О. О. Євтюхіна зазначають, що у цих питаннях позиція М. О. Рубакіна збігалася з точкою зору видатного фізіолога І. П. Павлова, його психологічними дослідженнями вищої нервової діяльності. Спираючись на розробки І. П. Павлова, М. О. Рубакін робить висновок, що дійсність сигналізується майже виключно лише подразниками та їхніми слідами у великих півкулях, які безпосередньо переходять у спеціальні клітини зорових, слухових та інших рецепторів організму. Це те, що ми маємо в собі як уявлення, відчуття та сприйняття від навколишнього середовища, як від загальноприродного, так і від соціального, включаючи слово, яке ми чуємо або бачимо. Це перша сигнальна система, вона у нас однакова з тваринами. Але слово створило другу, суто людську, сигнальну систему дійсності, будучи сигналом перших сигналів. Тобто, взаємозв'язок читача і книги, як вважав Рубакін, ґрунтується «на психології сприйняття, це є наука про реакції на такі подразники, як друковане, рукописне та усне слово» [8, с. 17].

Микола Олександрович перший з російських книгознавців почав розробляти типологію книги. За основу цієї типології він запропонував взяти розроблені ним принципи бібліопсихології. До першої групи можна віднести книги інтелектуального типу; до другої – емоційного типу; до третьої – активного типу, що спонукають людину до дій.

У роботі «Етюди о русской читающей публике» М. О. Рубакін перший висловив думку про те, що історія літератури – це не лише історія письменників, їх творів, які несуть у суспільство ті або інші ідеї, але й історія читачів цих творів. На світогляд читача, наголошував автор, накладає глибокий відбиток саме життя, ті умови, за яких цьому читачеві доводиться жити: економічні, соціальні та ін. Отже, якщо російський читач і винен у тому, що

він не багаточислений, але не такою мірою як ті умови, в яких йому доводиться існувати.

В «Етюдах» М. О. Рубакін порушив проблеми стосовно бібліотек, читачів та споживачів, які не втратили своєї актуальності і в наш час. Він вказував на дорожнечу книжок; занепад бібліотек; пристосування до них смаків читачів – смертельної небезпеки для суспільства; любов не до змісту книги, а її обкладинки, до заповнення книжкових шаф книгами в розкішних і витончених палітурках; школу, яка не прищеплює любові до читання; етичний обов'язок бібліотек перед читачами; необхідність вчити читати, заохочувати до читання, сприяти у виборі книг та допомагати користуватися ними; на те, що бібліотека повинна показувати читачеві кращі книги, а читач нехай вибирає і йде вперед сам; на прогресивне самовиховання читача [16]. Науковець закликав до організації та проведення освітянських заходів за активної участі читачів, до покращення умов читання, книгоспоживання та користування бібліотеками.

Свої теоретичні розробки вчений доповнював практичними дослідженнями. Зокрема, він створив класифікацію типів читачів та типів книг. Читацька пошта та безпосередній контакт з ними в бібліотеці довели йому, що правильна рекомендація книг підвищує попит читачів. Безпосередньо в бібліотеці Народного будинку в Лозанні М. О. Рубакін організував бібліопсихологічне вивчення читачів. Завдяки вивченню запитів читачів, організації добору книг для них (кому наукових, а кому науково-популярних) вдалося збільшити відвідування бібліотеки майже в 50 разів [11, с. 154].

Досліджуючи питання бібліопсихології, М. О. Рубакін спирався на теорію «мнеми». Наукове поняття одиниці соціальної еволюції і подібних термінів, що мають корінь грец. μνημα (транслітерація – mneme) – спогад, пам'ять, вперше згадується у 1904 р. німецьким еволюційним біологом Річардом Семоном у праці «Die Mnemische Empfindungen in ihren Beziehungen zu den Originalenempfindungen» («Пам'ять-сприйняття в зв'язку з оригінальними сприйняттями»). За даними Оксфордського словника (Oxford English Dictionary), слово mneme з'явилося в англійській мові у 1921 р., коли книгу Р. Семона переклав на англійську Л. Сімон, назвавши «The Mneme» [17].

Р. Семон вважає одним із головних компонентів поняття «мнеми» – спадковість. Сучасна генетика визначає її як «клітинну пам'ять». При цьому термін «пам'ять» і Р. Семоном, і М. О. Рубакіном тлумачиться вужче, ніж термін «мнема», який означає

не тільки накопичення індивідом онтогенетичної інформації, тобто отриманої із зовнішнього середовища в процесі онтогенезу (розвитку особи), але і взаємодію набутої раніше в процесі філогенетичного розвитку інформації, яка знову діє (явище екфорії). Екфорія (ecphoria; грец. ekphoreo – переносити) – оживлення в пам'яті фрагментів спогадів (енграм) та відновлення за ними цілісності подій чи образу [20].

За теорією Р. Семона, кожного року в результаті подразнення із зовнішнього середовища у людини з'являється збудження, так званий «психічний корелят» дратування, і воно є досить складним явищем. Зміни, які відбуваються в живому організмі, в його речовині, він назвав енграмами, тобто записами, адже все випробуване організмом начебто записується в його живій речовині. З цього приводу науковець висловлюється так: «...речовина живого організму є молекулярнозміненою: вона зберігає слід від пережитого збудження».

М. О. Рубакін, на основі теорії Р. Семона, робить свій висновок – кожен читач у процесі читання вибудовує свою індивідуальну проекцію книги, яку він читає залежно від кількісних та якісних параметрів своєї «мнеми» [14, с. 81].

Теорію бібліотечної психології М. О. Рубакіна не тільки підтримували, але й вважали псевдонаукою. Особливо такі погляди були характерні для радянської доби – 70-х років ХХ ст. Наприклад, на переконання В. П. Таловова, бібліопсихологія М. О. Рубакіна вивчає психофізіологічну сферу діяльності абстрактного індивіда, і вона не має чіткого визначення предмета, тому не може претендувати на науковість [18].

Таким чином, історико-психологічний процес розвитку бібліологічних досліджень гальмувався. Ліквідація бібліопсихології як напряму і перехід М. О. Рубакіна до числа напівзаборонених авторів відкинули дослідження цієї проблематики на десятиліття.

На початку 70-х рр. в одній із своїх статей В. П. Таловов використовує термін «читачезнавство». А через кілька років з'являється його ґрунтовний, аналітичний огляд вітчизняної літератури про вивчення читача та процесу читання. Автор переконує громадськість у необхідності заснування читачезнавства як відносно самостійної галузі соціально-психологічних досліджень. В. П. Таловов навіть окреслює проблематику читачезнавства:

- 1) поглиблений аналіз читацької психології у світлі ленінської теорії відображення;
- 2) вивчення читацької психології як структурно

- оформленого явища, дослідження взаємозв'язку та взаємодії таких її компонентів, як читацькі інтереси, читацькі установки та читацький попит;
- 3) вивчення законів функціонування та розвитку читацької психології в умовах сучасної науково-технічної революції та побудови нових суспільних відносин;
 - 4) місце читацької психології у системі суспільної, групової та індивідуальної свідомості;
 - 5) визначення місця читачезнавства в структурі науки, наукового пізнання соціальних явищ;
 - 6) виявлення усього набору притаманних читачезнавству функцій – історичних, теоретичних, прикладних;
 - 7) розроблення форм та методів утилізації сучасного наукового читачезнавчого знання [18, с. 45].

Проблеми психології споживачів друкованої продукції в сучасних умовах досліджує Т. В. Новальська. Вона вважає, що формування знань про читачів є вкрай необхідним для оперативного задоволення їх інформаційних потреб, створення єдиної бази даних про читачів для відстеження еволюції читацького складу, корегування номенклатури послуг, удосконалення системи обслуговування в цілому [9, с. 28].

Спираючись на дослідження читацької психології в українському бібліотекознавстві, Т. В. Новальська визначає бібліотечне читачезнавство як окрему галузь спеціального бібліотекознавства зі своїм об'єктом, предметом, термінологічним апаратом, своїми закономірностями та етапами розвитку [9, с. 29].

Отже, черговий раз переконаємося, що розробки М. О. Рубакіна та його послідовників потрібні не тільки для певних історичних екскурсів, але й для дослідження сучасних проблем бібліопсихології та перспектив її розвитку. Звичайно, теорія М. О. Рубакіна має недоліки, однак її автор залишається першим науковцем, якому не був байдужий читач, його емоції, потреби, смаки, інтелектуальний та духовний рівень.

Список використаних джерел

1. Асмус, В. Ф. Чтение как труд и творчество [Текст] / В. Ф. Асмус // Вопросы литературы. – 1961. – № 2. – С. 36–46.
2. Бородина, В. А. Читательская Вселенная Н. А. Рубакина [Электронный ресурс] / В. А. Бородина. – Режим доступа: http://www.pedagogika-cultura.narod.ru/private/Articles/N_3/Borodina.htm, свободный. Заглавие с экрана.
3. Брудный, А. А. Психологическая герменевтика [Текст] / А. А. Брудный. – М., 1988.

4. Вальгард, С. П. Очерки психологии читателя [Текст] / С. П. Вальгард. – М.; Л., 1931. – 112 с.

5. Вияснівський, А. Матеріали до конституціонально-психологічного вивчення читачів [Текст] / А. Вияснівський // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. – 1929. – № 3. – С. 5–33.

6. Гумбольдт, Вільгельм фон [Электронный ресурс] / Вильгельм фон Гумбольдт. – Режим доступа: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/gritz01/gumboldt.htm>, свободный. Заглавие с экрана.

7. Евтюхина, Е. А. Библиопсихологическая теория Н. А. Рубакина как метод исследования психологической связи, существующей в системе документальных коммуникаций [Текст] / Е. А. Евтюхина // Общенациональный конгресс «Чтение в современном мире: опыт прошлого: взгляд в будущее», 18–21 августа 1991 г.: тез. докл. – М., 1991. – С. 14–15.

8. Евтюхина, Е. А. Библиопсихологический метод Н. А. Рубакина в исследовании связи: психика человека [Электронный ресурс] / Е. А. Евтюхина // Библиотечноеведение. – 2006. – № 4. – Режим доступа: <http://www.rsl.ru/index.php?doc=1354>, свободный. Заглавие с экрана.

9. Новальська, Т. В. Вивчення читача в українському бібліотекознавстві (друга половина XIX – початок XXI століття) [Текст] / Т. В. Новальська : автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2007. – 40 с.

10. Потебня, А. А. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.krugosvet.ru/articles/53/1005374/1005374a1.htm>, свободный. Заглавие с экрана.

11. Рубакин, А. Н. Рубакин (Лецман книжного моря.) [Текст] / А. Н. Рубакин. – 2-е изд., доп. – М., 1979. – 204 с.

12. Рубакин, Н. А. Библиологическая психология [Текст] / Н. А. Рубакин. – М., 2006. – 799 с.

13. Рубакин, Н. А. Основные задачи библиотечного дела [Текст] // Рубакин Н. А. Избранное: в 2-х т. – М., 1975. – Т. 2. – С. 127–146.

14. Рубакин, Н. А. Письма к читателям о самообразовании [Текст] // Рубакин Н. А. Избранное. – Т. 2. – С. 3–126.

15. Рубакин, Н. А. Психология читателя и книги: краткое введение в библиопсихологию [Текст] / Н. А. Рубакин. – М.; Л., 1929. – 307 с.

16. Рубакин, Н. А. Этюды о русской читающей публике: факты, цифры и наблюдения Н. А. Рубакина [Текст] / Н. А. Рубакин. – СПб., 1895. – 246 с.

17. Семон, Ричард «Die Mnemische Empfindungen in ihren Beziehungen zu den Originalenempfindungen» «The Mneme» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Мем>, свободный. Заглавие с экрана.

18. Таловов, В. П. О читательской психологии и теоретических основах ее изучения [Текст] / В. П. Таловов. – Л., 1973.

19. Шафир, Я. М. Очерк психологии читателя [Текст] / Я. М. Шафир. – М.; Л., 1927. – 86 с.

20. Экфория [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lor.inventech.ru/glos/glos1942.shtml>, свободный. Заглавие с экрана.

Тетяна Боряк,

аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка

«Празький архів»: історія переміщень, опрацювання та сучасний стан (1945–2007)

У статті досліджено історію переміщення з Праги до Києва бібліотечних зібрань української еміграції, переважна більшість яких нині зберігається у Державній науковій архівній бібліотеці, м. Київ (ДНАБ). Проаналізовано акумуляцію цих зібрань у 1921–1945 рр. у Чехословацькій республіці та їх історію в УРСР протягом 1945–1990 рр. Науково-технічне опрацювання друкованих видань поділено на 5 періодів, що дає змогу виокремити характерні риси кожного з них. Подаються результати дослідження, проведеного у 2006–2007 рр. з виявлення ознак приналежності друкованих видань колишнього спецфонду ДНАБ до «празького» емігрантського масиву.

Ключові слова: «празький» емігрантський масив, Державна наукова архівна бібліотека (ДНАБ), Український історичний кабінет (УІК), Музей визвольної боротьби України (МВБУ), спецсховище.

Дана публікація є першою спробою проаналізувати історію бібліотечних зібрань української еміграції у міжвоєнній Чехословацькій республіці, які були переміщені до сховищ державних архівних установ Києва.

Якщо ті чи інші аспекти переміщення архівів до УРСР вже привертали увагу фахівців (Л. Лозенко, Л. Яковлева, М. Мушинка, П. Грімстед, М. Палієнко, А. Кентій), то історія емігрантських бібліотечних зібрань ще не стала предметом дослідження. Л. Лозенко лише позначила період науково-технічного опрацювання друкованих видань «празького масиву» (1965–1970), а П. Грімстед зробила спробу окреслити орієнтовний обсяг друкованих матеріалів, переданих у 1945 р. Щодо історії бібліотечного масиву після його опрацювання у 1970 р., то вона взагалі залишилася поза увагою дослідників.

Іншим важливим аспектом дослідження є оприлюднення результатів поодиначного перегляду друкованих видань колишнього спецфонду з метою виявлення атрибутивних ознак, які б дали змогу віднести те чи інше видання до «празького» емігрантського масиву.

Чехословацька республіка міжвоєнного періоду була найбільшим центром української еміграції. Такий її статус був зумовлений, насамперед, прихильним ставленням президента Т. Масарика до біженців з території колишньої Російської імперії. Чехословацький уряд фінансував культурні, освітні ініціативи російських, українських, білоруських, грузинських та інших національних груп емігрантів. Завдяки цьому виникли архівні та музейні установи: Музей визвольної боротьби України (далі – МВБУ) у 1925 р., Український історич-

ний кабінет (далі – УІК) у 1930 р., а також освітні заклади – Український вільний університет (далі – УВУ) у 1921 р., Українська господарська академія в Подєбрадах (далі – УГА) в 1923 р. та ін.

Два перші заклади цілеспрямовано збирали переважно архіви українських емігрантів та емігрантських установ, але водночас не оминали увагою і друковані видання. Освітні ж заклади, як правило, мали бібліотеки.

1920-ті рр. вирізнялися значною активністю українських емігрантів, які всюди створювали різноманітні організації. Скорочення допомоги з боку чехословацького уряду наприкінці 20-х, світова економічна криза та політичні обставини спричинилися до спаду активності емігрантських установ. Сюди слід додати і «віковий» фактор, оскільки старше покоління емігрантів почало відходити за межу життя в 1930-х рр. Процес згортання діяльності українських емігрантських інституцій посилювався за Протекторату Богемії і Моравії.

Спад активності супроводжувався передачею особових та інституційних архівів і бібліотек до МВБУ та УІК, що сприяло зростанню обсягів їхніх фондів. Так, МВБУ з травня 1937-го по квітень 1938 р. отримав 1162 книги від О. Колесси, бібліотеку покійного І. Мірного, подаровану його дружиною, книги XIX ст. А у відділі часописів станом на квітень 1938 р. було 150 назв українських журналів та 302 часописи україніки¹. УІК наприкінці 1939 р. мав 19 947 книг та брошур, 17 591 число (1705 річників) журналів та 156 676 чисел (1151 річників) газет². Тематика акумульованих видань чітко простежується: історія України, сучасне становище, культура, література; величезний масив

видань присвячено спробам досягнути причини піднесення самосвідомості українства і провалу Української революції 1917–1921 рр.

НКВС та його наступники були зацікавлені у так званому «оперативному розробленні» архівів української еміграції. Адже останні були досить зручним джерелом для складання картотек, списків-довідників, характеристик на «ворогів народу». Тому після визволення Чехословаччини від нацистів одразу ж (у серпні 1945 р.) було організовано передачу архівів і бібліотек української еміграції, що належали УІК, УВУ та іншим організаціям. З цих самих міркувань чехословацькою стороною було здійснено передачу матеріалів до УРСР у 1958-му та 1983 р. (переважно фондів МВБУ, який проіснував у Празі до березня 1948 р.). В УРСР ці архівні і бібліотечні зібрання протягом 1945–1950, 1958–1963 та 1988–2007 рр. проходили науково-технічне опрацювання та оперативне розроблення (протягом двох перших періодів).

Книги, очевидно, розглядалися як допоміжний інструмент дослідження середовища та ідей української емігрантської спільноти. Адже вони були менш інформативними для накопичення компромату на «ворогів» більшовицького режиму. Однак друковані видання не вилучалися з арсеналу радянських каральних органів. Адже для того, щоб боротися з ворогом, потрібно знати (розуміти) його логіку мислення. Не випадково, наприклад, нацисти створювали спеціальні осередки для вивчення більшовизму; так само радянські «компетентні органи» збирали літературу не просто про український націоналізм, а передусім першоджерела – видання самих «буржуазних націоналістів».

За дорадянських часів наріжним каменем архівної та бібліотечної роботи був принцип цілісності фондів. У подальшому тенденцією стало відокремлення архівних зібрань від бібліотечних, а серед останніх, у свою чергу, виділялися колекції карт, стародруків та інших типів друкованих видань, наявних у бібліотеці. Отже, процес опрацювання «празького» бібліотечного сегменту принципово нічим не відрізнявся від опрацювання бібліотечних зібрань в інших місцях.

За підрахунками архівіста Міністерства внутрішніх справ Чехословаччини В. Пешака, з колекції друкованих видань УІК до Києва було передано приблизно 35 комплектів газет і 2100 книжок. Проте ці матеріали не зазначені в акті передачі УІК від серпня 1945 р.³

Зважаючи на мізерну кількість печаток УІК, виявлених у колишньому спецфонді ДНАБ (31 печатка

та 120 адрес Кабінету), цілком ймовірно, що до Києва відправили дублетний фонд УІКу. Наше припущення ґрунтується на порівнянні долі друкованих видань УІКу та його російського відповідника – Російського закордонного історичного архіву (далі – РЗІА). Друковані колекції російської установи, незважаючи на наполягання радянської сторони, залишили в Слов'янській бібліотеці Праги, а до Москви відправили дублетні примірники книжок, журналів і газет⁴. Оскільки незаперечним є факт наявності у спецфонді ДНАБ, з одного боку, видань українського емігрантського кола в ЧСР міжвоєнного періоду та інших, у Слов'янській бібліотеці – друкованого фонду РЗІА та УІК, то цілком логічним є припущення, що пояснює малу кількість виявлених атрибутивних ознак збірки УІКу у фондах ДНАБ.

Масив переданих у 1945 р. з Праги матеріалів було розміщено в ЦДІА УРСР, у Спеціальному відділі таємних фондів, створеному того ж року для опрацювання емігрантських матеріалів та документів «українських буржуазних націоналістів». А книги і газети з Праги (чомусь не йдеться про журнали. – Т. Б.) обсягом 5000 книжкових одиниць розмістили у відділі друкованих фондів ЦДІА, разом з реєвакуйованими бібліотечними зібраннями із Златоуста (3798 одиниць); їх опрацювання планувалося на 1946 р.⁵

Було прозвітовано, що у 1945 р. закінчено розбір цих друкованих матеріалів. Але темпи розбирання (5000 одиниць) значно відставали від запланованих (8000 одиниць) через складання карток на книги і журнали і вливання їх до каталога⁶. Важливо, що 5000 запланованих одиниць стали 5000 виконаними «празькими» одиницями⁷, тобто саме їм надавався пріоритет.

Великою мірою історію зберігання засекреченої літератури, під яку безумовно підпадали емігрантські видання, визначив циркуляр МВС УРСР № 163 від 22 жовтня 1946 р. з наказом сконцентрувати наявну в архівах «ворожу» літературу в закритому фонді відділів науково-довідкової літератури центральних, обласних і державних архівів. Доступ до неї могли мати лише відповідальний за зберігання, начальник архівного відділу та директор архіву⁸.

Після розбору матеріалів, переданих 1958 р., у ЦДІА УРСР виявилось, що із загальної ваги (10 тонн) 60 % є архівними документами, а 40 % – речами бібліотечного та музейного характеру⁹. На жаль, це вся виявлена нами інформація про кількісні параметри переданих матеріалів. Скоріш за все, окрім друкованих видань долучили до отриманих у 1945 р. і передали на зберігання до відділу науково-довідкової літератури ЦДІА УРСР, що

набув статусу Науково-довідкової бібліотеки у 1971 р. Згодом останню перейменували на Державну наукову архівну бібліотеку (2006). Так закінчився перший період концентрації бібліотечних зібрань «празького архіву».

Нині бібліотека нараховує 190 840 книг та брошур (включно з виданнями колишнього спецховища: 13 133 примірники), 75 918 журналів (разом з 5638 підшивками колишнього спецховища), 29 708 підшивок газет (включаючи 4741 підшивку газет колишнього спецховища), 30 747 одиниць спеціальних видань (карти, листівки тощо), 27 765 одиниць дублетного та обмінного фонду, загалом – 360 тисяч одиниць і комплектів друкованих матеріалів¹⁰.

Що характерно, нами не виявлено інформації про видовий склад матеріалів, переданих 1983 р. Частина ж бібліотечних зібрань МВБУ, що є складовою масиву, переданого у 1958 р., зберігається нині у ЦДАГО України в колекції «Український музей у Празі». Ці матеріали з певних причин опинилися в КДБ і лише у 1988 р. надійшли до архіву Інституту історії партії ЦК КПУ. Друковані видання виділені в окремий опис третій «часописи, газети, бюлетені, інші друковані видання» кількістю 172 справи за 1919–1945 рр.¹¹

Другий (1965–1970) етап історії бібліотечних зібрань у ДНАБ був періодом розбору, систематизації, опису та каталогізації друкованих видань «празького архіву»¹², що було, очевидно, пов'язано зі зміною статусу – виокремленням бібліотеки з відділу у самостійну структурну одиницю. Опрацювання включало і відбір матеріалів для знищення. Їх набралось 136 кг, у тому числі: лекції УТПГ (8 кг), книги російською і українською мовами, періодична преса і видання іноземними мовами (40 кг), календарі, журнали, дитячі казки і вірші (0,5 кг), розрізані частини, пошкоджені аркуші, а також невелика кількість примірників журналів «Молоде життя» та «Ідея і чин». На постійне зберігання було відібрано 26 668 книг і журналів, 843 плакати і 701 афішу¹³.

Для порівняння варто звернутися до історії друкованих видань РЗІА у Празі. У січні 1946 р. його перевезли до Москви за сценарієм, подібним до передачі УІК до Києва¹⁴. У 1961 р., згідно з розпорядженням Головархіву СРСР, друковані видання РЗІА були передані до створеної бібліотеки ЦДА СРСР. А на початку 1970-х рр. до наукової бібліотеки ЦДА передали бібліотеку ЦДАЖР, у тому числі – емігрантську літературу¹⁵. Отже, історія друкованих видань, отриманих з Праги, багато в чому нагадує історію російської та української еміграції міжвоєнної Чехословацької республіки.

Третій етап історії фондів «празького архіву» завершився 1979 р. Умовно його можна назвати «десятиліттям спокою» фондів.

Четвертий етап (1979–1988) ознаменувався подальшим науково-технічним опрацюванням. Його напрям визначили рішення колегії ГАУ при РМ УРСР від 25 квітня 1979 р. «Про заходи щодо поліпшення збереження і використання бібліотечних фондів у державних архівах республіки»¹⁶. Протягом 1979–1980 рр. НДБ провела перевірку наявності та переінвентаризацію спецфонду, запровадила нові книги обліку, взяла на облік необліковану літературу спецфонду та склала списки дублетних і непрофільних видань для передачі до інших установ¹⁷. У 1981 р. завершилася переінвентаризація спецфонду листівок і комплектів газет, але тривала робота з експертизи цінності іноземних видань¹⁸. Розпочалося складання списків дублетної і непрофільної літератури для передачі до інших установ та знищення.

Паралельно з поточними роботами (доінвентаризація книжково-журнального фонду; складання каталожних карток на книги, газети, журнали; складання карток і списків на «буржуазно-націоналістичні листівки»; систематизація каталожних картотек на «буржуазно-націоналістичні листівки» за хронологічною і географічною ознакою) у 1983 р.¹⁹ НДБ передала 18731 примірник дублетних і непрофільних видань спецфонду та 2278 – фонду загального зберігання. До знищення було визначено 31 134 примірники цих видань²⁰.

Експертиза цінності 1983 р. проводилася за наказом Головархіву УРСР від 29.03.83 р., відповідно до інструкцій Головного управління з охорони військових та державних таємниць у пресі при Раді Міністрів СРСР. Було визначено до знищення 31 137 примірників друкованих видань спецфонду²¹. Рішення про вивільнення полиць книгосховищ було прийнято згори і спущено до низових ланок без врахування специфіки наявних фондів.

Останній, п'ятий етап повоєнної історії бібліотечних зібрань у ДНАБ розпочався 1988 р. Він ознаменувався відкриттям доступу до книжкових спецховищ та введенням друкованих видань до наукового та культурологічного обігу. Зрозуміло, відкриття спецфонду не було одномоментною акцією. У 1988 р. вперше серед авторів, книги яких передали у загальне користування, прозвучали прізвища українських емігрантів, пов'язаних з Чехословацькою республікою: Григориїв-Наш (Никифор Григориїв), В. Старосольський, І. Мазепа, С. Сірополко, Д. Дорошенко. Наказ про вилучення

із спецфондів праць цих авторів видав Львівський облліт у грудні 1988 р. В інвентарних книгах НДБ є тогочасні позначки про наявність окремих видань цих авторів, зокрема, Григорієва, Старосольського, Мазепи, Сірополка, Дорошенка²².

За даними поточного архіву бібліотеки, у 1989 р. зберігаються тенденції попередніх років, але вже помітне певне їх уповільнення. У наказі Головліту УРСР за жовтень зазначено лише 27 прізвищ українських письменників та істориків, зокрема, В. Винниченка, І. Огієнка, Н. Полонської-Василенко, Р. Смаль-Стоцького, П. Феденка, П. Христюка, В. Чехівського²³.

Важливим рішенням щодо розсекречення літератури безвідносно до автора став наказ Головліту СРСР від 15 листопада 1989 р., за яким усі накази і списки Головліту СРСР, крім частини II «Сводного списку книг, подлежащих исключению из библиотек и книготорговой сети» від 27.12.88 р. про вилучення літератури з загальних фондів бібліотек і книготоргівельної мережі, втрачали силу²⁴. 10 січня 1990 р. було підписано наказ, який фактично ліквідував цензуру. У ньому, зокрема, зазначалося: «Перевести из спецфондов в общие фонды библиотек все издания, подлежащие исключению из библиотек и книготорговой сети по спискам и приказам Главлита СССР. Все ранее изданные списки и приказы Главлита СССР по указанному вопросу считать утратившими силу»²⁵.

Першою питання про наявність у фондах ДНАБ українських емігрантських видань порушила архівістка Людмила Лозенко (1939–2004) у публікації «Празький український архів»²⁶.

Наступний крок зробила американська дослідниця Патриція Кеннеді Грімстед. На її прохання та з її ініціативи на початку 2000-х рр. співробітники бібліотеки провели значну пошукову роботу з виявлення печаток бібліотеки Українського вільного університету (УВУ). Невідомо, чому саме ця установа була визначена як єдина атрибутивна ознака, адже, скажімо, МВБУ мав бібліотечний відділ. Можна лише припускати, що причиною стала одночасна передача до УРСР у 1945 р. архіву УВУ та архіву УІКу. Також, за інформацією П. Грімстед, виявлялися печатки Української читальні імені Тараса Шевченка в Празі. Загалом було виявлено не менше 500 книжок українською та понад 120 – іноземними мовами з вказаними печатками²⁷.

Було виявлено печатки УВУ і на двох книгах загального фонду. Тож цілком ймовірно, що поодиначний перегляд видань загального фонду виведе на світ ще певну кількість видань празького еміг-

рантського масиву. Але, зважаючи на обсяг загального фонду та мізерні штати бібліотеки, таку масштабну роботу провести зараз вкрай важко.

Авторка особисто опрацювала книжковий, журнальний та газетний фонди спецховища ДНАБ шляхом фронтального поодиначного перегляду цілого бібліотечного масиву. В результаті вдалося реконструювати частину масиву друківаних видань, які були в обігу у міжвоєнній Чехословацькій Республіці та у Протектораті Богемії і Моравії під час Другої світової війни. Багато видань не було заінвентаризовано, і можна лише робити припущення стосовно їхньої приналежності; частина, очевидно, залишилася в Чехословацькій республіці, тому тут потрібні дослідження у Слов'янській бібліотеці – спеціальному відділі Національної бібліотеки Праги.

Загальний обсяг книжкового, журнального та газетного фондів колишнього спецховища становить 23 612 примірників та підшивок (близько 8 % від примірників вищезгаданих груп фонду загального зберігання).

Якщо ж взяти питому вагу примірників книжкового, журнального та газетного фондів колишнього спецховища у тих же групах фондів відкритого фонду, то співвідношення приблизно таке: 7 %, 7,4 % та 16 %. Як бачимо, книжковий, журнальний фонди колишнього спецховища становлять приблизно однакову кількість відсотків від таких же фондів загального зберігання, тоді як газетний фонд перевищує цей показник майже вдвічі.

Проте варто зауважити, що це співвідношення не є абсолютним, оскільки до інвентарної книги занесено підшивки журналів і газет. А підшивка може складатися як з одного журналу або кількох газет, так і з річної кількості періодичних видань. Тож примірників журналів і газет насправді є набагато більше заінвентаризованого обсягу.

Абсолютними кількісними параметрами друківаних видань «празького комплексу» не можуть бути тому, що дослідження виявляло лише книги та періодичні видання, які мають певні атрибутивні ознаки. Але ж у фонді зберігається багато видань без жодних атрибутивних ознак, які за тематично-хронологічно-топографічними ознаками підпадають під ознаки «празького» бібліотечного масиву. За приблизними підрахунками, кількість таких книжок і брошур сягає майже 1500 одиниць, до того ж – понад 100 підшивок журналів і газет (що становить близько 1000 друківаних одиниць).

Перш ніж розглядати особливості атрибуції та наявні атрибутивні ознаки видань колишнього

спецсховища, окреслимо, у загальних рисах, розміри виявленого «празького» масиву. При цьому для полегшення аналізу атрибутивних ознак видань, ми користуємося терміном «друкована одиниця». Для видань книжкового фонду «друкованою одиницею» є книга або брошура, для журнального і газетного – один номер журналу чи газети, незалежно від того, підшитий він чи ні, і скільки ще номерів має цей зшиток. Необхідність введення запропонованого інструментарію зумовлена тим, що зроблені підшивки журналів і газет часто містять атрибутивні ознаки різних типів, що унеможливило б підрахунки і аналіз примірників.

Типологічно можна виокремити три групи виявлених атрибутивних ознак:

- а) безумовні ознаки (печатки та накладні паперові печатки);
- б) умовні ознаки (адреси, дарчі, автографи, екслібриси) групи організацій і осіб у Чехословацькій республіці та Протектораті Богемії і Моравії;
- в) група, що має названі вище типи атрибутивних ознак безвідносно до ЧСР та Протекторату.

Серед примірників книжкового фонду було виявлено 1206 книжок з безумовними атрибутивними ознаками «празького архіву», майже 500 книжок з умовними атрибутивними ознаками та понад 900 – третьої групи. Разом – близько 2600 книжок і брошур.

Серед підшивок журнального фонду вдалося виявити 889 комплектів безумовної атрибуції (що становило 1818 друкованих одиниць), 262 умовної (684 друковані одиниці) та 191 підшивку третьої групи (308 друкованих одиниць).

Серед підшивок газетного фонду було виявлено 307 підшивок (що становило 3848 друкованих одиниць безумовної атрибуції), 861 підшивку умовної атрибуції (10 212 друкованих одиниць) та майже 100 – третьої групи (764 друковані одиниці).

Отже, до «празького» емігрантського масиву можна без застережень віднести 1700 книг і брошур, 1151 підшивку журналів (2502 друковані одиниці) та 1168 підшивок газет (14 060 друкованих одиниць), разом для періодичних видань 2319 підшивок (16 562 друковані одиниці). А група, що включає примірники ймовірно «празького» походження, становить близько 900 книг і брошур та майже 290 зшитків (1072 друковані одиниці) періодичних видань.

Питома вага книжкових видань українського емігрантського комплексу з безумовними та умовними атрибутивними ознаками у загальному масиві спецсховища становить близько 13 %. Загалом же

книги та підшивки періодичних видань становлять 17 % видань, що перебували на спеціальному зберіганні.

А тепер щодо кількісних характеристик типів атрибутивних ознак. Печаток УВУ (бібліотеки та факультетів) було виявлено – 1112. З них 612 стосувалося книжкового фонду, 490 – друкованих одиниць журнального і лише 2 – газетного. Бібліотечні зібрання УВУ ще позначалися накладною паперовою печаткою; з нею виявлено 81 одиницю книжкового фонду.

Наступним йде МВБУ: 446 печаток, з них найбільше проставлено на друкованих одиницях журнального фонду (408), одиниці книжкового та газетного фондів мають лише 21 і 17 відповідно. Багато є печаток УГА та її наступника Українського техніко-господарського інституту заочного навчання в Подєбрадах – 390. З них 119 має книжковий фонд, друковані одиниці журнального і газетного фондів – 270 і 1, відповідно. Виявлено 39 печаток РЗІА. З них 33 проставлено на друкованих одиницях журнального фонду. Ідентифіковано 64 печатки Кубанського архіву в Празі. Печаток же УК виявлено 31. Найбільше печаток вдалося виявити зведеної групи українських, російських та кубанських організацій в ЧСР: їх мають 214 друкованих одиниць книжкового фонду, 473 друковані одиниці журнального і 3260 одиниць газетного фондів.

Окремо слід сказати про печатки таборів полонених українців років Першої світової війни. Саме з матеріалів цих закладів і розпочалося формування збірок МВБУ, тож атрибуцію таких установ також віднесено до безумовної атрибуції. Печаток таборів виявлено 19 на друкованих одиницях книжкового фонду, 82 – журнального та 493 – газетного. Окрему групу становлять накладні паперові печатки: 12 книжкового фонду.

Виявлено також 171 екслібрис осіб, чиє життя було пов'язане з ЧСР (74 на одиницях журнального, 73 книжкового і 24 газетного фондів) та 354 – осіб, чиє перебування в ЧСР встановити не вдалося, або про життя яких ми не маємо відомостей (найбільше такої умовної атрибуції виявлено на друкованих одиницях газетного фонду: 195).

Найбільшу кількість адрес²⁸ встановлено для МВБУ: 144 на друкованих одиницях журнального та 6443 на друкованих одиницях газетного фондів. 120 адрес стосується Українського історичного кабінету, з них 116 належить газетному фонду. Для УВУ та його бібліотеки виявлено 113 адрес, з них 110 на одиницях газетного фонду. Ідентифіковано 669 адрес організацій та 2449 осіб, які перебували на території ЧСР.

Не досить чисельною є група автографів: 9 – стосується МВБУ, 160 – організацій в ЧСР, 175 – осіб в ЧСР, по одному – УІК та УВУ. Надзвичайно цікавою є група дарчих, дослідження якої дає уявлення про особисті зв'язки діячів еміграції. Зокрема, виявлено 154 дарчих особам у ЧСР (з них 139 належать книжковому фонду), 16 – організаціям у ЧСР, 35 – МВБУ, 10 – УВУ.

Насамкінець варто виділити групу ймовірних ознак: серед них налічується 300 чехословацьких (232 – на друкованих одиницях газетного, 39 – на одиницях журнального та 29 – книжкового фондів) та 86 МВБУ (23 – на друкованих одиницях журнального і 63 – газетного фондів). Така група виділена тому, що атрибутивні ознаки збереглися не повністю, видно або кілька літер печатки, або адреса та ін. Але при накладенні таких залишків на їхні ймовірні відповідники розташування літер збігається.

Логічним завершенням дослідження стало оприлюднення результатів поодиначного перегляду книжкового, журнального та бібліотечного фондів колишнього спецховища ДНАБ. Наявні печатки, автографи, дарчі, екслібриси тощо дали змогу виявити і зробити рельєфним масив друкованих видань української еміграції у Чехословацькій республіці міжвоєнного періоду, обсяги якого можна приблизно окреслити як 4100 книг і брошур та 18 634 друковані одиниці періодичних видань.

Отже, подальше дослідження цього «празького» бібліотечного сегменту дасть змогу побачити і проаналізувати видавничу, колекціонерську та музейну діяльність діячів української міжвоєнної еміграції. Означені вище матеріали є концентрованим продуктом наукової і педагогічної діяльності громадських діячів (йдеться про видання, що побачили світ у Чехословацькій республіці). З іншого боку, видання з поза меж ЧСР інформують нас про діяльність різних закладів та організацій, а також є ґрунтом, на якому вони зростали протягом майже тридцяти років. Крім того цей масив є новим джерелом для вивчення історії бібліотечної справи як в українському зарубіжжі 1920–1930-х, так і в радянській Україні 1945–1990-х років.

Примітки

¹ Вісти Музею визвольної боротьби України. – Прага, 1938. – Ч. 19. – С. 5.

² Животко, Аркадій. Десять років Українського історичного кабінету (1930–1940) / за ред. Др. Яр. Прокеша. – Прага, 1940. – С. 43.

³ Грімстед, Патриція Кеннеді. «Празькі архіви» у Ки-

єві і Москві: повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної українки. – К., 2005. – С. 28.

⁴ Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге: межархивный путеводитель / отв. ред. Т. Ф. Павлова. – М., 1999. – С. 15.

⁵ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 51, арк. 70.

⁶ Там само. – Арк. 72.

⁷ Там само. – Арк. 120–121.

⁸ Там само. – Спр. 200, арк. 1–2.

⁹ Лозенко, Л. Празький український архів: історія і сьогодення // Архіви України. – 1994. – № 18–30. – С. 26.

¹⁰ Порохнюк, Г. В. Науково-довідкова бібліотека центральних державних архівів України // Архівні установи України: довідник. – К., 2005. – Т. 1. – С. 37–38.

¹¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України: путівник. – К., 2001. – С. 281.

¹² Лозенко, Л. Празький український архів. – С. 28.

¹³ Поточний архів ДНАБ. Справа № 4: акти експертизи цінності друкованих видань спецфонду НДБ ЦДА УРСР. 1966 та 1983 рр. – Арк. 6–8 зв.

¹⁴ Грімстед, Патриція Кеннеді. «Празькі архіви» у Києві і Москві. – С. 24–30; Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге. – С. 5–19.

¹⁵ Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге. – С. 20; Перечень фондов Государственного архива Российской Федерации и научно-справочный аппарат к документам архива: путеводитель / Ред. С. В. Мироненко. – М., 1998. – Т. 6. – С. 20.

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 2, спр. 2862, арк. 99.

¹⁷ Там само, спр. 2933, арк. 158–160.

¹⁸ Поточний архів ДНАБ. Справа № 2: плани і звіти про роботу спецфонду за 1981–1984 рр. Звіт про роботу спецфонду НДБ за 1981 р.

¹⁹ Поточний архів ДНАБ. Справа № 2: плани і звіти про роботу спецфонду за 1981–1984 рр. Звіт про роботу спецфонду НДБ ЦДА за 1983 р.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 2, спр. 3194, арк. 192.

²¹ Поточний архів ДНАБ. Справа № 4: акти експертизи цінності друкованих видань спецфонду НДБ ЦДА УРСР. 1966 та 1983 рр. – Арк. 1.

²² Там само. – Дело № 16: Приказы Главлита СССР, Главлита УССР. 1988–1989 г.

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. – Дело № 13: Данные по рассекречиванию по спискам Главлитов СССР и УССР по областям. 1987–1988 гг.

²⁶ Лозенко, Л. Празький український архів. – С. 18–30.

²⁷ Грімстед, Патриція Кеннеді // «Празькі архіви» у Києві і Москві. – С. 29.

²⁸ Друковані одиниці журнального і книжкового фондів часто надсилалися поштою, а їхній розмір і вага дозволяли це робити без конверта. Тому збереглося багато приклеєних папірців з адресами саме на примірниках журналів і газет.

Олена Бугаєва,

науковий співробітник НБУВ, канд. іст. наук

Інформаційні ресурси архівів Києва: проблема джерел української іконографії

У статті розглядається проблема іконографічних джерел як одного з пріоритетних напрямів української біографістики. На основі аналізу експозиційних фондів архівних установ Києва здійснено спробу узагальнити їх наявний іконографічний ресурс.

Ключові слова: джерела української біографістики, інформаційні ресурси, український національний біографічний архів, архіви Києва.

Динамічні трансформаційні процеси розвитку сучасного українського суспільства, демократизація усіх сфер громадського життя, що характеризують сучасний етап розвитку країни, справляють значний вплив на архівне будівництво, значно розширюють можливості використання ретроспективної документної інформації і, в тому числі, іконографічної [1, с. 3]. Сьогодні в Києві функціонує майже 20 архівів, що містять іконографічну інформацію (їхній перелік наведено вкінці статті). Завдяки існуючій розгалуженій мережі архівних установ з різноманітним видовим складом фондів, вільному доступу до них створено умови для комплексного використання «широкоформатної» іконографічної архівної бази для якнайповнішого візуального відтворення історії України. На жаль, інформація про склад і зміст багатьох архівних фондів до сьогодні є застарілою або взагалі відсутньою. Хоча в останні роки з'являються різножанрові публікації з історії організацій-фондоутримувачів, присвячені дослідженню окремих фондів, архівних, міжархівних і міжфондових колекцій [1, с. 214–243]. Враховуючи дедалі зростаючі суспільні потреби в інформації, Державний комітет архівів України, Національна академія наук України та Міністерство культури і мистецтв України виступили з ініціативою започаткувати серію спеціальних видань у рамках програми «Архівні зібрання України» [2, с. 5]. Безсумнівно, українська архівна іконографія поки що очікує на свій час: дослідження в цьому напрямі державних й відомчих архівосховищ потребують системної, динамічної роботи з метою створення зведеного національного іконографічного фонду.

Виявляючи ту чи іншу іконографічну інформацію, дослідник має враховувати галузеву спеціалізацію тих архівних установ, до яких він звертається в процесі своєї роботи. Порівняно з музеями, де також зберігаються численні іконографічні матеріали, ексклюзивність документів архівних установ

полягає в тому, що тут більшою мірою зосереджено не візуальну (зображальну) інформацію, яка має художню цінність, а фіксовану різними технічними засобами (рукописну, друковану, аудіо/відео) – у вигляді офіційних документів, паперів діловодства, протоколів, статистичних даних, особистих листів, щоденників тощо, які відкривають невідомі факти життя тієї чи іншої особи, окреслюючи нові обрії іконографічних пошуків. Саме вони стають необхідним довідковим матеріалом або документально-інформаційною канвою для здійснення максимально адекватної візуальної реконструкції тієї чи іншої історичної постаті.

Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО України) налічує 3290 фондів і 1 954 330 справ за період 1917–1985 рр. Тут зберігаються унікальні документи Української Центральної Ради, Української Народної Республіки, Української держави гетьмана П. Скоропадського, Директорії Української Народної Республіки; місцевих органів влади; міністерств і відомств; Української автокефальної православної церкви, інших релігійних громад; військових формувань; політичних організацій. Архів також містить важливу інформацію про діяльність Української академії наук протягом 1918–1927 рр. [3, с. 40–47].

Серед документів 1917–1980 рр. особливу іконографічну цінність мають ті з них, що репрезентовані особовими фондами представників культури і науки, української еміграції, а також радянських, державних і громадських діячів. Тут персональна іконографія представлена переважно фотопортретами, кінодокументами, дипломами, друкованими працями, рукописами. Всі документальні матеріали архіву розміщено за тематичним принципом у межах відповідних груп. Серед них особливої уваги потребують фонди «замовчуваної теми», присвячені українській еміграції. На державне зберігання до ЦДАВО України з Праги надійшли особові фонди провідних вітчизняних державних, політичних, гро-

мадських діячів, митців, вчених – Д. Антоновича, М. Бутовича, Є. Вирового, Д. Донцова, Д. Дорошенка, А. Животка, Ю. Косача, Б. Лепкого, І. Мазепи, С. Наріжного, І. Огієнка, С. Петлюри, С. Русової, М. Садовського, С. Сірополка, П. Холодного, П. Чижевського, М. Шаповала, С. Шелухіна та ін. Тут також зберігаються матеріали організації студентів-емігрантів, які діяли в Чехо-Словаччині, Польщі, Швейцарії, Німеччині. У березні 1996 р. до архіву з Канади надійшли документи Уряду УНР в екзилі за 1946–1992 рр., які містять важливі фотодокументи.

У ЦДАВО України також зберігаються унікальні документи (тривалий час недоступні навіть фахівцям) стосовно діяльності ОУН–УПА, яка й досі неоднозначно оцінюється у науковому і громадському середовищі. Іконографічну цінність фондів цієї тематики містять фотодокументи, колекція трофейних документів та копій мікрофільмів.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України) містить великий масив документів 1918–1998 рр. у т. ч. і іконографічних матеріалів радянського періоду, що висвітлюють історію України крізь призму діяльності політичних партій, громадських організацій і об'єднань, партизанського і анархістського руху, політику українізації і репресії сталінської доби, архівно-слідчі справи ДПУ–НКВС–КДБ, оточення вищого партійного керівництва ЦК Компартії України [4]. Другу світову війну у фондах ЦДАГО України представляє тематичний показник Т. Гриценка [5]. Архів складається з 135 фондів, де зберігається 246 443 справи. Служба безпеки України передала до архіву 34 000 справ, які містять матеріали стосовно репресованих видатних діячів науки, літератури, мистецтва – академіків А. Кримського, членів родини М. Грушевського (доньки Катерини та брата Олександра), Є. Тимченка, О. Гольдмана, митрополитів Української автокефальної церкви – В. Липківського, В. Єрмакова, письменників – Остапа Вишні, С. Пилипенка, Л. Старицької-Черняхівської.

Фонди, присвячені періоду українізації та «українському Відродженню», зберігають іконографічні пам'ятки про представників вітчизняної науки та культури – М. Грушевського, С. Єфремова, А. Кримського, М. Хвильового, державних діячів, які боролися за збереження української мови і започаткування національної освітньої школи у 20-ті рр. – М. Скрипника, А. Шумського, Г. Лапчинського. Документи партизанського руху в Україні періоду Другої світової війни репрезентують невідомі фотоматеріали 70 партизанських з'єднань. Серед них зберігаються справи С. Ковпака, О. Федорова, М. Наумова, О. Сабурова. Серед матеріалів анар-

хістського руху особливий інтерес становлять документи, пов'язані з Н. Махном. Тут зберігаються щоденник його дружини, накази, листи, відозви тощо. Вони, безумовно, додають чимало нових суттєвих штрихів до біографічного портрета отамана.

Фонди громадських організацій і діячів української еміграції 20–40-х рр. багаті на біографічну та іконографічну інформацію представників Української академічної громади, Центрального емігрантського союзу українських студентів, Українського національного союзу, Українського історико-філологічного товариства, Спільки українських лікарів та багато ін. Тут широко представлено листування тогочасної української еліти: Дмитра, Катерини, Марка і Михайла Антоновичів, В. Винниченка, О. Кандиби (Ольжича), Є. Петрушевича, С. Смаль-Стоцького, А. Левицького, С. Петлюри та ін. [6, с. 95–100].

Крім загальних фондів партій та організацій архів містить також фонди особового походження: С. Ковпака, Д. Коротченка, Г. Петровського, Ф. Сергєєва (Артема), де накопичено важливий різножанровий ілюстративний матеріал, у тому числі й фотодокументи. У фондах широко представлені знакові партійні й політичні постаті: Г. П'ятаков, Е. Квірінг, Ф. Кон, С. Косіор, Л. Каганович, М. Хрущов, Л. Брежнєв, В. Щербицький.

Одним з основних архівосховищ нашої держави, де сконцентровано найважливіші документи та багату іконографічну інформацію, що ілюструє історію України протягом майже 600-річного періоду – від входження її території до складу Литви і Польщі (XIV – кінець XVIII ст.), Росії (перша пол. XVII ст. – Лютнева революція 1917 р. в Росії), установ Гетьманщини (друга пол. XVII – кінець XVIII ст.) до початку XX ст. – вважається **Центральний державний історичний архів України (ЦДАІК України)**, який містить 1624 фонди і 1 320 483 справи. Найціннішими є давні документи, зібрані в колекції документів Київської археографічної комісії, які відтворюють середньовічну історію України. Це – привілеї литовських князів і польських королів, універсали українських гетьманів, грамоти російських царів, документи з власноручними підписами визначних діячів України, Росії та інших країн. У колекції зберігається 765 печаток різного ступеня збереженості, понад 20 гербів Росії, 10 гербів Польщі, 7 гербів окремих осіб [1, с. 29].

Унікальним джерелом (описовим і візуальним) для вивчення культури, побуту, адміністративної, соціально-правової і господарської діяльності останнього періоду існування козацтва є Архів Коша Нової Запорозької Січі (XVIII ст.) [7, с.13–27]. Фонди ЦДАІК зберігають документи Брацлавського, Київ-

ського, Катеринославського, Новгород-Сіверського, Харківського, Подільського, Чернігівського намісницьких правлінь другої половини XVIII ст. Важливий, з точки зору біографістики, і значний за обсягом іконографічний матеріал міститься у фондах релігійних установ Київської, Переяславо-Бориспільської духовних консисторій, Софійського собору, Києво-Печерської лаври. Тут зберігаються описи і зображення церковного майна, плани монастирських будівель та маєтностей. Окремий масив даних становлять сповідні розписи та метричні книги релігійних установ різних конфесій Київщини, що є безцінним джерелом для генеалогічних розвідок.

Українська церква, з огляду на постійні історичні катаклізми та геополітичну ситуацію покликана була зіграти домінуючу роль у суспільстві. Вона й досі справляє вплив на формування нації. Значний масив архівних документів ЦДАК становлять монастирські фонди – 84 фонди, 22 668 справ, з них 30 014 справ – Києво-Печерська лавра. Але й на сьогодні ці фонди, на жаль, залишаються практично недослідженими, хоча містять інформацію для фахівців різного профілю – істориків, мистецтвознавців, музейних працівників, релігійних діячів тощо. Серед відомих українських дослідників, які свого часу активно опрацьовували архіви духовних інституцій, необхідно назвати професора Київської духовної академії С. Голубєва, який на основі архіву Видубецького монастиря написав його історію. Архівні фонди Києво-Печерської лаври досліджували професор Київської духовної академії Ф. Титов і протоієрей П. Троїцький. Цінність друкарської частини цього фонду для історії української культури неодноразово засвідчував митрополит Іларіон (Огієнко) [8, с. 172].

Серед усіх монастирських фондів вирізняється фонд «Києво-Печерська Лавра». Остання на початку XVII ст., з появою знаменитої Печерської друкарні, стала, за словами М. Грушевського, центром першого українського відродження, яке «...хоч і ненадовго заблистало блиском і політичної мислі, і національного усвідомлення» [9, с. 6]. Цей фонд укомплектований унікальними документами XVII–XVIII ст., жалуваними грамотами та указами російських царів, численними універсалами гетьманів, дарчими та купчими на лаврські маєтки. До речі, тут зберігається 10 універсалів самого гетьмана Івана Мазепи.

Велику загально-історичну і культурно-мистецьку цінність становить друкарський архів, який добре зберігся, незважаючи на велику пожежу 1718 р. Фонд містить відомості про діяльність цілої низки церковних і культурних діячів. Лаврські ченці зібрали інформацію і уклали списки про вихованців Києво-Мо-

гилянської академії, яких приваблювала своєю духовністю і просвітницьким спрямуванням ця обитель. Сьогодні цей список налічує вже близько 150 осіб. Пошук особових даних продовжується й нині, ведеться вивчення іменних і формулярних списків чернечого складу. Реставрації біографій представників української церкви, дослідженню їх різнобічної культурної і просвітницької діяльності, кар'єрного просування тощо суттєво допомагають звернення до наявних у фонді цінного листування лаврських архимандритів – Йосафа Кроковського, Стефана Яворського, Сільвестра Кулябки та численних універсалів гетьманів Івана Мазепи, Івана Скоропадського, Данила Апостола та ін. [8, с. 175–176].

Найбільш цінними, з іконографічної точки зору, є родові та особові фонди, які містять чимало різножанрової ілюстративної інформації, особливо, що стосується біографій. Проте, крім власне фамільних фондів, значну кількість розрізаних документів (у т. ч. особового походження) відомих і маловідомих шляхетських, українських землевласницьких родів Волині й Правобережної України зосереджено тепер у колекціях ЦДАК. Що характерно, фамільні архівні фонди вже майже перестали існувати як цілісні та самостійні інформаційно-біографічні комплекси. Це, зокрема, фонди українських землевласників – Галаганів, Мокрієвичів, Скоропадських, Стороженків, Сулим, Терещенків, Ханенків та ін., шляхти Правобережної України – Браницьких, Ворцелів, Ганських, Гіжицьких, Грохольських, Донець-Захаржевських, Дуніних-Борковських, Жевуських, Замойських, Корняктів, Лєдоховських, Любомирських, Мнішків, Плятерів де Броель, Оскерів, Понятовських, Потоцьких, Радзивіллів, Сапег, Собанських, Тарнавських, Терлецьких, Холоневських.

Документи родових архівів, в основі яких лежать колекції Київської археографічної комісії 1843–1917 рр. та Волинського музею, починаючи з 50-х років XX ст., стали поступово надходити до ЦДАК (Ф. 228), де зберігається «Колекція документів Волинського музею» (992 справи), систематизовано за структурно-хронологічним принципом. Його 5-й розділ становлять генеалогічні, метричні, особові та інші документи, а 6-й – щоденники різних осіб. У «Колекції документів на право власності XV ст. – 1920 р.» зберігаються привілеї, листи та універсали великих литовських князів та польських королів XIV–XVII ст., коронні метрики, манускрипти з бібліотеки Залуських та бібліотеки Радзивіллів у Несвіжі, колекції Мацеля Догеля, Петра Томіцького та ін.

У «Колекції рукописів з історії, науки, літератури і мистецтва XIV ст., 1628–1919 рр.» (741 справа) зберігаються документи широкого спектру їх іко-

нографічного використання – численними екслібрисами, архівними штампами, власницькими записами, сигнатурами, інвентарними номерами бібліотек, печатками установ. Збереглися, навіть, власницькі записи та екслібриси 18 приватних осіб, зокрема, Потоцьких, Мнішків. Під час впорядкування Ф. 223 у 1951–1952 рр. до нього потрапили разом з іншими документами колекції матеріали із зібрання колекціонера та нумізмата Карла Болсуновського [11, с. 90–96], що вважаються музейним раритетом.

ЦДІАК України зберігає родинні фонди українських громадських, політичних і наукових діячів, таких як – Галагани, Грушевські, Скоропадські, Терещенки, а також особові фонди Б. Антоновича, Д. Багалія, І. Каманіна, О. Кістяківського, М. Сумцова, О. Потебні. В колекціях інкунабулів і стародруків зберігається «Грамматика Мелетія Смотрицького» (1648), «Лексикон Памви Беринди» (поч. XVII ст.), «Літопис Григорія Грабянки» (список 1773 р.), «Ізраїльський змії» Григорія Сковороди.

Рідкісним іконографічним «еспонатом» архіву, який має велику художню цінність, є напестольне Євангеліє, подароване 1641 р. київським митрополитом Петром Моголою церкві Спаса на Берестові (видане у Львові 1636 р.). Також тут зберігаються кольорові зображення гербів Київського та Новгород-Сіверського намісництв, копій магдебурзьких привілеїв Києва (1544–1659), план Києва, складений М. Ушаковим 1695 р. та ін.

Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного) – спеціалізована установа з комплектації та систематизації аудіо/відео документів, починаючи від 1853 р. Його фонди налічують 359 279 од. зб. фотодокументів (1853–1998), 59 750 од. зб. кінодокументів (1896–1996) та 21 112 од. зб. фонодокументів (1927–1995). Найбільш ранніми є: фотодокументи контратипів портретів Т. Шевченка, окремих подій і героїв оборони Севастополя під час Кримської війни 1853–1856 рр.; серед кінодокументів – кінофільми «200-річний ювілей Полтавської битви» (1909), «Похорони А. Н. Терещенка» (1912), «Польоти авіатора Уточкіна в Кишиневі» (1911). Вагомий внесок в іконографію зроблено українськими фотожурналістами, колекції авторських робіт яких зберігаються в архіві. Передусім, це фотодокументи Я. Давидзона, Б. Градова, М. Мельника, Ю. Мосенжника та ін. Велику кількість позитивних копій фотодокументів, вивезених з України під час Другої світової війни, було повернуто ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного Федеральним архівом Німеччини. Відтак, більше 3000 фотодокументів відображають суспільне і культурне життя України 20–30-х років

XX ст. Уся наявна кінофотодокументація структурується за систематичним та іменним каталогами, що сприяє швидкому пошуку необхідної іконографічної інформації [1, с. 38–40].

Науково-довідкова бібліотека Центральних державних архівів України існує з 1972 р. В її сховищах зберігається відповідна профільна література, документи та архівні експонати всіх основних центральних державних архівів Києва. Фонди Бібліотеки складаються з 186 023 примірників книг та брошур, 77 266 річних комплектів журналів і 24 845 підшивок газет, які містять хронологічно зафіксовану візуальну й текстову біографічну інформацію, 36 417 од. зб. спеціальних видань. Серед численних книг, комплектів журналів, газет, листівок, портретів, плакатів, афіш, картографічних матеріалів є й унікальні наукові видання В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Дорошенка, М. Драгоманова, М. Максимовича. Зберігається тут і велика добірка українознавчої літератури міжвоєнного періоду емігрантського походження – кілька сотень томів нараховує збірка Українського університету в Празі. Тут і фотодокументи, і листи, і особисті речі, і офіційні матеріали, і фотознімки художніх портретів професорсько-викладацького складу. Майже весь довідковий фонд описано в енциклопедичних словниках, пам'ятних книгах та приурочених календарях: «Весь Киев», «Вся Україна», «Вся Одеса» та ін. [1, с. 46–47].

Серед відомчих архівів в окрему групу необхідно виділити архіви державних силових структур – МВС, СБУ та Міноборони. Всі вони містять закриту інформацію під грифом «секретно», персональні справи систематизовані в «іменних каталогах особових справ». На жаль, проблема відкриття їхніх фондів остаточно не вирішена ще й досі, хоча перспективи розвитку української історичної науки значною мірою залежать від введення в науковий обіг нових інформаційних джерел. Основний масив документів, яким володіє **Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ)**, перейшов йому в спадщину від колишнього НКВС. Це переважно справи сотень тисяч громадян, які незаслужено стали жертвами політичних репресій за часів тоталітаризму. Відповідно до закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» від 17 березня 1991 р. з них знято безпідставні обвинувачення. Однак, СБУ ще довго триматиме свої «секрети» подалі від громадськості, оскільки стаття № 31 закону «Про інформацію» забороняє «доступ сторонніх осіб до відомостей про іншу особу, зібраних відповідно до чинного законодавства державними органами, організаціями і посадо-

вими особами» [11, с. 57–60]. І це створює певні проблеми, адже ГДА СБУ є безцінним джерелом візуальної та іншої інформації для багатоаспектного дослідження суспільного життя країни 20–50-х рр. У кримінальних справах накопичені відомості, що виходять далеко за межі слідства, і вони є величезним резервом щодо виявлення невідомих фактів життя і діяльності видатних постатей нашої новітньої історії [13, с. 126–127].

Серед документів **Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України (ГДА МВС України)** неабиякий інтерес, з біографічної та іконографічної точки зору, становлять облікові справи осіб, яких було відправлено на спецпоселення. Взагалі архів містить 56 архівних фондів і колекцій, де зберігається близько 50 000 справ. Як правило, до ГДА МВС потрапляють на зберігання документи, що утворилися в процесі діяльності спецслужб центрального апарату МВС, вищих навчальних закладів МВС та науково-дослідних установ МВС, розташованих у Києві. Ці документи, з відомих причин, залишаються поза увагою дослідників.

Фонд № 59 ГДА МВС містить велику «Колекцію справ на спецпоселенців» (1933–1958), депортованих з України. З Іркутської області та інших регіонів Росії надійшли обсягові особові та облікові справи до УМВС України. Тепер їх картотека налічує понад 28 000 імен (у Росії картотека охоплює 2,5 млн осіб). Зараз співробітники Архіву впроваджують автоматизовану систему використання інформації для підготовки «Книги Пам'яті» [13, с. 191–196].

Потужними інформаційними іконографічними резервами щодо ілюстрування життєдіяльності видатних діячів науки, культури і мистецтва, громадсько-творчих об'єднань володіють архівні установи, підпорядковані **Національній академії наук України**. У контексті розгляду проблеми створення українського національного біографічного архіву і започаткування банку даних «Українська іконографія» доцільно об'єднати в окрему групу архіви Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (ІЛ ім. Т. Г. Шевченка НАНУ), Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ) та Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ), що містять величезні масиви іконографічних джерел.

Основу архівних матеріалів **ІЛ ім. Т. Г. Шевченка НАНУ** становлять фонди особового походження Відділу рукописних фондів і текстології. Це своєрідне сховище творчої спадщини та документів бі-

ографічного змісту українських письменників XVII–XVIII ст., вчених-літературознавців, діячів культури, які досліджували національний літературний процес. Архів має 213 фондів, 102 315 од. зб. справ, 637 од. зб. фотодокументів за період XVII ст. – 1999 р. Крім тематичних, кожний фонд містить автографи, списки імен, зібрання листів, автобіографічні матеріали тощо [14, с. 122–126]. Символічно, що наприкінці 2 тисячоліття вийшов друком Путівник фондами Відділу рукописів Інституту літератури, який «відчинив» світові скарбницю доробку українських митців, висвітлив багатогранний талант національної письменницької еліти в конкретних здобутках, показав неповторну своєрідність та оригінальність кожної творчої особистості [15].

Особливу цінність мають рідкісні видання XVII ст. – збірники творів літературного, історіографічного та теологічного характеру, оздоблені художніми елементами, малюнками, які відтворюють візуальні ознаки минулого часу. Зберігаються тут і автографи Івана Величковського, і списки творів Захарії Копистенського та Івана Вишенського. Ілюстровані змішані збірники XVIII ст. Колекції давніх творів і рукописів зберігаються у фондах І. Франка, О. Бодяньського. Окремим фондом представлено життя та діяльність видатного просвітителя, філософа, геніального поета, письменника Г. Сковороди. Тут зібрані його автографи, списки філософських трактатів, художніх творів та особистих листів.

Оригінали відомих класичних творів та автографи поетичних і драматичних творів містять особові фонди І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, Марка Вовчка, С. Руданського, А. Свидницького, Л. Глібова, І. Нечуя-Левицького, М. Старицького та ін. Гордістю архіву є фонд Т. Шевченка, де збереглися прижиттєві видання з авторськими правками, альбоми з малюнками, фольклорні записи. Окрему його частину архіву становлять біографічні матеріали про митця.

Широко представлено автографами багатьох творів, перекладами, листами, біографічними документами, ілюстративними матеріалами архівну спадщину Панаса Мирного (близько 1500 од. зб.); поета і фольклориста Я. Головацького (1000 од. зб.); Лесі Українки (понад 1000 од. зб. – майже вся її рукописна спадщина і численний іконографічний матеріал); І. Франка (понад 5000 од. зб., де особливе місце займає особиста бібліотека поета, що налічує 5784 унікальні книги – з мистецтвознавства, історії, філософії, фольклористики, літературознавства тощо, а також комплекти періодичних видань другої пол. XIX – поч. XX ст. Величезну іконографічну цінність мають книги з дарчими написами).

Багатий ілюстративний матеріал до біографій представників літературного цеху зосереджено в окремих фондах Христини і Христі Алчевських, Миколи й Марка Вороних, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, Н. Кобринської, Л. Мартовича, В. Самійленка, С. Стефаніка, Л. Яновської та ін. У повенний період сформовано фонди М. Бажана, С. Васильченка, В. Винниченка, Я. Галана, О. Гончара, І. Кочерги, В. Поліщука, М. Рильського, М. Семенка, В. Симоненка, В. Сосюри, П. Тичини, С. Тудора, Ю. Яновського та багатьох інших. З-за кордону повернуто архівну спадщину І. Багряного, В. Барки, М. Драй-Хмари, О. Олеся, О. Ольжича, П. Одарченка, У. Самчука. Д. Чуба (Нитченка). В архіві ІЛ зберігаються також фонди провідних українських учених – І. Айзенштока, Д. Багалія, О. Білецького, М. Грушевського, Л. Махновця, М. Сиваченка.

Унікальний за своєю ексклюзивністю іконографічний матеріал, де вміщено фотопортрети і художні зображення видатних митців кінця XIX – початку XX ст., зберігається у фондах установ та організацій, зокрема таких як журнали «Дзвінок», «Літературно-науковий вісник», «Плуг», «Рідний край»; товариство «Руська бесіда»; канцелярія Київського окремого цензора [1, с. 170–173].

Архів **ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ** містить 51 фонд, 10 колекцій, 20 300 од. зб. і близько 1000 неописаних документів за 1833–1999 рр., які структуровано за систематичним, алфавітним, жанровим, іменним, географічним принципами. Персональні справи зібрані у 41 особовому фонді, 17 фондах установ та творчих організацій. На зберіганні перебуває значна частина фотодокументів, афіш, карт, які не виділено в окремі фонди. Більшість документів стосується представників українського музичного, театрального, образотворчого мистецтва. Тут також зберігаються матеріали, що репрезентують мистецьке українство за кордоном. Тематичні фонди й колекції народознавчого характеру, що формувалися протягом 150 років, містять багатий ілюстративний матеріал, що відображує різні аспекти діяльності та біографічного шляху широкого кола дослідників. Це, насамперед, фонди Наукового товариства імені Шевченка у Львові, Кабінету музичної етнографії ВУАН, Етнографічної комісії ВУАН, Етнографічного товариства у Києві, Волинського краєзнавчого музею, Інституту народної творчості та мистецтва УРСР, особові фонди О. Бежковича, М. Білозерського, Б. Грінченка, П. Демущького, О. Кістяківського, Ф. Колесси, П. Мартинювича, Я. Новицького, С. Носа, Ю. Павловича, І. Рудченка, Д. Яворницького та ін.

Професійне мистецтво представлено як особови-

ми фондами, так і фондами окремих установ – Товариства південно-російських художників, Товариства художників ім. Костанді, театру «Березіль». Велика кількість персональних і групових фотодокументів, автографів, оригіналів книжкових і нотних видань, художніх зображень, малюнків зберігаються в фондах В. Авраменка, М. Грінченка, Б. Егіза, Ф. Ернста, В. Йориша, П. Козицького, Б. Крижанівського, М. Лисенка, Є. Мамолата, В. Никитіна, Г. Світлицького, Є. Спаської, Я. Степового, О. Стіліануді, В. Феміліді, Я. Яциневича [1, с. 175–176].

Отже, в результаті аналізу інформаційного ресурсу іконографічних джерел музейних та архівних установ м. Києва вдалося звести в єдиний потужний масив наявну іконографічну інформацію з різних сфер людської діяльності, що охоплюють майже весь «задокументований» період української історії. Визначено джерельну базу та жанрові орієнтири формування української іконографії, окреслено масштаби іконографічної інформації окремих музейних та архівних установ, частково розкрито загальний склад і зміст документів.

Узагальнення сучасних методичних та технологічних підходів до наукового опису архівних і музейних документів, експонатів, художніх творів тощо відкрило перспективи для вироблення авторським колективом проекту оригінальних науково-методичних та програмно-технічних засад УІ в контексті новітніх системотехнічних технологій створення електронних історико-біографічних баз даних.

Завдання УІ УНБА виходять за межі суто біографічних досліджень і на загальнонаціональному рівні полягають у відпрацюванні механізмів збереження і систематизації іконографічної спадщини в актуалізації (візуалізації) пам'яток культури та мистецтва в духовному житті українського суспільства. Однією з форм збереження цієї спадщини є комп'ютеризація всіх видів наявних документальних і архівних ресурсів бібліотечних, музейних, архівних та інших установ. Настав час вироблення уніфікованих принципів і підходів фондування, обліку та систематизації документів з урахуванням специфіки установ-фондоутворювачів. Тому започаткування бази даних УІ УНБА можливо стане першим кроком на шляху відкриття віртуальної міжгалузевої програми, спрямованої на об'єднання зусиль наукових, бібліотечних, музейних, архівних працівників щодо розроблення загальних принципів і методів комп'ютерного збереження національного іконографічного фонду.

Останнім часом в Україні і країнах ближнього зарубіжжя виходять друком різножанрові публікації –

від невеличких наукових повідомлень на конференціях до ґрунтовних персональних і колективних монографій, присвячених дослідженням галузевої персоналїстики, родинних архівів, особових фондів, музейних колекцій та ін., що містять ексклюзивні факти життя і діяльності, багатий ілюстративний матеріал. Такий стан розвитку сучасної гуманїтаристики вимагає від українських учених переосмислення багатьох мистецьких явищ, що заслуговують на пам'ять та належне місце на шпальтах вітчизняної історії.

Архіви Києва

Центральні архівні державні установи

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) (вул. Солом'янська, 24).
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України) (вул. Кутузова, 8).
3. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України) (вул. Солом'янська, 24).
4. Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного) (вул. Солом'янська, 24).
5. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України) (вул. Володимирська, 22а).
6. Науково-довідкова бібліотека центральних державних архівів України (вул. Солом'янська, 24).

Галузеві державні архіви

7. Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (ГДА МВС України) (вул. Богомольця, 10).
8. Галузевий державний архів Міністерства оборони України (ГДА МО України) (вул. Січневого повстання, 1).
9. Галузевий державний архів Комітету України з питань гідрометеорології (ГДА Гідромедкому України) (пр. Науки, 39, корп. 2).
10. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ) (вул. Золотоворітська, 7).
11. Галузевий державний архів Держкомгеології України – Державний інформаційний геологічний фонд (ГДА Держкомгеології України – Геоінформ) (вул. Ежена Потьє, 16).
12. Державний картографо-геодезичний фонд України (Укркартгеофонд) (пров. Новопечерський, 3, корп. 2).
13. Історико-архівне управління Міністерства закордонних справ України (Михайлівська площа, 1).

Архівні установи НАНУ

14. Науковий архів Інституту археології (просп. Героїв Сталінграда, 12).
15. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (вул. Грушевського, 4).
16. Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського) (вул. Грушевського, 4).

17. Інститут архівознавства НБУВ (ІА НБУВ) (вул. Володимирська, 62); Інститут рукопису НБУВ (ІР НБУВ) (вул. Володимирська, 62)

Список використаної літератури

1. Архівні установи України: довідник / Упоряд. Г. В. Бояк, С. Г. Даневич, Л. А. Дубровіна та ін. – К., 2000.
2. *Сохань, П. С.* Національна архівна інформаційна система України: стан і перспективи розвитку // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. Наук. доп. Всеукр. конф. – Київ, 19–20 листоп. 1996. – К., 1997. – Ч. I. – С. 15.
3. *Кучмаренко, В. А., Шмельов, В. Г.* Українська академія наук у 1918–1927 рр. [Огляд фондів ЦДАВО України: № 2, 166, 331, 2201] // Архіви України. – 1992. – № 4. – С. 40–47.
4. ЦДАГО України, його науково-довідковий апарат: довідник / Упоряд. Т. Т. Гриценко та ін. – К., 1998. – 48 с.
5. Друга світова війна в документах ЦДАГО України (1939–1945 рр.): тематичний покажчик / Упоряд. Т. Т. Гриценко та ін. – К., 1998. – 54 с.
6. *Климова, К. І.* До історії формування національного архівного фонду України (документальні колекції київських науково-історичних товариств: склад та джерела формування) // Українське архівознавство: історія, сучасний стан, перспективи. Наук. доп. Всеукр. конф. – С. 95–100.
7. *Апанович, О. М.* Архів Коша Запорозької Січі [Фонд № 229 ЦДІАК] // Архіви України. – 1989. – № 6. – С. 13–27.
8. *Кагамлик, С. Р.* Монастирські фонди та науково-довідковий апарат до них // Українське архівознавство: історія, сучасний стан, перспективи. Наук. доп. Всеукр. конф. – С. 172.
9. *Грушевський, М.* Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці. – Київ; Львів, 1912. – С. 6.
10. *Сухих Л. А.* Документи з родових магнатів і шляхти Волині і Правобережної України в колекції Центрального державного історичного архіву України: Історія, склад, стан науково-довідкового апарату і перспективи його розвитку // Українське архівознавство: історія, сучасний стан, перспективи. Наук. доп. Всеукр. конф. – Ч. 2. – С. 90–96.
11. *Омельчук, Д. В.* Документи архівів СБУ та проблема введення їх у науковий обіг // Українське архівознавство: історія, сучасний стан, перспективи. Наук. доп. Всеукр. конф. – С. 57–60.
12. *Пшеничков, О.* Державний архів Служби безпеки України // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1999. – С. 126–127.
13. *Платонова, Н. В.* Фонди Держархіву МВС України та їхня роль у дослідженні історії України ХХ століття // Українське архівознавство: історія, сучасний стан, перспективи. Наук. доп. Всеукр. конф. – С. 191–196.
14. *Жулинський, М., Гальченко, С.* Архівосховище автографів українських письменників // Студії з арх. справи та документознавства. – К., 1996. – Т. 1. – С. 122–126.
15. Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури. – К., 1999. – 863 с.

Денис Гетьман,

аспірант Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Повернення українських архівних історико-культурних цінностей з Росії у 1926–1936 рр.

У статті на основі українських та російських джерел відтворено і проаналізовано етапи повернення українських архівних документів з Росії. Висвітлено також роботу державних, наукових установ УСРР на тлі загального процесу реституції українських культурних цінностей з РСФРР протягом 1926–1936 рр.

Ключові слова: розподіл архівних матеріалів між союзними республіками, повернення українських архівних документів, Укрцентрархів, Центрархів РСФРР, ЦАУ СРСР.

З виробленням Основних положень розподілу архівних матеріалів між союзними республіками протягом 1925–1926 рр. Центрархів УСРР вступив у нову фазу відносин з російськими державними архівними та науковими структурами. Україна сподівалася позитивно вирішити питання повернення українських архівних документів із всесоюзних установ. Остаточний варіант Основних положень, надісланий ЦАУ УСРР встановлював:

«1. Всі архівні матеріали, що відклались від діяльності існуючих на території союзних республік в їх історичних кордонах установ та підприємств, так само й від діяльності окремих осіб, які мали відношення до цієї республіки, що виявилися за межами цієї республіки, мають бути повернуті за належністю кожній з республік.

Архівні фонди та матеріали військового відомства розподіляються відповідно до схеми, що встановлюється Народним комісаріатом військово-морських сил.

Як загальне правило, архівні діловодні фонди архівних установ, центральних та місцевих не підлягають дробінню на групи чи на окремі матеріали й мають зберігатися в цілісності за місцем свого утворення.

Питання про виділення з цієї статті фондів матеріалів, що мають значення для практичних та наукових цілей установ союзних республік, може бути вирішено за погодженням Центрархівів зацікавлених республік, за умови розбіжностей, урядами республік.

Союзним республікам можуть бути передані матеріали, що мають значення для практичних чи наукових цілей, з фондів установ іншої республіки, якщо в цьому фонді наявні дублюючі екземпляри даних матеріалів. В усіх інших випадках ок-

ремні групи матеріалів видаються на певний час у тимчасове користування.

Встановлене в ст. 2 правило розповсюджується на архівні матеріали, вказані в ст. 1 Основних положень.

2. Наукові зібрання наукових установ СРСР, систематизовані, науково описані та що увійшли в науковий обіг, залишаються незруйнованими у своєму об'ємі.

Проте винятком із загального правила можливі передачі союзним республікам архівних матеріалів, що входять в діловодні фонди окремих установ, із зібрань наукових установ СРСР союзних республік, причому ці передачі будуть проходити на основі угод зацікавлених установ СРСР та союзних республік чи відповідних урядів по належності.

У випадку, якщо діловодні фонди установ, існуючих на території різних союзних республік, зруйновані остаточно та не можуть бути відновлені, а окремі документи з цих фондів, зібрані в окремі самостійні зібрання, науково оброблені, систематизовані, науково описані та видані, – такі зібрання не підлягають руйнуванню і мають бути збережені в своїй єдності та знаходиться у веденні Центрархіва однієї з союзних республік. Перевага віддається Центрархіву тієї республіки, до території котрої відноситься більшість документів зібрання.

Союзна республіка, у відання якої надходить вказане в цій статті зібрання, дає гарантію його збереження.

3. Документи, котрі не входять до складу діловодних фондів та становлять власність приватних осіб (іменні грамоти та універсали видані окремим особам; дипломи та атестати; іменні по-

свідчення, приватне листування; зняті в приватному порядку копії з документів для наукових та інших цілей), що увійшли в склад наукових колекцій, вилученню не підлягають та залишаються на місцях в наукових установах, що створили ці колекції.

4. На основі встановлених попередніми статтями принципів розподілу архівних фондів та матеріалів Центрархіву союзних республік: мають виявити не належні їм матеріали, що підлягають передачі Центрархівам інших республік; можуть виявити приналежність їм тих чи інших матеріалів, що перебувають в архівосховищах Центрархівів інших союзних республік, для складення мотивованих заяв на передачу архівних матеріалів.

5. Для архівних матеріалів будь-якої союзної республіки, котрі за своїм складом та змістом відносяться до іншої республіки, але не підлягають передачі останній, встановлюються найкращі умови наукового використання, включаючи передачу їх у тимчасове користування.

Порядок передачі матеріалів у тимчасове користування, так само як порядок використання, встановлюється особливою інструкцією, що виробляється за погодженням Центрархівів союзних республік»¹.

Наведені положення повністю відповідали тим рішенням, що приймалися на засіданнях спеціальної комісії. Однак українська сторона не погоджувалась із 2 та 3 пунктами. Україна вимагала сформулювати пункт другий та третій в іншій редакції².

Послідовно дотримувався своєї позиції Укрцентрархів. Керуючись постановою ЦВК СРСР від 18 вересня 1925 р., він боровся за право повернення всіх українських архівних фондів та матеріалів. Непоступливість, принциповість російської й української сторін змусили ЦВК СРСР надати додаткові роз'яснення щодо повернення союзним республікам усіх архівних матеріалів. ЦВК СРСР вирішував справу майже рік. У серпні 1926 р. Президія ЦВК СРСР розтлумачила, що в її Постанові від 18 вересня 1925 р. «малось на увазі питання про передачу архівних матеріалів республік тільки тих, що зберігаються в установах РСФРР». Крім цього, ЦВК дозволив комісії обговорити питання передачі матеріалів громадських установ³.

Своїм рішенням ЦВК СРСР продемонстрував пріоритетність і впливовість позиції РСФРР у пи-

танні розподілу архівних матеріалів. Україні залишалося доводити і обстоювати власну позицію лише в межах пунктів, розроблених комісією, котрі на той час ще не були офіційно затверджені ЦВК СРСР.

Поки доля українських архівних матеріалів у всесоюзних установах залишалася невизначеною, процес виявлення та повернення евакуйованих українських архівів не припинявся. До Укрцентрархіву надходила інформація про фонди, що перебувають за межами України. Програма, розроблена ЦАУ УСРР у листопаді 1925 р., стала давати перші результати. Укрцентрархів й далі продовжував надсилати запити, офіційні звернення та своїх представників у регіони РСФРР. Отримавши необхідну інформацію про українські архівні матеріали, він докладав зусиль, щоб все виявлене поверталось в Україну і включалось до ЄДАФ.

Так, у Курську, Орлі, Тулі, Смоленську, Гомелі, Брянську інспектор Укрцентрархіву Ю. Кошарський знайшов: справи Чернігівського губернського казначейства, Гайворонського урєвкому, матеріали Житомирської жіночої гімназії та документи Житомирського окружного суду за 1870 р., архів Лозовопавлівського райвиконкому за 1918–1919 рр., а також архівні матеріали з м. Стародуба, серед яких виявилися документи XVII–XVIII ст. Надходили повідомлення з Росії про те, що розшук українських архівних фондів Центрархівом РСФРР ведеться згідно з планом. У 1925 р. Центральний історичний архів Москви виявив 3700 зв'язок, 340 книг та 2 папки архівних матеріалів XVII–XIX ст., а також 76 зв'язок, 50 ящиків та 40 лантухів українських пореволюційних архівних фондів. Окрім вказаних матеріалів до України були відправлені справи, виявлені Орловським губархбюро, стосовно надзвичайної комісії Лебединського повіту за 1919 р., Сумського виконкому за 1918–1919 рр., білопільської міської міліції за 1919 р. та харківської повітової міліції за 1918–1919 рр. Всього надійшло 114 справ, 21 документ та 13 книг⁴.

Робота з повернення архівних матеріалів до України велася у двох напрямках. Перший – ЦАУ УСРР формувала за власною інформацією запити про місцеперебування фондів. Другий – Центрархів РСФРР планово виявляв та перевіряв українські заявки в місцевих архівосховищах. Вжиті заходи були досить дієвими, оскільки постійно виявлялися нові матеріали українського походження.

Восени 1926 р. нарешті вирішилося питання про

¹Центральний Державний Архів вищих органів влади України (ЦДАВО України). – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 93–97.

²Там само. – Арк. 62–62 зв.

³ЦДАВО України. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 3818. – Арк. 39.

⁴ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 37–40.

передачу Україні, за згодою Центрархіву РСФРР і Президії ВЦВК, фондів центральних та місцевих установ XVII–XVIII ст. з колишнього Московського архіву Міністерства юстиції, вивезених ще у до-революційний час. За підрахунками російських експертів, Україні належало 97 фондів у 3500 в'язках⁵. Повернення фондів передбачалось лише за умови їх розміщення у тих архівосховищах, з яких вони були вивезені⁶.

У середині 1926 р. завідувач Харківського центрального історичного архіву Є. Іванов та завідувач Центрального архіву революції М. Гливенко, за дорученням Укрцентрархіву розпочали ознайомлення з фактичним складом фондів українських матеріалів у Москві.

Вони разом із російськими експертами А. Новосельським та Я. Ждановичем сформували списки матеріалів, що передавались Україні. Назвемо найважливіші з них: документи Чугуївського Приказу XVII ст.; Генеральної військової канцелярії, I та II Малоросійських колегій; фонди полкових канцелярій, полкових судів, магістратів, сотенних правлень Лівобережної і Слобідської України, губернських і повітових установ XVIII ст., та ін.⁷ Загалом до списку увійшло 190 фондів у 3710 в'язках та 340 книг.

Українські спеціалісти працюючи в московському архівосховищі виявили додаткові матеріали, які не потрапили до списку, а саме: «фонд Вольновської воеводської канцелярії з 1711 до 1762 рр.; справи: Харківського губернського магістрату, Чугуївської воеводської канцелярії з 1731 р., Слобідсько-Української губернської канцелярії з 1765 р., Недригайлівського повітового суду з 1753 р., Харківської та Ізюмської полкових канцелярій; «Чугуївське листування» XVII ст.; жалувана грамота Ізюмського полку; справи Острозького Приказу XVII ст.; жалувані грамоти Острозькому слобідському полку; справи Острозької полкової канцелярії з 1702 р.; Острозької провінціальної канцелярії з 1765 р.; Острозького міського магістрату з 1780 р.»⁸.

За цими матеріалами було сформовано два додаткові списки. До першого увійшли щойно віднайдені матеріали, до другого – старі канцелярські

описи, за якими архів Міністерства юстиції приймав українські фонди раніше.

Колегія центрального архівного управління РСФРР погодилася повернути всі матеріали, окрім стовпців «приказної ізби», оскільки вона «становила важливий додаток до архівних матеріалів «Разряду»⁹.

Загалом в Україну надійшло 4220 зв'язок у 822 тюках загальною вагою понад 2000 пудів. Загальна кількість справ та книг, переданих Україні, сягала 82000. За приблизними оцінками українських спеціалістів, архівні матеріали належали до 300 ділових фондів з Харківської, Чернігівської, Полтавської, Київської, Волинської, Подільської, Катеринославської та Херсонської губерній. Отримані матеріали Укрцентрархів розподілив між Харківським центральним історичним архівом, Центральним архівом давніх актів у Києві, Дніпропетровським та Одеським крайовими історичними архівами.

За словами безпосереднього очевидця тих подій, завідувача Харківського центрального історичного архіву Є. Іванова, в Україну повернулися «матеріали, на котрі вона мала безперечне право, це її, так би мовити, історична спадщина. Серед матеріалів були виключно фонди українського походження, що утворилися на території України, а також ті, що становлять архівні фонди українських установ, переважно судових, ліквідованих за часів судової реформи 1864 р.»¹⁰.

Для українських наукових установ та ЦАУ УСРР повернення вказаних матеріалів стало надзвичайною подією, адже раніше Україна отримувала від Росії переважно евакуйовані матеріали чи архіви радянських установ.

Проте в справі повернення головна роль належала Центрархіву РСФРР, а не УСРР, адже саме Росія визначала умови повернення Україні фондів дореформених установ, не маючи при цьому жодних заперечень. За словами російських архівістів, документи місцевих установ України «зберігались у Московському архіві Міністерства юстиції з метою збереження їх від загибелі на місцях»¹¹. Заходи з розподілу архівних матеріалів розробила комісія при ЦВК СРСР. Отже тут українські фахівці діяли в межах правил, встановлених російськими колегами.

⁵ Іванов Є. Українські фонди, перевезені з Москви // Архівна справа. – 1927. – Кн. 4. – С. 44.

⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 3818. – Арк. 43.

⁷ Мітюков О. Радянське архівне будівництво на Україні. – К., 1975. – С. 76–77.

⁸ Іванов Є. Українські фонди, перевезені з Москви. – С. 46–47.

⁹ Там само. – С. 47.

¹⁰ Там само. – С. 44–45.

¹¹ Максаков В. История и организация архивного дела в СССР (1917–1945) – М., 1969. – С. 168.

І все-таки отримані матеріали були важливі для України не тільки з огляду на їх залучення до ЄДАФ УСРР. Оскільки фактичного опису українських матеріалів не існувало з'явилася можливість з'ясувати, що збереглося, що було втрачено, а що залишалося в Росії. Науковий опис отриманих документів вітчизняні архівісти розпочали в жовтні 1926 р.

Утім сховища Центрархіву РСФРР продовжували зберігати значну частину українських архівних фондів. Так, з «Малоросійських справ» колишнього архіву Міністерства закордонних справ там залишалися матеріали 1722–1723 рр. Генеральної військової канцелярії, Генерального суду, листування генеральної старшини, офіційні листи Вельямінова до П. Полуботка; у фондах Малоросійської експедиції й прав сенату зберігалося 5 книг Канцелярії міністерського правління та книги Малоросійської колегії; у Військово-історичному архіві Москви залишалися матеріали штабів округу військових поселень¹².

Поки принципи передачі архівних матеріалів УСРР офіційно не затвердила комісія при ЦВК СРСР, обговорювати подальшу долю українських фондів у всесоюзних установах було марною справою. На початок 1927 р. не погодженими залишалися питання про наукові колекції установ всесоюзного значення. Що характерно, існувало кілька редакцій Основних положень розподілу архівних матеріалів. Інколи вони досить істотно відрізнялись одна від одної. Так, ВЦВК та Центрархів РСФРР пропонували зробити застереження: «Винятком із загального правила стосовно наукових зібрань наукових установ СРСР мають бути виділені та передані за належністю Центрархівам союзних республік: архівні матеріали, взяті науковими установами свого часу на тимчасове користування; архіви палаців, монастирів, церков, а також націоналізованих маєтків, акціонерних товариств, фабрик, заводів, підприємств та банків. У першу чергу передаються архіви родини Романових; архіви активних діячів контрреволюції, осіб, що емігрували за межі СРСР за час із 1917 р.; всі прийняті науковими установами СРСР матеріали діловодства установ періоду Тимчасового Уряду і радянських установ, військових частин періоду імперіалістичної та громадянської воєн»¹³.

¹² Барвінський В. Огляд архівних матеріалів з історії Західно-руського та українського права, що переховуються у «Древнехранилище» Московського Центрального Архіву // Архівна справа. – 1927. – Кн. 2–3. – С. 116–118.

¹³ Державний архів Російської Федерації (ДАРФ). – Ф. Р-5325. – Оп. 9. – Спр. 1289. – Арк. 6.

Українським експертам цей пункт бачився в іншій редакції: «Зібрання наукових установ СРСР, систематизовані, описані та ті, що увійшли у науковий обіг, залишаються незруйнованими у своєму об'ємі, однак, наукові зібрання, що повністю відносяться за своїм змістом до даної республіки, передаються незруйнованими останній»¹⁴.

Невизначеність третього, найголовнішого, пункту Основних положень про розподіл архівних матеріалів між союзними республіками негативно впливав на долю українських фондів, котрі перебували в наукових установах всесоюзного значення. Українські експерти оптимістично дивилися на вирішення проблеми, сподіваючись, що «ЦВК СРСР, здійснюючи принципи національної політики, висловиться за передачу УСРР і цих матеріалів»¹⁵. Їхні сподівання мали справдитися з огляду на позицію окремих представників Центрархіву РСФРР.

На першому Всеукраїнському з'їзді архівних робітників 1927 р. в Харкові виступив представник Центрархіву РСФРР В. Максаков. Він наголосив на важливості справи передачі архівних матеріалів, проте зауважив: «Центрархів іде по можливості назустріч вимогам України і немає сумніву, що матеріали, вивезені за межі УСРР, належить безумовно повернути; матеріали українського походження, що зберігаються в установах всесоюзного значення, також належить повернути. Центрархів згоден передати і частину фондів центральних російських установ, якщо вони стосуються виключно України, після відповідного, звичайно, обстеження кожного такого питання окремо; це – виняток із загального принципу неподільності фондів, встановлений Комісією у справі передачі архівних матеріалів при ЦВК СРСР. Виходячи з цього, Центрархів з власної ініціативи намітив декілька таких фондів для передачі УСРР»¹⁶.

Отже підстави для позитивного вирішення питання про архівні фонди установ всесоюзного значення існували, і українські архівісти покладались на здоровий глузд російських колег.

Ситуація навколо проекту документа про розподіл архівних матеріалів між союзними республіками жодним чином не впливала на процес виявлення і концентрації українських архівних фондів та

¹⁴ Там само. – Ф. Р-5325. – Оп. 9. – Спр. 1289. – Арк. 7.

¹⁵ Барвінський В. 1-й Всеукраїнський з'їзд архівних робітників у Харкові // Архівна справа. – 1927. – Кн. 2–3. – С. 34.

¹⁶ Там само. – С. 13–41.

матеріалів за межами УСРР. Відомості про українські матеріали надходили від Центрархіву РСФРР, інколи Наркомати УСРР повідомляли про виявлені ними українські архіви в аналогічних відомствах інших республік. Так, Народний комісаріат юстиції України вказував, що його співробітники в архівосховищах Москви виявили низку українських архівних фондів, зокрема, справи: Румчердора за 1917–1918 рр.; Донецької республіки; губернських та повітових українських раддеп; південної армії; матеріали про Українську революцію в приватних архівах Є. Бош та Ерде¹⁷. Наркомпрос України звернувся до Головнауки та Центрархіву РСФРР із заявою про передачу документів, виставлених в експозиції «Ломоносов та Єлизаветинський час» в 1921 р. Йшлося про документи з архіву Міністерства закордонних справ, Головного штабу, матеріали, вивезені у 1826 р. з будинку Муравйових-Апостолів. У жовтні 1928 р. Центральний архів РСФРР відповів, що всі питання стосовно передачі архівних матеріалів союзним республікам вирішує комісія при ЦВК СРСР¹⁸.

Листом від 31 січня 1927 р. Центрархів РСФРР інформував Укрцентрархів про виявлення архівних матеріалів, котрі підлягають поверненню в Україну. У доданому списку значилися: архівні матеріали про діяльність державних установ за 1917–1918 рр.; 30 фондів місцевих виконкомів, рад; фонд Одеської ради робітничих, солдатських і селянських депутатів 1917–1918 рр.; частина фондів центральних установ УНР за 1918 р.; справи: Волинського ревкому та його відділів; Народного комісаріату внутрішніх справ України за 1918 р.; Житомирського окружного суду; НКЮ УСРР; партійної організації ЦК КП(б)У¹⁹.

Частина виявлених історико-революційних матеріалів надійшла до Укрцентрархіву ще на початку 1927 р.²⁰ Їх допарвленням в Україну займався спеціально відряджений представник ЦАУ УСРР С. Ключарев²¹.

У квітні Центральний архів РСФРР направив до Укрцентрархіву відомості про результати роботи з вивчення та місцезнаходження архівних матеріалів, що належать союзним республікам. Переважна більшість віднайдених українських фондів, ева-

куйованих під час війни, виявилася в сибірському архівному бюро – 218 справ; тамбовському – 438; саратовському – 18; ульяновському – 11 справ²².

Наприкінці 1926 р. Укрцентрархів звернув увагу на можливість перебування українських архівних фондів у Кримському центральному архівному управлінні. У зверненні ЦАУ УСРР вказувалося на те, що архівні матеріали з Харкова, Запоріжжя, Мелітополя та інших міст свого часу були вивезені білогвардійцями до Сімферополя. Оскільки на той час Кримцентрархів підпорядковувався Центрархіву Російської Республіки, Центральне архівне управління УСРР звернулося саме туди.

Навесні 1927 р. у своїй відповіді Центрархів РСФРР повідомляв, що Кримцентрархів виявив 91 в'язку, 20 справ та 925 архівних одиниць, що належать УСРР. До списку входили частини фондів, документи, метричні книги з різних регіонів України переважно за XIX ст. та період 1917–1919 рр. Отримана інформація мала попередньо-орієнтовний характер. У червні 1927 р. Кримцентрархів надіслав до Укрцентрархіву новий реєстр матеріалів. До нього входили вже 165 зв'язок, 22 справи, 968 архівних одиниць та 287 книжок.

Протягом 1927–1928 рр. згадані матеріали передавалися Україні без жодних заперечень як зі сторони Кримцентрархіву, так і Центрархіву РСФРР. Згодом Чорноморське архівне бюро навіть додатково відправило матеріали армії УНР за 1918 р. та Народного комісара з трудових справ України²³.

Наприкінці 1927 р. представники Центрархіву РСФРР продовжили незавершену в 1925 р. справу з прийому військових матеріалів, що передавались Україною згідно з планом РСЧА до Москви та Ленінграда. Укрцентрархів підготував список виявлених військових фондів у Київському центральному історичному архіві, створив спеціальну комісію з питань передачі військових архівних матеріалів Центрархіву РСФРР. До неї входили М. Рубач, Я. Жданович, В. Барвінський, представники Українського військового округу та Істпарту ЦК КП(б) України. Архівісти Росії разом з українськими експертами розібрали фонди і виділили частину тих, що належали Російській Республіці. Щоправда, завідувач Укрцентрархіву М. Рубач відмовив у видачі великої кількості військових архівів РСФРР, посилаючись на встановлені норми відбору військових фондів на передачу до Центрального військово-історичного архіву та Центрального архіву

¹⁷ ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 60; 84.

¹⁸ ДАРФ. – Ф. 2306. – Оп. 69. – Спр. 1358. – Арк. 9.

¹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 93.

²⁰ Митюков О. Радянське архівне будівництво на Україні. – С. 76–77.

²¹ ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 519. – Арк. 5.

²² Там само. – Арк. 29.

²³ ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 519. – Арк. 106.

Червоної армії. Однак, це непорозуміння вдалося владнати. Вже влітку 1928 р. архіви було направлено до РСФРР. З метою уникнення ускладнень при виявленні та передачі військових архівів у подальшому ЦАУ УСРР просило надати йому всі необхідні документи про концентрацію військових архівів на місцях, а також у Росії по лінії Наркомвійськмора й Центрархіву РСФРР²⁴.

Загалом на середину 1928 р. українська сторона майже повністю виконала свої зобов'язання з виокремлення та передачі військових фондів РСФРР і повернула переважну більшість матеріалів, евакуйованих з її території під час Першої світової та громадянської воєн. Як зазначав представник Центрархіву РСФРР: «Центрархів щороку включає до плану своїх робіт виявлення архівних матеріалів, що підлягають передаванню союзним республікам. Передано багато архівного матеріалу до ЗСФРР, БСРР та особливо УСРР. Минулого року передано Україні кілька тисяч пудів»²⁵. І дійсно, Україна отримала фонди дореформених установ XIX ст., окремі фонди Козацької доби.

Втім, перед Росією і Україною постало питання фондів, що становили загальносоюзні наукові зібрання. Комісія при ЦВК СРСР визначилась по всіх пунктах розподілу архівних матеріалів, окрім наукових колекцій всесоюзного значення. Для України це було принципове питання, адже найважливіші українські архівні фонди перебували саме в таких установах. Російська сторона не поступалась, оскільки не бажала руйнування колекцій та фондів установ всесоюзного значення. Вирішення питання зрушилося з місця у квітні 1929 р., коли ЦВК СРСР і РНК СРСР створили Центральне архівне управління СРСР. Їхня спільна постанова автоматично припиняла роботу Комісії при ЦВК СРСР з розподілу архівних матеріалів, адже всі питання пов'язані із фондами всесоюзного значення входили до його компетенції.

До складу колегії новоствореного органу увійшли: В. Максаков – Центрархів РСФРР, М. Рубач – Укрцентрархів, Ф. Ротштейн – НКЗС, А. Капшай – НКВіськмор, А. Дьяконов – НКПО, С. Гольдберг – НКФ СРСР, Я. Генкін – ОГПУ.

Ідея створення Центрального архівного управління СРСР обговорювалася в архівних колах союзних республік ще в 1924 р., коли проект ЦАУ СРСР розіслали для вивчення і висновків до Цен-

трархівів республік. Укрцентрархів поставився до цього проекту негативно. Україна вважала, «що немає потреби в утворенні всесоюзної центральної архівної установи, що підлеглість Укрцентрархіву Центрархіву СРСР неприпустима, а для координації архівної роботи на просторі всього Союзу можливо скликати періодичні з'їзди представників Центрархівів усіх республік»²⁶.

Незважаючи на несприйняття ідеї створення ЦАУ СРСР, у березні 1925 р. проводиться перше та друге засідання представників союзних республік. На засіданнях присутні: В. Адоратський, В. Максаков – Центрархів РСФРР; Д. Багалій, С. Тетін – Укрцентрархів; М. Мелешко – Центрархів БСРР; З. Нечай – Центрархів Туркменської СРР, Ш. Чхетія – Центрархів Грузинської СРР, а також представник Узбекистанської СРР. Необхідність зібрань пояснювалась тим, що функціонує ціла низка наукових установ всесоюзного значення, архівні матеріали котрих не належать жодній з республік. Тому варто обговорити питання появи єдиного загальносоюзного архівного органу, котрий відатиме архівами загальносоюзного значення.

Після дискусій було вироблено три можливі варіанти функціонування ЦАУ СРСР. Представники РСФРР запропонували створити загальносоюзний архівний орган двох видів. Одна структура має безпосередньо завідувати архівними матеріалами загальносоюзного значення, інша керуватиме архівами через посередництво Центрархівів республік. Свій варіант відстоювала і українська сторона. Беручи до уваги рішення спеціальної комісії НКО та ЦАУ УСРР, вона окреслювала роботу майбутнього загальносоюзного органу лише періодичними засіданнями на зразок з'їздів Наркоматів просвіти республік СРСР. Україну підтримали представники Білорусії, Грузії та Узбекистану²⁷.

ЦАУ СРСР при ЦВК СРСР створювалося з метою об'єднати діяльність ЦАУ союзних республік і завідування архівними фондами загальносоюзного значення. Постановою визначалися архівні фонди загальносоюзного значення. До них були віднесені фонди з'їздів рад, ЦВК та РНК СРСР, народних комісаріатів СРСР інших загальносоюзних установ і організацій, архівні матеріали стосовно Лютневої революції 1917 р., всі матеріали про встановлення

²⁴ Там само. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 719. – Арк. 9; 11; 33; 49; 52; 181–181зв.; 186.

²⁵ Жданович Я. Друга конференція архівних робітників РСФРР // Архівна справа. – 1927. – Кн. 4. – С. 15–22.

²⁶ Водолажченко О., Барвінський В. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіву за 1924 р. // Архівна справа. – 1925. – Кн. 1. – С. 44–72.

²⁷ ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 161. – Арк. 132.

радянської влади на території СРСР, а також матеріали з історії Робітничо-Селянської Червоної Армії та громадянської війни, архіви центральних урядових установ, що діяли до 1917 р., громадських організацій, що поширювали свою діяльність на всю територію держави, інші архівні фонди, котрі будуть визнані постановами ЦВК СРСР як такі, що мають загальносоюзне значення»²⁸.

Отже, з появою ЦАУ СРСР всі фонди країни були поділені на дві групи. До першої відносилися матеріали, що входили до складу державного архівного фонду союзних республік та належали республіканським архівним установам. Друга група фондів визначалась як фонди загальносоюзного значення. Вони теж перебували у складі архівного фонду республіки, але керівництво ними республіканські установи здійснювали під загальним наглядом ЦАУ СРСР.

Завдання ЦАУ СРСР окреслювались головним чином архівними фондами загальносоюзного значення. Управління розробляло проекти постанов стосовно цих зібрань, діяльності архівних управлінь союзних республік, пов'язаної із завідуванням фондами загальносоюзного значення, проведення обліку, видання директив з архівної справи в СРСР та налагодження архівної роботи в центральних установах.

Із визначенням архівних фондів загальносоюзного значення, створенням ЦАУ СРСР при ЦВК СРСР, організацією республіканських Центрархівів у 1929 р. система архівного управління Радянського Союзу була сформована. Однак, для України поява ЦАУ СРСР означала ігнорування її бачення архівного будівництва СРСР та республік. Зі створенням всесоюзного архівного органу наша республіка могла розраховувати на повернення їй розірваних українських фондів, частина яких перебувала в РСФРР, водночас українська сторона втрачала можливість отримати ті фонди, на котрі вона претендувала ще з 1924 р.

Робота ЦАУ СРСР набирала обертів, Центрархіви РСФРР та УСРР продовжували активно співпрацювати з питань виявлення архівних матеріалів, що належали союзним республікам. Так, у липні 1929 р. Центральний військово-історичний архів виділив зі своїх фондів матеріали українських військових поселень за 1770–1866 рр. у кількості 1200 зв'язок²⁹. Центрархів РСФРР виявив в

архіві зовнішньої політики матеріали Одеського губернського жандармського управління за 1891–1892 рр., були також виділені українські фонди із архіву жовтневої революції. До них, зокрема, входили справи: Лиманського виконкому за 1918р.; Харківської ради робітничих депутатів за 1917–1918 рр.; ради робітничих депутатів м. Олександрівська за 1918 р.; нерозібраний розсип документів різних установ УСРР за 1918 р.; Бюро українського друку.

У 1930 р. Укрцентрархів розпочинає активно співпрацювати також із ЦАУ СРСР. У зверненні до головної архівної установи Радянського Союзу зазначалося, що в 1873 р. до Петербурга з України було вивезено частину архівних матеріалів українських порохових заводів XVIII–XIX ст. Отже, фонди виявилися розірваними, а вони потребують об'єднання. ЦАУ СРСР погодилось повернути згадані архівні матеріали, попередньо погодивши своє рішення з відповідними архівними установами Росії.

Находилися відомості з інших регіонів Радянського Союзу. Так, Північно-Кавказьке крайове архівне бюро інформувало, що серед його фондів є українські, які можна отримати. А йшлося про контроль Бердянського порту за 1913–1916 рр.; інспектуру народних училищ Єкатеринославської губернії за 1897–1910 рр.; архів Лещинських Чернігівської губернії; архів графа М. Толстого Херсонської губернії; Єкатеринославська палата держмайна за 1859–1888 рр.; сімейний архів Лільє Київської губернії³⁰.

Укрцентрархів вів також власні пошуки, розсилаючи запити до архівних установ Росії про матеріали з України. Наприклад, з колишнього ленинградського архіву вимагались частина фонду штабу головного начальника південних військових поселень за 1825–1849 рр., зі сховища Центрархіву РСФРР – Актова книга Лохвицького уряду 1653 р., з державного університету в Ростові-на-Дону – архіви «Карпатсько-руського клубу», «Карпатсько-руського товариства», «Карпатсько-руського з'їзду», матеріали Київської контори держбанку та галицьких москвофілів.

На той час залишалось відкритим питання повернення в УСРР архівних фондів із наукових установ РСФРР загальносоюзного значення. Хоча, у вересні 1931 р. Академія наук СРСР запропонувала Центральному архіву давніх актів у Києві прийняти «Рум'янцевський опис Малоросії». І вже в жовтні Україна отримала 134 томи. Повернення

²⁸ Архивное дело в СССР // Архивное дело. – М., 1929. – Вып. 2. – С. 111–115.

²⁹ ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1119. – Арк. 11.

³⁰ ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1119. – Арк. 32–35.

цього фонду змобілізувало українських архівістів на переговори про решту українських архівних матеріалів в архівосховищах та бібліотеках всесоюзного значення.

Згодом ВУЦВК надіслав запит до ЦАУ СРСР. У листі, зокрема, вказувалось, що в бібліотеках Академії наук СРСР й досі зберігаються фонди, які належать Україні. Справа в тому, що частина цих матеріалів перебуває на території УСРР, а частина – в РСФРР. Тобто, має місце розірваність фондів, а це, як відомо, суперечить принципам архівного будівництва СРСР.

Україна, зокрема, просила повернути документи (51 од. зб.) зі збірника Скальковського, що становили частину фонду «Коша Січі Запорозької», а також акти Київської казенної палати та акти Чернігівського губернського правління³¹. ЦАУ СРСР підтримало звернення ВУЦВК і запропонувало Академії наук СРСР передати вказані матеріали. Укрцентрархів також звернувся до Президії АН СРСР і Публічної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна з проханням виділити з їхніх фондів архів малоросійських актів Маркевича, що входили до складу бібліотеки І. Лукашевича. Аргументація була такою: частина українських фондів передана Україні в 1926-му та 1931 р., а вказаний фонд стосується виключно установ Гетьманщини XVII–XVIII ст.

Окрім звернень до всесоюзних установ Укрцентрархів повторно порушив питання про частини українських фондів московського Центрального історичного архіву РСФРР. У листі вказувались книги Канцелярії міністерського правління малоросійських справ, Малоросійської колегії, канцелярій малоросійських зборів, та генеральної артилерії.

Надії на отримання згаданих матеріалів були мізерними, проте з огляду на прецедент з «Рум'янцевським описом Малоросії» ця справа мала перспективи, адже ініціатива передачі цього опису належала РСФРР. Україні залишалося лише сподіватися.

У 1931 р. поновлюються взаємовідносини Укрцентрархіву і ЦАУ КрАСРР. Кримцентрархів був чи не єдиною архівною структурою, що визнавала право України на архівні матеріали без жодних суперечок про їх приналежність. Тому саме від нього надійшла інформація про виявлені матеріали, «що своїм змістом або ж цілком, або ж у більшій значній мірі торкалися території теперішньої УСРР, й котрі з різних причин опинились у

Криму й тимчасово, до передачі Українському Центральному архівному управлінню, зберігаються в архівосховищах ЦАУ КрАСРР³².

Крім того, в ЦАУ КрАСРР перебувало ще 7 невеликих фондів українських пореволюційних господарчих установ та організацій, що не мали великого історичного значення, а також фонд «Таврійської губернської креслярської», де зберігалися цінні матеріали про Мелітопольську, Дніпровську, Бердянську та Катеринославську місцевості³³.

В 1932 р. Археографічна комісія Всеукраїнської Академії наук, склавши план своєї роботи, подала заявку до Укрцентрархіву на низку історичних матеріалів з різних галузей життя України XVIII–XIX ст.³⁴ Крім того ВУАН разом з Укрцентрархівом направили листи до ЦАУ СРСР, Центрархіву РСФРР про розшук і передачу Україні архівних матеріалів про життя та діяльність Т. Шевченка³⁵. Для архівістів план роботи Археографічної комісії ВУАН був цікавий тим, що давав змогу встановити факт існування українських матеріалів, про котрі в Укрцентрархіві ще не знали. Виявлення їх не тільки збагачувало джерельну базу вітчизняної історичної науки, а й давало шанс для повернення в Україну нових архівних цінностей.

Важливу роль у виявленні історичних матеріалів, що належали Україні, відіграла спеціальна група, створена при Центральному архівному управлінні РСФРР. Саме вона зніщувала запити щодо українських матеріалів до Ленінградського центрального історичного архіву, архівів революції та зовнішньої політики, Червоної армії, жовтневої революції, народного господарства, Державного архіву феодально-кріпосницької епохи. Було віднайдено неймовірно великий масив матеріалів стосовно Української Центральної Ради, військового будівництва 1917–1918 рр. в Україні, а також листування М. Порша, С. Петлюри, М. Грушевського та ін.

Наприкінці 1932 р. між УСРР та РСФРР знову виникла суперечка навколо деяких фондів всесоюзного значення та їх місця зберігання. Центральне архівне управління СРСР, намагаючись зняти непорозуміння, організувало спеціальне зібрання. Його учасники (члени колегії ЦАУ СРСР) мали дійти згоди щодо архівних матеріалів громадянської війни, Центрального чорноморського архіву в

³² Шабатін І. Матеріали з історії України, що перебувають в архівосховищах КрАСРР // Архівна справа. – 1931. Кн. 1. – С. 12–15.

³³ Там само. – С. 14.

³⁴ ДАРФ. – Ф. Р-5325. – Оп. 9. – Спр. 2560. – Арк. 1–3.

³⁵ ДАРФ. – Ф. Р-5325. – Оп. 9. – Спр. 2772. – Арк. 1–3.

³¹ ДАРФ. – Ф. Р-5325. – Оп. 9. – Спр. 2671. – Арк. 1–2.

м. Миколаєві, Архіву Червоної армії. З 21 по 26 січня 1933 р. відбулося три засідання за участю членів колегії ЦАУ СРСР: В. Максакова, І. Меницького, Ф. Анулова, Сліпцової та експертів Укрцентрархіву Семко і Герасименко.

Для УСРР питання приналежності фондів миколаївського архіву було цілком зрозумілим з огляду на важливість матеріалів для вивчення історії України. Представники ЦАУ СРСР дотримувалися іншої думки: «Ленінградський центральний історичний архів є місцем зберігання всіх архівних матеріалів армії та флоту, тому повне право на фонди архіву належить ЦАУ СРСР.» В результаті члени колегії вирішили, що «передача військово-морських архівних матеріалів до ЦАУ УСРР є недоцільною». Рішенням дозволялося Україні отримувати матеріали лише для тимчасового користування. Фонди оперативного значення залишались у миколаївському архіві.

Не менш серйозним стало обговорення питання передачі УСРР архівних матеріалів із фондів Архіву Червоної армії (АЧА). Дискусії точилися навколо матеріалів партизанських, червоноармійських та контрреволюційних національних формувань, що діяли на території України. Українська сторона вважала, що «вказані архівні фонди мають зберігатися в ЦАУ союзних республік на території котрої вони відклались». Представники Росії обстоювали думку, що ці фонди «відображають боротьбу робітників та селян за радянську владу на території СРСР і мають загальносоюзне значення». Отже, вказані архівні фонди мали зберігатися в Архіві Червоної армії. Остаточне рішення було таким: «матеріали АЧА визнаються як загальносоюзні та поступово сконцентровуються в АЧА, а їх місце зберігання підлягає обговоренню»³⁶. З приводу останнього представники Укрцентрархіву пропонували: «Всі матеріали, що відклались на Україні, де б вони не перебували на даний момент, з метою зручності їхнього використання мають зберігатися в ЦАУ УСРР».

Тим часом поки на українську пропозицію колегія ЦАУ СРСР виробляло своє рішення, учасники засідання перейшли до обговорення самого списку фондів АЧА, на які розраховувала Україна. До списку увійшли фонди Народного комісаріату військової торгівлі за 1918–1922 рр., військового відділу Тимчасового уряду, штабу Збройних Сил України, партизанських загонів, Галицької армії, архівні матеріали батька Махна.

³⁶ ДАРФ. – Ф. Р-5325. – Оп. 9. – Спр. 2699. – Арк. 15–22 зв.

Стосовно всіх фондів було дано доручення експертам ознайомитися з повним їхнім змістом і вирішити питання їхньої приналежності. Окреме рішення прийняли стосовно фонду батька Махна. Цей архівний матеріал мав статус надзвичайної важливості, тому він жодним чином не розпорошувався і не повертався за місцем свого первісного формування, хоча належав УСРР. Україна отримала опис фонду, дозвіл на тимчасове використання матеріалів у наукових цілях та повну його відкритість для дослідників.

На третьому засіданні було висловлено думку, яку підтримали російські представники, про принципи розподілу фондів зі списку АЧА. Її озвучив В. Максаков: «Вважаємо можливим передачу в постійне чи тимчасове користування окремих справ, колекцій документів та цілих фондів з архівосховищ РСФРР, незалежно від ознак цих матеріалів, що входять до складу фондів всесоюзного значення». Пропозиція такого авторитетного члена комісії не викликала заперечень ні з російської, ні з української сторони. Адже все мотивувалося «інтересами правильного та швидкого використання архівних матеріалів... оскільки в матеріалах АЧА зацікавлені дослідники всіх союзних республік»³⁷.

Прийняте рішення було правильним з огляду на те, що суперечки про приналежність тих чи інших фондів союзним республікам не сприятиме формуванню здорової атмосфери навколо архівного будівництва Радянського Союзу. Тому й вирішили, що ЦАУ УСРР отримуватиме матеріали фондів партизанських загонів, червоної гвардії, контрреволюційних національних формувань залежно від змісту справ певного фонду в кожному окремому випадку. Ознайомлення з фондами, що цікавлять Україну, може відбутися в будь-який момент за участю представників Укрцентрархіву. Крім того, комісія постановила передати УСРР частину фондів Галицької армії та матеріали київської й харківської шкіл червоних старшин, що зберігаються в АЧА.

На цих засіданнях представники ЦАУ УСРР також порушили питання про передачу Україні фонду Єврейського громадського комітету допомоги потерпілим від погромів та інтервенції, частини архівних матеріалів Центрального архіву жовтневої революції і Міністерства закордонних справ та фонду «шкіл червоних старшин».

Робота Укрцентрархіву з передачі архівних матеріалів була досить результативною. Адже Україні повертали частину фондів, що визначались як за-

³⁷ Там само. – Арк. 27.

гальносоюзні. В середині 1933 р. надходять матеріали з архівосховищ РСФРР, ЦАУ СРСР та НКЗС РСФРР. Республіка отримує документи фондів Секретаріату іноземних справ Української Центральної Ради й Української Держави, матеріали стосовно біженців, військовополонених та іноземних громадян.

Переважна більшість матеріалів Секретаріату іноземних справ Української Центральної Ради перебувала в Україні, їх Центрархів РСФРР повернув ще в 1925 р., інші матеріали надійшли в 1932 р. Ця передача була плановою і необхідною з огляду на цілісність фонду. Для російської сторони цей матеріал не мав великого архівного значення. Саме в цей період Україні передавалися документи Єврейського громадського комітету допомоги потерпілим від погромів та інтервенції за 1916–1922 рр., і діловодні фонди Харківської губернії за 1919–1921 рр.³⁸

Наприкінці 1932 р. колегія ЦАУ СРСР приступила до врегулювання з Укрцентрархівом питання стосовно матеріалів про Т. Шевченка, що перебували в архівосховищах РСФРР. Цілком доречним у цей період було звернення республіканського літературознавчого Інституту ім. Т. Шевченка до ЦАУ РСФРР з проханням передати харківському Всеукраїнському літературному музею та Картинній галереї ім. Т. Шевченка всі матеріали, пов'язані з ім'ям Кобзаря³⁹.

На одному із засідань колегії ЦАУ СРСР було прийнято рішення про передачу УСРР для тимчасового користування архівних матеріалів, потрібних для видання збірника творів Т. Шевченка. Для фотокопіювання республіка отримала шість справ про життя і творчість митця.

В серпні 1933 р. ЦАУ СРСР, проаналізувавши список справ про життя та творчість Т. Шевченка, вирішило передати УСРР ці матеріали на постійне зберігання за умови, що вилучення їх не завдасть шкоди існуючим фондам Центрархіву РСФРР. Через кілька місяців Укрцентрархів отримав переважну більшість оригіналів згаданих архівних матеріалів з Москви та Ленінграда. Окремим рішенням ЦАУ СРСР задовольнило прохання Всеукраїнського літературного музею та Картинної галереї ім. Т. Шевченка, надіславши їм 31 справу на постійне зберігання. Справи № 28 та № 29 передавалися для тимчасового користування, через від-

сутність дублетних матеріалів у Ленінградському центральному історичному архіві⁴⁰.

На початок 1934 р. Центрархів РСФРР передав Укрцентрархіву всі матеріали, визначені для повернення в Україну. Це були останні надходження до ЦАУ УСРР. З цього моменту поступово згасає активність з виявлення українських фондів у Росії. 1936 р. в Києві проходила нарада керівників та наукових працівників архівних установ СРСР. На ній не прозвучало жодного слова про повернення українських архівних цінностей з регіонів Радянського Союзу. Ні українські, ні російські архівні матеріали не засвідчують зусиль центрархівів республік щодо продовження зазначеного процесу. Це може пояснюватися тим, що Україна вже отримала велику кількість архівних матеріалів з Росії. Адже було повернуто переважну більшість матеріалів, евакуйованих під час Першої світової та громадянської воєн. Українській республіці передали архівні фонди дореформених установ, що існували на її території, а також фонди з КримАСРР. Стосовно інших, неповернутих архівних матеріалів окреслилась чітка позиція Центрархіву РСФРР, котра відкидала будь-які намагання вести переговори про їх передачу.

Однак, визначальним чинником такої тенденції було те, що більшість українських фахівців, котрі безпосередньо займалися поверненням українських архівних цінностей, вже зазнали репресій або перебували під слідством. Йдеться, насамперед, про послідовників Д. Багалія – В. Барвінського, О. Водолажченка, М. Горбаня, В. Дубровського, М. Рубача, тих, хто стояв біля витоків створення Укрцентрархіву, визначення напрямів його роботи. Тоталітарний режим у середині 1930-х рр. почав гальмувати процес повернення не лише архівних матеріалів, а й інших культурних цінностей з РСФРР. Саме в цей час припиняється повернення українських предметів старовини та мистецтва у зв'язку з ліквідацією Паритетної комісії з обміну музейними цінностями між УСРР та РСФРР.

Разом з тим, варто зазначити, що процес повернення власних архівних цінностей був одним із важливих векторів розвитку національної культури в рамках Радянського Союзу. Він органічно доповнював роботу українських наукових кіл з повернення та реституції культурних цінностей з Росії, ініційованих Всеукраїнською Академією Наук та Народним комісаріатом освіти УСРР.

³⁸ ДАРФ. – Ф. Р-5325. – Оп. 9. – Спр. 2969. – Арк. 1–84.

³⁹ ДАРФ. – Ф. Р-5325. – Оп. 9. – Спр. 2771. – Арк. 10.

⁴⁰ Там само. – Арк. 22–23.; Арк. 27–28 зв.

Єжи Рейзес-Дзедушицький,

Інститут бібліотекознавства і наукової інформації,
Силезький університет (Катовіце, Польща)

Юзеф Лозінський – співзасновник Потужицької бібліотеки у Львові *

За часів галицької автономії у Львові функціонувало чимало польських фундаційних публічних наукових бібліотек. До них належала і Потужицька бібліотека, заснована Юзефом Дзедушицьким приблизно 1815 р. Майже 100 років бібліотека була приватною і утримувалася коштами сина засновника – Володимира Дзедушицького. Вона дала початок науковій бібліотеці Музею ім. Дзедушицьких, котра була переважно природничого спрямування і діяла, з деякими перервами, аж до початку Другої світової війни. У статті представлено постать одного зі співзасновників цієї бібліотеки, політичного і громадського діяча, публіциста і бібліотекаря Юзефа Лозінського, який понад 50 років опікувався фондами Потужицької бібліотеки.

Ключові слова: Потужицька бібліотека (Поторицька бібліотека), Львів, галицька автономія, Юзеф Лозінський, Дзедушицькі.

За часів автономії у Львові функціонували численні бібліотеки, засновані зусиллями багатьох поколінь таких родин, як Оссолінські, Баворовські, Дзедушицькі і Павліковські. Книгозбірні часто були пов'язані з існуючими на той час у місті музейними колекціями. З часом, унаслідок інтеграції окремих бібліотек, що було цілком закономірним процесом, адже давалися взнаки економічні, політичні, а також історичні чинники, Потужицька бібліотека Дзедушицьких залишилася єдиною, самостійно існуючою у Львові польською бібліотечною інституцією приватного характеру, яка фінансувалася особисто Володимиром Дзедушицьким і фонди якої були доступні широким колам громадськості. Ця книгозбірня з перервами функціонувала аж до початку Другої світової війни. На жаль, її фондам не було присвячено, крім публікації *Des Loges*'а та інформації Хвалевіка, серйозних книгознавчих праць. Тому необхідність у бібліологічному аналізі умов утворення колекції і формування профілю комплектування книжкових зібрань, у розкритті характеру фондів цієї установи, а також кола людей, що її творили, не підлягає сумніву. Сподіваємося, що ця стаття певною мірою поповнить інформацію з історії інституції польської книги за часів національної неволі.

Насамперед нагадаємо, що генеза Потужицької бібліотеки тісно пов'язана з книгозбірнею Єжи Станіслава Дзедушицького (1670–1730), сина Францишка і Софії з Яблоновських, сестри гетьмана Станіслава Яблоновського, чоловіка Маріанни

Замойської в. коронного конюшого і жидачівського старости, котрий перший у родині отримав графський титул. Є. Ст. Дзедушицький належав до найбільш видатних представників того роду, був людиною високоосвіченою, поліглотом (вільно володів кількома мовами), захоплювався літературою, одночасно підтримував родинну пристрасть до колекціонування. Представники роду зібрали у своїй садибі у Цуцуловцях велику бібліотеку, про яку родинний хронікер Маурици Дзедушицький (1813–1877), історик, публіцист, політик, у 1851–1869 рр. віцекуратор Оссолінеуму, а у 1876–1877 рр. посол галицького Краєвого Сейму писав так: «Ми бачили там збірку книжок (мова йде про перелік рухомого майна, що залишилося після смерті Є. Ст. Дзедушицького), одну з найбільших у тогочасній Польщі. Вона складалася з 3565 видань, серед них 188 польських, 1490 латинських, 1230 французьких, 593 італійських, 27 іспанських, 1 німецьке. Видань з графікою 36 [...]. Усі національні і закордонні імена, що становили гордість наукового світу, займали місця в шафах начитаного мужа»¹. Але варто звернути увагу на наступне твердження історика, що вказує на можливі розміри фондів книгозбірні з Цуцуловиць і її безпосередній зв'язок з Потужицькою бібліотекою: «Багато з тих книг залишається ще в руках Дзедушицьких з написом, що свідчив про їх колишнього власника, а сам я знаю про кілька, що перебувають на даний час у багатій книгозбірні Юзефа Дзедушицького. Якщо врахувати, що багато з цих видань налічує по десять, двадцять, а то і більше томів, то виявиться, що кількість книжок сягає понад 10 000, і кількість цю може збірка Залуських переважає»². Крім того, Єжи Станіслав, як і багато інших сучас-

* Тези статті були представлені на Загальнопольській науковій конференції «Культура книжки. Центри і прикордоння» (Катовіце, 21–22 квітня 2005 р. Силезький університет).

Переклад з польської Тараса Паславського.

них йому магнатів, був власником галереї 140 полотен італійських художників. У Цуцуловцях, як пише К. Карольчак, він побудував прекрасну резиденцію-палац на зразок Версаля, оточену садами, а також парком з каскадами і фонтанами³.

Окрім Є. Ст. Дзедушицького у XVIII ст. колекціонуванням книжок займався і Тадеуш Гервази Дзедушицький (1724–1777), батько засновника Потужицької бібліотеки Юзефа Калясанто, від 1765 р. великого чесника коронного, потім коронного регіментаря, котрий після другого поділу Польщі отримав від Марії Терези посаду таємного радника, а 22 жовтня 1775 р. – графський титул⁴. Та ця книгозбірня не була рівноцінна бібліотеці Єжи Станіслава, адже налічувала тільки 952 назви видань, переважно латинських, перелік яких зберігся в історичному архіві Львова. Однак є підстави думати, що майбутній засновник Потужицької бібліотеки міг там запозичити зразки бібліофільських правил⁵.

Після смерті власника частину збірок перевезли до маєтку Валеріана Дзедушицького в Поточиськах, а потім до Національного закладу імені Оссолінських, однак колекція рукописів була включена до книгозбірні, що створювалася приблизно 1815 р. в маєтку Потужиці неподалік Сокаля. Вона належала Юзефові Калясантому Дзедушицькому (1776–1847), батькові Володимира, заможному аристократові, бібліофілу і колекціонеру, палкому патріоту, учаснику повстання під проводом Костюшка.

Без сумніву, саме захоплення цієї незвичайної людини, доброго господаря і економіста на галицьких теренах, котра не жалюючи коштів збрала цінну збірку книжок, стало визначальним чинником створення такої багатой колекції. До кола осіб, що справили вплив на комплектування фондів на початковому етапі існування колекції, а також на характер і вартість книгозбірні, крім самого Ю. К. Дзедушицького і його дружини Пауліни, напевно належали й домашній учитель малого Володимира Францишек Ключковський, визначні вчені і літератори Август Бельовський⁶, Вінцент Поль⁷, а також Францишек Стронський, котрий з 1837 р. керував університетською бібліотекою. Всі вони, під час свого перебування у Львові, опікувалися освітою Володимира. Тому важливим чинником формування збірки було забезпечення освітньої та самоосвітньої функції, адже бібліотека використовувалася подружжям Дзедушицьких насамперед для навчання і розвитку юнацьких зацікавлень їхнього сина⁸.

Важлива роль у формуванні фондів Потужицької бібліотеки як книгозбірні, що згодом стала доступною для широких кіл громадськості, належала

близькому родичеві Юзефа Адаму Дзялинському (племінник і швагер одночасно) – засновникові Курніцької бібліотеки, який у 30-х роках XIX ст. переховувався на Галичині від переслідувань урядів Росії і Пруссії за участь у листопадовому повстанні, а також Яну Павліковському – бібліофілу, фундатору бібліотеки Павліковських, причетному до заснування Оссолінеуму. Що характерно, усі перелічені особистості належали до великих шанувальників науки і мистецтва, їх об'єднувала багаторічна дружба, спільне захоплення колекціонуванням, патріотизм і бажання передати для потреб спільноти свої збірки⁹.

Як пише К. Карольчак, Юзеф Дзедушицький створював власну бібліотеку «по-аматорськи», тобто без участі фахівців, не маючи постійного бібліотекаря. Цінна книгозбірня і збірки іконографічні, а також колекція природознавчих експонатів стали відомими завдяки візитам до палацу університетських професорів, художників і літераторів, а тому все це вимагало постійної опіки. Розмір і цінність книгозбірні, яку власник збільшував, обмінюючись з власниками інших колекцій та роблячи постійні книжкові і антикварні закупки (викупував цілі колекції за посередництвом Амброзія Грабовського, вченого і антиквара з Кракова, а також львівських власників книгарень – Міліковського і Яблонського), змушували взяти на роботу бібліотекаря з відповідною кваліфікацією та необхідним резервом сил для виконання досить важкої праці¹⁰. Відомо, що Ю. К. Дзедушицький планував об'єднати всі свої збірки і створити бібліотеку, яка мала розміщуватися в Потужицях. Навіть було замовлено «розкішні шафи» бібліотечні, яким відвели три великі приміщення у палаці. Цієї концепції дотримувалися кілька років, але після смерті власника колекції (10 червня 1847 р.) до маєтку привезли книги, що раніше зберігалися у Львові. Вони не були впорядковані («...без порядку в шафах і стосах поскладувані»). На час смерті власника його особиста книгозбірня, що, в основному, складалася з видань XVI–XVIII ст., налічувала майже 20 тисяч томів і належала до визначних на Галичині польських колекцій¹¹.

Син засновника бібліотеки Володимир (1825–1899), пристрасний натураліст, орнітолог і народознавець, у майбутньому фундатор Музею ім. Дзедушицьких у Львові та наукової інституції природознавчого профілю, взяв на посаду бібліотекаря одного із своїх численних стипендіатів і батькового вихованця Юзефа Лозінського, який все своє свідоме життя був пов'язаний з Потужицькою бібліотекою. Факти засвідчують, що він

був людиною, яка не менше, ніж сам власник бібліотеки, вболівав за створення книгозбірні, надання їй відповідної форми, спрямування, доклав зусиль до збереження колекції навіть у період, коли Володимир Дзедушицький цілком і повністю присвятив себе ідеї будівництва природознавчого музею. Більше того, цей шанований у польській науці і культурі чоловік згодом став першим бібліотекарем наукової бібліотеки Музею ім. Дзедушицьких¹².

Ю. Лозінський народився 17 березня 1827 р. у Дрогойчизні на Волині в сім'ї землевласника. Його батько Леон був учасником листопадового повстання, пізніше емігрував до Франції, де й помер у 1840 р. Осиротілу сім'ю взяв під свою опіку Ю. К. Дзедушицький. Перші шкільні роки Ю. Лозінський провів у Сокалі, а потім навчався у так званій зразковій реальній школі у Львові. Слід наголосити на тісних емоційних стосунках, що пов'язували Лозінського з родиною Дзедушицьких, особливо з Володимиром. Обидва хлопці зростали по сусідству, спільно відпочивали на канікулах, мали схожі натуралістичні і мисливські інтереси. Їх дружба, про що свідчать спогади Лозінського, записки В. Дзедушицького, а також листування, тривала понад 50 років¹³. У 1843 р. Лозінський вступив на філологічне відділення Львівського університету, на ті часи австрійського вишу, де навчання велося німецькою мовою. Після смерті Ю. К. Дзедушицького, його син Володимир і мати Пауліна, яким небіжчик заповів опіку над Лозінським, вирішили влаштувати юнака до книгарні Стокмана. Але події періоду Весни народів завадили реалізації тих намірів. Лозінський оселяється в маєтку приятеля в Потужицях, щоб упорядкувати бібліотечну збірку. Досить швидко молодий адепт бібліотекарства переконався, що поставлене перед ним завдання вимагає не лише спеціальної фахової підготовки і глибоких знань, щоб опрацювати і упорядкувати спеціалізовану наукову книгозбірню, а й значних фізичних зусиль, адже тут можна було розраховувати тільки на себе¹⁴.

Ю. Лозінський зробив інвентаризацію книгозбірні, впорядкував книжкові і періодичні видання, а також опрацював картковий каталог. Звичайно, не вдалося уникнути при цьому багатьох помилок, зумовлених браком досвіду, невмінням належним чином організувати роботу. «Робота просувалася повільно, – читаємо в його спогадах, – адже вона вимагала певної уваги і обережності, особливо при систематизації. Зміст майже кожної книжки захоплював, зрештою сумніви, питання, що виникали, пошуки шляхів їх вирішення вима-

гали багато часу. Необхідно було також отримати глибші бібліографічні знання, щоб ближче познайомитися з бібліотекарською професією»¹⁵.

Упорядковуючи бібліотечну збірку в Потужицях, Лозінський дедалі більше переконувався, що без університетської освіти за фахом «бібліографія і бібліотекознавство» він не зможе повністю виконати поставлене перед ним завдання. На початку 1850 р. робота з впорядкування бібліотеки була завершена. «Я відчував, що багато ще бракувало для того, щоб піднести її (бібліотеку. – *Є. Р.-Д.*) на той рівень, на який її змогло би підняти більш зріле вміння, я відчував у собі брак освіти, – згадує Лозінський, – брак глибших знань. Це відчуття стало стимулом, щоб запрогнути розв'язати плин перерваної наукової освіти»¹⁶. Завдяки матеріальній підтримці друга Ю. Лозінський виїхав до Кракова, де продовжив перерване навчання. Він записався на філологічне відділення. Одночасно юнак проходив неоплачувану практику у Ягеллонській бібліотеці під керівництвом Юзефа Мучковського, тодішнього директора книгозбірні і університетського професора¹⁷. Може здатися, що обраний напрям навчання потужицького бібліотекаря крім власного інтересу значною мірою визначався потребами його приятеля, який фінансував його освіту і з яким студент підтримував енергійне листування¹⁸.

Під час навчання Юзеф прослухав курс лекцій В. Поля, Ю. Кремера, Ю. Мучковського, А. Малецького, А. Валевського та багатьох інших. Особливо велике враження на Ю. Лозінського справили лекції професора Ю. Кремера з естетики, в яких пропагувалися погляди Гегеля з позицій месіанства¹⁹. Ще з більшим захопленням він писав про В. Поля, давнього знайомого, друга родини Дзедушицьких, який часто гостював у Потужицях, Заріччі, Львові, пізніше в Пеняках²⁰. У спогадах Лозінського Поль постає мудрим викладачем-наставником, чудовим оратором, який зумів згуртувати навколо себе студентів різних факультетів Ягеллонського університету, організовуючи з ними часті наукові і краєзнавчі екскурсії. Молодий бібліотекар вже в зрілому віці щиро шкодував, що, багато спілкуючись з поетом, слухаючи під час прогулянок, візитів до маєтку В. Дзедушицького в Пеняках, не занотував його цікавих думок для нащадків²¹.

З квітня 1850-го до січня 1852 р. Лозінський проходив безоплатну виробничу практику під керівництвом вже згаданого Ю. Мучковського, визначного бібліотекаря і бібліографа, професора університету і директора Ягеллонської бібліотеки²². Практикант, очевидно, добре зарекомендував себе як початкую-

чий бібліотекар, тому що Мучковський спробував взяти його на постійну посаду помічника у керованій ним інституції. Коли ж міністерство не погодилося на це, написав своєму протеже дуже позитивну характеристику, датовану 14 червня 1853 р.²³

Під час навчання Ю. Лозінський, крім бібліографічних та бібліотекознавчих студій, особливу увагу приділяв філологічній освіті, яка, без сумніву, могла пригодитися для роботи в Потужицькій бібліотеці. Реалізації наукових планів Лозінського завадило погіршення стану здоров'я. Він захворів на туберкульоз. Наприкінці 1854 р. Ю. Лозінський повертається до Потужиць і розпочинає працю в бібліотеці²⁴.

У 1857 р. всі збірки В. Дзедушицького, в тому числі Потужицької бібліотеки, було перевезено до Львова, де вони згодом (у наступному році) стали доступні для громадян міста²⁵. Напередодні Дзедушицький викупив палац по вулиці Курковій (тепер Лисенка) № 15–17 і розмістив там свої колекції творів мистецтва та природознавчих експонатів²⁶. Рішення В. Дзедушицького було продиктоване бажанням відкрити свої надбання для громадськості Львова²⁷. План перенесення збірок очевидно визрів у нього значно раніше, можливо ще у 1845 р. Про це йдеться у вступі до Путівника музеєм ім. Дзедушицьких у Львові²⁸. І тут вагомою причиною такого рішення був брак місця для розміщення фондів В. Дзедушицького в Потужицях. Саме на це власник збірок неодноразово жалівся в листах до Ю. Лозінського в період його навчання в Кракові²⁹.

Можна лише гадати про характер тогочасних Потужицьких збірок і про те місце, яке займала серед них бібліотека. Вирішальним може бути факт оголошеного раніше урочистого відкриття В. Дзедушицьким «Вітчизняних зібрань» 1 серпня 1859 р. у Львові, свідченням чого є інаугураційний запис у формі вірша з цієї нагоди, написаний власноручно В. Полем у багато оздобленій Пам'ятній книзі, що пізніше використовувалася як книга реєстрації відвідувачів. На даний час вона зберігається в бібліотеці Оссолінеум (м. Вроцлав).

Можна з певністю сказати, що на той час В. Дзедушицький вже мав чіткий план створення Музею ім. Дзедушицьких, де були б розміщені всі його збірки, а Потужицька бібліотека займала окреме, автономне, місце поруч з природознавчою колекцією, а також галереєю полотен і гравюр³⁰. Підтвердженням тогочасного загального як природничого, так і гуманітарного напрямку зібрань В. Дзедушицького є, як здається, аналіз твору В. Поля³¹.

Цікавим для дослідників історії Потужицької бібліотеки є факт використання в бібліотеці згада-

ної вже Пам'ятної книги аж до липня 1902 р. (з першою у 1869–1900 рр.), хоча існували щонайменше три інші подібного призначення документи за 1871–1943 рр., що використовувалися з тією ж метою в Природознавчому музеї, віднайдені серед збереженої музейної документації³².

Між іншим, зазначимо, що згадані документи містять автографи багатьох найвизначніших представників наукового, літературного, культурного і політичного життя з різних територій Польщі, утворених внаслідок поділів, у т. ч. Владислава Міцкевича³³, Яна Матейка, Кароля Мярка з Міколова³⁴, Вацлава Шимановського, Станіслава І. Віткевича, Ігнація Домейки, Івана Франка³⁵, Михайла Грушевського³⁶ і багатьох інших. Серед численних записів є і вірш з посвятою Деотима на честь В. Дзедушицького, датований 21 березня 1881 р.³⁷

Перевезення великої збірки таким чином, аби не пошкодити цінні рукописи, книги, інші документи, а потім ще й створення нормальних умов для їх розміщення в нових приміщеннях відбулося протягом 1857 р. Це було досить складне завдання, роботи тривали декілька місяців. Ю. Лозінський власноручно виконував усі пакувальні операції і 20 листопада 1857 р. прибув разом зі своєю сім'єю до нового львівського помешкання – так званої Кам'яниці Леваковських, що знаходилася на розі вулиць Фредра і Баторого³⁸. У новому будинку для потреб бібліотеки виділили чотири приміщення в партері (на першому поверсі), дві великі кімнати і дві менші, в яких планувалося зберігати фонди, доступ до яких мав бути відкритим для читачів, хоча бібліотека не мала окремого читального залу. Організаційні роботи нарешті було завершено у червні 1858 р. Хоча бібліотекою користувалися широкі кола громадськості, вона й надалі залишалася приватною книгозбірнею з гуманітарним профілем і призначалася в основному для науковців і студентів, про що свідчить один із статутних пунктів про необхідність повернення книжок до закінчення академічного року.

В. Дзедушицький і Ю. Лозінський постійно примножували бібліотечні фонди шляхом численних книжкових і антикварних закупівель, а також отримуючи приватні колекції. Серед останніх можна назвати цінну колекцію грецьких і латинських класиків Юзефа гр. Борковського, бібліотеку комірника Янушовського (від його спадкоємця Константога Третера). Був також налагоджений книгообмін з іншими науковими бібліотеками, у т. ч. з Бібліотекою князів Чарториських у Сеняві³⁹. У документах Потужицької бібліотеки найчастіше згадується таке джерело поповнення фондів, як книгарні Яблонського

та Ігтя. Протягом перших двох років своєї діяльності бібліотека закупила тут щонайменше 119 назв видань на суму понад 200 флоренів, при цьому на всіх рахунках стоїть особистий підпис Ю. Лозінського⁴⁰.

Згідно з волею власника, Потужицька бібліотека в основному призначалася для осіб, що навчалися і вели наукові пошуки. Тобто вона була покликана виконувати функції наукової бібліотеки. І на цьому варто наголосити, адже в ті часи львівське наукове середовище мало дуже обмежені можливості користуватися науковими книгозбірнями. У місті тих часів інституціями з такими функціями були лише бібліотека університету (приблизно 35 тис. книг), очолювана Ф. Стронським (вона відроджувалася після пожежі 1848 р., і тільки 1 січня 1853 р. відкрила свої фонди для читачів) та Оссолінеум, який відкрив свій читальний зал для академічної молоді у 1832 р.⁴¹ Про труднощі, з якими стикалася галицька студентська молодь у доступі до публічних наукових бібліотек, йдеться, зокрема, в тогочасній мемуарній літературі, наприклад, у спогадах К. Хлендовського, запис якого містить Книга відвідувачів Музею⁴².

Крім студентської молоді фондами Потужицької бібліотеки користувалися відомі вчені, літератори, що проживали на той час у Львові, а також представники вільних професій, інтелігенція. Серед них були Кароль Шайноха⁴³, Юзеф Шуйський⁴⁴, А. Бельовський, історик і бібліотекар Генрик Шмітт⁴⁵, бібліограф і бібліотекар Кароль Естрайхер⁴⁶, колишній викладач Лозінського – А. Малецький, професор університету Юліан Дунаєвський⁴⁷, Корнель Уейський⁴⁸, Вінцент Поль та багато інших.

У статуті бібліотеки, датованому жовтнем 1866 р., докладно виписано, які саме особи могли користуватися книгозбіркою, а також правила доступу до фондів. Зокрема, у документі зазначено, що книги можна позичати лише особам, які проживали у Львові, «знайомим, а також студентам вищих шкіл». При цьому студенти, які приводили до бібліотеки своїх колег, повинні були бути їх поручителями⁴⁹. Читачі ж незнайомі, без поручителів, мали отримати згоду власника бібліотеки. Одночасно на руки можна було взяти лише дві книги терміном на один місяць. Читачі не мали права виносити з бібліотеки енциклопедії, словники, рідкісні видання і рукописи, що не підлягали книжковій торгівлі, а також книги ілюстровані, картини і гравюри. У 14 пункті статуту особливо наголошувалося, що бетристикта позичається в крайніх випадках⁵⁰.

Інтерес до бібліотечних фондів був великим. Річна кількість замовлень сягала 7000, загалом –

майже 13 000 томів. Ю. Лозінський не міг сам займатися комплектуванням, опрацюванням видань і обслуговуванням читачів. Тому В. Дзедушицький наймав йому помічників, які в основному обслуговували відвідувачів. Слід зазначити, що помічниками бібліотекаря найчастіше були студенти: Юліан Свйонткевич, Люціан Татомир, Станіслав Юстіан, Казимеж Оказ, Станіслав Худзікевич. Був серед них і Олександр Хіршберг – майбутній бібліотекар бібліотеки Оссолінських і титулярний професор університету, досконалий портрет якого належить пензлю Станіслава Лемпіцького⁵¹.

Потужицька бібліотека перші 16 років безперервно обслуговувала науковців Львова, і то були очевидно її найкращі роки. Вона функціонувала як публічна наукова бібліотека протягом 1858–1874 рр., потім була зачинена для читачького загалу⁵². Для В. Дзедушицького, орнітолога, азартного дослідника природи, бібліотека була тільки науковим джерелом, потрібним для виконання досліджень. Музей ім. Дзедушицьких повинен був стати унікальною, як на європейській рівень, науковою інституцією, яка б всебічно досліджувала природне середовище тодішньої Галичини. Відповідно до цього профілю вона повинна була мати спеціальну бібліотеку з найповнішим набором наукових видань. Резиденцією було обрано кам'яницю, розміщену по вул. Театральній, 18, побудовану в стилі раннього класицизму 30-х років XIX ст. Репрезентативну будівлю того часу було куплено в грудні 1868 р. у Альфреда Хауснера за величезну суму – 52 тис. р. зол.

Придбана нерухомість дала змогу В. Дзедушицькому приступити до реалізації наступного етапу своїх амбітних планів – створення Музею ім. Дзедушицьких, наукової інституції природознавчого профілю, яка остаточно стала доступною для громадськості у 1880 р.⁵³

Після завершення необхідних ремонтів і пристосування будинку до потреб музейної експозиції Потужицька бібліотека була перенесена до нових приміщень. Спочатку її, очевидно, розмістили у фронтальній частині будинку, а у 1871 р., коли було вирішено припинити доступ читачів, із фондів бібліотеки виокремили спеціальний підручний фонд природознавчого напрямку, а також стародруки, які розмістили неподалік апартаментів господаря, решту перенесли на другий поверх флігеля⁵⁴. У такий спосіб розпочався процес формування нової наукової бібліотеки, на цей раз природничого профілю, яка з часом стала важливою науковою інституцією, що й нині продовжує традиції Поту-

жицької бібліотеки⁵⁵. Виокремлення «давніх книг» з книгозбірні, а потім повторне їх влиття до решти зібрання свідчило про те, що Дзедушицький дійсно мав намір ліквідувати Потужицьку бібліотеку, але через деякий час передумав, можливо заради приятеля, якого не хотів позбавляти сенсу життя.

Юзеф Лозінський дуже переживав з приводу реорганізації фондів бібліотеки і закриття її для відвідувачів. Він вважав це особистою невдачею. Пригноблений хворобою, що прогресувала, постійним погіршенням слуху, а також почуттям вини з приводу незреалізованих наукових амбіцій, він в останні роки опікувався підтриманням життєдіяльності Потужицької бібліотеки. Він був переконаний, що тільки заради нього граф Володимир не ліквідував бібліотеку⁵⁶.

Можна припустити, що В. Дзедушицький припинив доступ до фондів Потужицької бібліотеки не тільки через зміну своїх наукових інтересів, адже природою, орнітологією він цікавився з дитинства, в юнацькі роки брав участь у міжнародних орнітологічних конференціях. Тут, ймовірно, не останню роль зіграли фінансові проблеми, що виникли внаслідок значних інвестицій у новий науковий заклад. Одночасне фінансування двох таких важливих суспільних проектів вимагало значних витрат. Крім усього іншого потрібно було дбати ще й про майбутнє власної сім'ї⁵⁷.

Закриття Потужицької бібліотеки не спричинилося, на щастя, до цілковитої її ліквідації чи руйнації. І надалі книгозбірня існувала, хоча й у нових умовах. Окремі вчені користувалися нею для вирішення своїх дослідницьких проблем. Бібліотека також займалася міжбібліотечним книгообміном, активно співпрацювала з Курницькою бібліотекою, з якою відбувався взаємообмін цінними документами. Унікальні фонди Потужицької бібліотеки хоча й не поповнювалися так інтенсивно, як раніше, але продовжували залишатися об'єктом великого інтересу дослідників. Серед них були Віктор Баворовський, Мауриці Дзедушицький, Владислав Белза, Титус Халубінський, Кароль Цішевський, д-р Целіховський, священики різних віросповідань: Садок Баронч, Марцин Червінський та ін.⁵⁸ Що характерно, бібліотека й надалі продовжувала існувати у громадській свідомості, адже згадувалася у тогочасних львівських путівниках⁵⁹. Цілком ймовірно, що в цей період В. Дзедушицький разом зі своїми працівниками, зокрема Владиславом Зонтаком, бібліотекарем музею, займався комплектуванням спеціальної бібліотеки. Про це свідчать два власноручно складені по-

кажчики, що включали щонайменше 249 описів видань природничих наук. Перший вівся до 1898-го, а другий – до 1899 р., тобто аж до смерті власника⁶⁰. Ю. Лозінський продовжував виконувати функції бібліотекаря, комплектував і опрацьовував фонди, а при потребі надавав бібліотечні і бібліографічні довідки, про що свідчить лист Т. Халубінського від 22.09.1882 р.⁶¹ Якщо виникали сумніви під час конкретних закупівель, Дзедушицький звертався за консультацією до Лозінського. Наприклад, у листі від 18 травня 1885 р., купуючи у антикара з Бродів книгу під назвою «Badania w przedmiocie rzeczy przyrodniczych w Galicji, Kryiastwie Poiskim, na Woyniu i na Podoiu z przydana mapa kartograficzna», видану Каетаном Яблонським 1845 р., він запитував про її наявність у бібліотечних фондах, а також просив встановити автора твору⁶².

У 1893 р., спираючись на постанову «Про організацію родинної Ординації ім. Дзедушицьких», опубліковану у «Dzienniku ustaw państwa z r. 1894. Cz. III Ustawa № 4» (Щоденнику державних постанов...) ⁶³. В. Дзедушицький вирішує питання про фінансове забезпечення Музею ім. Дзедушицьких, адже майно Ординації становило майже 2,5 млн фл. і, згідно зі статутом, призначалося для фінансування подальшої діяльності Музею ім. Дзедушицьких. Потужицька бібліотека з часом також була передана до Ординації. Незважаючи на різні катаклізми (Перша світова війна, російська окупація 1915 р., більшовицька революція) обидві інституції продовжували функціонувати і зуміли вистояти до часів відродження польської державності⁶⁴.

Для датування процесу автономізації музейної бібліотеки вирішальними є три події, які знайшли своє відображення в документації музею. Першою була передача у 1888 р. 1715 книг. Вони «...надійшли до бібліотеки музею з так званої Потужицької бібліотеки» і були відображені в окремому алфавітному каталозі⁶⁵. Другою є зареєстрований у Звіті за 1899–1900 рр. факт, розпочатої наприкінці вересня 1899 р. і завершеної на початку 1900 р. інвентаризації фондів бібліотеки док. Броніславом Радзішевським. Все це відбувалося вже після смерті засновника музею В. Дзедушицького 18 вересня 1899 р. Третя – це запис у Звіті за 1901 р.: «Бібліотеку, що займала другий поверх у південній частині і у задньому флігелі, перенесено до палацу по вул. Курковій». Наведені вище записи, на нашу думку, розвіюють будь-які сумніви стосовно процесу автономізації музейної наукової бібліотеки з книгозбірні Потужицької бібліотеки⁶⁷.

Юзеф Лозінський помер раніше свого приятеля

– 31 грудня 1897 р. у віці 70 років. Він залишився у пам'яті нащадків людиною «з майже ідеальним характером», а як багаторічний керівник бібліотеки Дзедушицького він вирізнявся «дуже сердечною поведінкою і надзвичайною привітністю, умів завойовувати симпатії кожного»⁶⁸. Переживаючи за долю Потужицької бібліотеки, Лозінський не допустив жодної небезпечної дії стосовно неї. Завдяки своїй багаторічній фаховій праці, яку можна прирівняти до праці мурашки, став співзасновником книгозбірні, творцем її традицій. Більше того, заклав фундамент для створення нової бібліотеки природознавчого профілю – наукової бібліотеки Музею ім. Дзедушицьких, яка у дещо зміненій формі функціонує й нині.

Примітки

¹ *Dzieduszycki, M. Historia Dzieduszyckich.* – Rps. Ossol. – 9829 / 1. – S. 120 i n.

² Там само. Між іншим треба вказати на необхідність порівняння збережених чотирьох списків творів Ю. С. Дзедушицького, що зберігаються у фондах Бібліотеки Оссолінеум під сигнатурами BO грs. 9835 / II і 9834 / II, і налічують загалом 539 друків і рукописів (див.: *Paszkiwicz, U. Rękopisownienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1553–1939).* – Warszawa, 1996. – S. 24) із збереженими інвентарними книгами Потужицької бібліотеки.

³ *Karolczak, K. Dzieduszyccy. Dzieje rodu. Linia poturzycko-zarzecka.* – Kraków, 2001. – S. 172.

⁴ Там само. – С. 38.

⁵ *Catalogus librorum post mortem Excellentissimi aet Illustrissimi Comitissae Thadei Dzieduszycki...* У даному документі знаходимо серед інших: переклади латинської літератури, хроніки Длугоша, Кромера, Кадлубка, твори Старовольського і Ожеховського, Псалтир Давида, два примірники «Dworzanina» Лукаша Гурницького, Ререгрпасук... Кшиштофа Радзивілла, а також твори з точних і технічних наук – *Fizyka doświadczeniem; O machynie elektrycznej*, а також багато інших. (ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України. Відділ рукописів. Ю. Дід. 303, с. 1–12.)

⁶ Август Бельовський (1806–1876), історик, видавець джерел, поет, від 1845 р. в Оссолінеум (з 1869 р. директор, ініціатор і видавець *Monumenta Poloniae Historica* (Т. 1–3, 1864–1876) і новорічника *Ziewonia*).

⁷ Вінцент Поль (1807–1872), поет і географ, учасник листопадового повстання в Литві, від 1833 р. мешкає в Галичині, 1847–1848 рр. – редактор «*Biblioteki Związku Narodowego im. Ossolickich*»; у 1849 р. став завідувачем першої в Польщі кафедри географії в Краківському університеті (через підозри у нелояльності до влади звільнений у 1852 р.); з 1872 р. член Академії наук.

⁸ На даний час інвентарі зберігаються у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України.

⁹ *Tyrowicz, Marian. Włodzimierz Dzieduszycki // Polski Słownik Biograficzny.* – Т. 6. – S. 123–126.

¹⁰ *Olszewicz, W. Z pamietnika starego bibliotekarza*

(*Wspomnienia Jozefa Jozickiego o Bibliotece Poturzyckiej*). (Машинопис Закладу Національного ім. Оссолінських. Відділ рукописів 17178 / II, с. 7.)

¹¹ *Olszewicz, W.* Op. cit. – S. 7.

¹² Такої ж думки дотримується В. Ольшевич. (Там само. – С. 2.)

¹³ Підтвердження цього факту знаходимо також у мемуарних джерелах і листуванні, що зберігаються у фондах Закладу Національного ім. Оссолінських у Вроцлаві, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України, а також у Центральному державному історичному архіві України у Львові і в науковій бібліотеці Державного природознавчого музею НАН України у Львові (кол. ім. Дзедушицьких), у тому числі у згаданих вже спогадах Ю. Лозінського, а також у листах, написаних до нього читачами у 1851–1895 рр. (*Zbiąg autografów Augusta Jozickiego.* – Т. 1. – Rps. Ossol. 6515 / II), та у щоденниках і листуванні В. Дзедушицького за 1842–1898 рр. (ЦДАЛ, ф. № 64, оп. 1, спр. 1).

¹⁴ Ю. Лозінський пропрацював у Потужицькій бібліотеці майже 50 років (з перервою на навчання у Краківському університеті) з 1848 до 1897 р. Див.: *Панських, І. Наукова бібліотека Державного природознавчого музею НАН України // Наукові записки Державного природознавчого музею НАН України.* – 2003. – Т. 18. – С. 30.

¹⁵ Посилання на спогади авторів фундаментальних творів з історії польської літератури незаперечно підтверджує науковий характер книгозбірки. Значну її частину становили рукописи і стародруки, що мали незаперечну історичну цінність.

¹⁶ *Olszewicz, W.* Op. cit. – S. 8.

¹⁷ Юзеф Мучковський (1795–1858), філолог, бібліограф і бібліотекар, професор Ягеллонського університету, директор Університетської бібліотеки, заслужений бібліотекар, автор численних творів з бібліотекознавства.

¹⁸ *Korespondencja Jozefa Jozickiego, z l. 1851–1895 // Zbiąg autografów Augusta Jozickiego.* – Т. 1. – Rps. Ossol. 6515 / II. – S. 120–123.

¹⁹ Юзеф Кремер (1806–1875), філософ месіанства, гегельянець, ректор Ягеллонського університету. Основний його твір: *Wykiad systematyczny filozofii*.

²⁰ Пам'ятна книга відвідувачів вітчизняних збірок п. Володимира Дзедушицького. (Rps. Ossol. 9840.)

²¹ Там само.

²² Там само. – С. 10.

²³ Згідно з твердженням Ольшевича, згаданий документ зберігався у фондах Закладу Національного ім. Оссолінських під сигнатурою Ms. 6515, k. 315.

²⁴ Там само. – С. 14.

²⁵ Ю. Лозінський пише про цю подію у спогадах: «У тому році (1857. – Є. Р.-Д.) граф Володимир вирішив помістити всі свої збірки у Львові і удоступнити їх для громадського користування. Тому бібліотека мала бути перенесена до Львова. Я власноручно, без сторонньої допомоги, запакував її всю і переслав до Львова, а 20 листопада переїхав з дружиною і дитиною до постійного там же помешкання». (*Olszewicz, W.* Op. cit. – S. 15.)

²⁶ Ірина Котлобулатова, автор альбому «Львів у фотографії (1860–2006)» (Львів, 2006. – С. 36) біля світлини

будинку подала інформацію про те, що палац Дзедушицьких побудовано у другій половині XIX ст. Однак, вона не узгоджується з інформацією, що міститься в документації, яка зберігається в Обласному архіві м. Львова про те, що палац заселили вже у 1849 р., а родина Дзедушицьких заїхала туди у 1856 р. Уже тоді було зроблено першу реконструкцію будинку: добудова веранди, оранжереї, а також флігеля, в якому в майбутньому мала знайти своє місце Потужицька бібліотека. Див.: ЛДОА, ф. 2, оп. 1, спр. 7339, к. 3–4. Інформацію отримано від львівського дослідника пам'ятників архітектури П. Гранкіна.

²⁷ *Tyszkowski, K., Gebarowicz, M. Biblioteka Pawlikowskich // Publiczne biblioteki lwowskie. Zarys dziejowy. – Lwow, 1926. – S. 25.*

²⁸ *Dzieduszycki, W. Przewodnik po Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie ułożył... – Lwow, 1895. – S. IX.*

²⁹ *Korespondencja Jyzefa Jozickiego, zl. 1851–1895. Zbiyr autografy Augusta Jozickiego. – T. 1. Rps. Ossol. 6515 / II. – S. 120.*

³⁰ Повинна була там зберігатися колекція, що налічувала майже 800 полотен найвизначніших західноєвропейських художників, у т. ч. Рубенса, Ван Дейка, Джорданса, а також визначних польських художників: Матейка, Гроттера, Коссака, Тепа та ін., а також понад 3000 аркушів графіки. У контексті наявної інформації про галерею Менчинських–Дзедушицьких (див.: *Chwalewik, E. Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiatnik przeszlosci. W ojczyźnie i na obczyźnie. – T. 1: A – M. – Warszawa – Krakow, 1926. – S. 404–405*) видається, що ця інформація потребує перевірки. Див.: *Котлобулатова, І. Львів у фотографіях... – С. 36.*

³¹ *Pol, W. Pamiatna ksiegaznitsya zwiedzajemych zbiory ojczyste Pana Wiodzimierza Dzieduszyckiego. – Rps. Ossol. 9840. – S. 1–3 [nlb].*

³² Наукова бібліотека Державного природознавчого музею НАН України у Львові (кол. ім. Дзедушицьких). Оп. № 1, спр. 12, 22. Між іншим додамо, що передостанній запис у Книзі відвідувачів Музею містить прізвище Антона Янечка з Верхньої Силезії.

³³ Владислав Міцкевич (1838–1926), син Адама, книгар, бібліотекар, публіцист; у 1864–1889 рр. керував Люксембурзькою книгарнею, з 1899 р. керівник Польської бібліотеки (заснував при ній Музей Міцкевича) і центру АН у Парижі. З 1921 р. – член ПАН, титулований професор Вільнюського університету (1919) і Ягеллонського університету (1922).

³⁴ З огляду на дату запису (1882 р.) тут йдеться про Кароля Мярка (1856–1919), сина Кароля, друкаря і видавця. У 1882–1910 рр. керував успадкованою від батька друкарнею в Міколові, яку зумів перетворити у велике і сучасне підприємство. Протягом 1884–1911 рр. у Видавництві народних творів К. Мярка видавав масовими тиражами дешеві книги для народу, дітей і молоді, у т. ч. календарі, пісенники, молитовники, букварі.

³⁵ Іван Франко (1856–1916), український письменник, славіст, публіцист і громадський діяч; 1890 р. – один із засновників Українсько-руської радикальної партії, співорганізатор народницького руху на Галичині, співробітник «Kurjera Lwowskiego» (1887–1897), «Prawdy»

Свентоховського та інших польських газет; автор філософської поезії (зб. віршів, у т.ч. «З вершин і низин», 1887; «Зів'яле листя», 1899; «Semper tiro», 1906), повісті «Захар Беркут», 1883.

³⁶ Михайло Грушевський (1866–1934), український історик і політик; з 1894 р. – професор Львівського університету, з 1897-го – голова Наукового товариства ім. Шевченка; 1914 р. очолив Спілку визволення України, що прагнула відокремлення України від Росії; 1917–1918 рр. – Голова Української Центральної Ради; 1919–1924 – на еміграції.

³⁷ Наукова бібліотека Державного природознавчого музею... – Спр. 12. Книги відвідувачів є важливим дослідницьким матеріалом для історика польської науки і культури на зламі століть.

³⁸ *Tyrowicz, Marjan. Wiodzimierz Dzieduszycki. – S. 123.* Між іншим зазначимо, що Des Loges пише про розміщення бібліотеки в палаці на вул. Курковій «...як частини Музею». Див.: *Des Loges, M. Biblioteka Ordynacji hr. Dzieduszyckich... – S. 55.*

³⁹ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України. – Ф. 45, оп. III, од. зб. 1862. У своїх спогадах Лозінський пише про обставини купівлі у професора гімназії Стжетельського за 5 зол. рин. книги Hieronima z Wielunia. Ecclesiastes хукгі уа Salamonowe, виданої у Кракові 1522 р.

⁴⁰ Між іншим згадаємо, що утворена у 1785 р. Університетська бібліотека володіла стартовим капіталом у сумі 1000 флоринів і річним бюджетом, передбаченим на закупівлю книжок, 400 фл. Див.: *Jkdrzejowska, A. Biblioteka Uniwersytetu im. J. Kazimierza // Publiczne biblioteki lwowskie... – S. 29.*

⁴¹ Там само. – С. 34.

⁴² *Chikdowski, K. Pamiatniki. Galicja (1843–1880). – Wroclaw, 2006. – S. 195.*

⁴³ Кароль Шайноха (1818–1868), історик, публіцист, письменник, драматург. У 1853–1858 рр. працівник бібліотеки Закладу Національного ім. Оссолінських у Львові, праці якого стали зразком інспірацій для багатьох польських письменників; крім історичних творів писав вірші, повісті, а також драматичні твори.

⁴⁴ Юзеф Шуйський (1835–1883), історик, публіцист, політик, письменник; з 1869 р. – професор Ягеллонського університету, співзасновник, а з 1872 р. член Академії наук (у 1872–1883 рр. генеральний секретар), співзасновник (1866) «Przeglądu Polskiego», співавтор «Teki Stacczyka»; у 1866 р. посол до галицького Краєвого Сейму, у 1867 р. посол до австрійської Державної Ради.

⁴⁵ Генрик Шмітт (1817–1883), історик, бібліотекар, представник романтичного лелевельського напрямку у польській історіографії, автор: *Dzieje Polski XVIII–XIX w. (T. 1–4. 1863–1868).*

⁴⁶ Кароль Естрайхер (1827–1908), бібліотекар, бібліограф, історик літератури і театру; з 1861 р. член Краківського наукового товариства, співзасновник (1872) і член Академії наук, у 1862–1868 рр. заступник керівника бібліотеки Головної варшавської школи (впорядкував і скаталогізував її фонди); у 1865–1868 рр. – викладач бібліографії, у 1868–1905 рр. керував Ягеллонською бібліотекою, опрацював 26 томів монументальної польської бібліографії (1870–1916); автор багатьох, в основ-

ному театрознавчих, публікацій (у т. ч. «Театри в Польщі», Т. 1–3, 1873–1879), а також історико-літературних творів (у т. ч. бібліографічного дослідження про А. Міцкевича, Й. Коженювського, Ю. І. Крашевського та ін.).

⁴⁷ Юліан Антоні Дунаєвський (1821–1907), економіст і політик, з 1855 р. – професор Юридичної академії в Прешбурзі (біля Братислави), з 1860-го – Львівського, з 1861-го – Ягеллонського університетів; з 1871 р. – член Академії наук; з 1870 р. – посол до галицького Краєвого Сейму, з 1873 р. – до австрійської Державної Ради; у 1880–1891 рр. – міністр фінансів Австрії (ліквідував бюджетний дефіцит, оздоровив фінансову систему), був впливовим австрійським політиком, прихильник австрійсько-польської орієнтації.

⁴⁸ Корнель Уейський (1823–1897), поет і публіцист; з 1839 р. активний учасник літературного життя Львова (пов'язаний з гуртком «Dziennika Myd Paryskich»), у 1877–1889 рр. посол до австрійської Державної Ради, мав славу «останнього вайдельоти» романтичної поезії.

⁴⁹ ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України. Відділ рукописів. Дід. III, 1867 / № 210.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ *Jempicki, S. Wspomnienie Ossolickie. – Wrocław, 2006. – S. 24 i n.*

⁵² У своїх записках Ольшевич висловив незадоволення стосовно радикальних змін у зацікавленнях В. Дзедушицького: «Протягом декількох десятків років бібліотека Дзедушицьких плідно працювала під керівництвом Юзефа Лозинського. Але у 70-х рр. минулого століття стала жертвою гасел «органічної праці», що відвернули увагу, азарт колекціонера і фінансиста Володимира Дзедушицького від захоплення минулим і гуманітарними науками і спрямували їх у русло природознавчих наук, а саме фізіології як фундаменту покращання рівня життя його мешканців». Однак строгий критик зміни фінансової політики у дослідженнях В. Дзедушицького з великим пошануванням відгукувався про проект, яким став Природничий музей і його конкурентоспроможність стосовно Потужицької бібліотеки: «Він був гордістю і однією з найгарніших наших наукових інституцій, центром досліджень у галузі фізіології, етнографії і праісторії польських земель». (*Olszewicz, W. Z pamiktnika starego bibliotekarza... – S. 20 i n.*)

⁵³ «Контракт про будівлю і продаж будинку 1.39 поміж Й. В. Володимиром графом Дзедушицьким покупцем, з однієї сторони, і Й. В. Альфредом Хауснером, який діяв через свого посередника, В. Фердинанда Краттера, красивого доктора права в силу повноважень у Львові дня [...], продавцем, з другої сторони...» (У верхній частині аркуша вручну проставлена дата 12 XII 1868). В. Дзедушицький в межах умови зобов'язувався також до покриття інших коштів і зобов'язань самого Хауснера, в т. ч. пожиттєву виплату пенсії його дочці Кароліні Ле Басн (Наукова бібліотека Державного природознавчого музею НАН України у Львові. Оп. № 1, спр. 6, с. 61). Коли 10 квітня було зроблено оцінку маєтку майбутньої Ординації гр. Дзедушицьких, з метою подальшого фінансування Музею, загальна вартість Потужицького Ключа становила 1771059,74 флоринів (т. зв. чиста вартість – 1363313,70 фл.); Ключа За-

рицького – 1 183 995 фл. (чиста вартість – 934 384 фл.), а вартість львівського музею – 101032,50 фл. Отже, загальна вартість маєтку Ординації становила 2398730,73 фл. (Оп. № 1, спр. 13, с. 190).

⁵⁴ У статті І. Панських знаходимо інформацію про те, що вже у 1870 р. відбулася реорганізація Потужицької бібліотеки у книгосховище як частину бібліотеки Природознавчого музею. Однак вона не знаходить підтвердження в інших джерелах. Див.: *Панських, І. Наукова бібліотека... – С. 30.*

⁵⁵ Треба зазначити, що керована п. Іриною Панських Наукова бібліотека нині існуючого Державного природознавчого музею НАН України, що знаходиться в приміщенні за адресою: вул. Театральна, 18 (в будинку зараз тривають реставраційні роботи), продовжує традиції Потужицької бібліотеки. Вона і надалі займає те ж приміщення, навіть зберігає документацію Музею ім. Дзедушицьких, бібліотечні меблі, знаки приналежності (печатки), а книги розміщені на полицях згідно з колишньою системою розташування фондів.

⁵⁶ *Olszewicz, W. Op. cit. – S. 21.*

⁵⁷ В. Дзедушицький мав чотирьох дочок, які повинні були дати свою згоду на утворення майбутньої Ординації. Документація, що відображає всі етапи старань про згоду найвищих державних влад, зберігається у Науковій бібліотеці Державного природознавчого музею НАН України у Львові.

⁵⁸ *Korespondencja Jyzefa Lozieskiego... – S. 55.*

⁵⁹ Див. м. ін.: *Przewodnik po Lwowie (wydany przy wspiyudziale) Wydziaiu Gospodarczego V Zjazdu Lekarzy i Przyrodnikow polskich. – Lwów, 1888. – S. 162; «Biblioteka Poturzycka (Wiodzimierza hr. Dzieduszyckiego), ul. Teatralna 18, II piątro». А. Холлендер (Ilustrowany przewodnik po Lwowie, wraz z planami miasta Lwowa, Powszechnej Wystawy Krajowej w 1894 r., Teatru hr. Skarbka, Teatru Letniego, kolei konnej i elektrycznej. – Lwów, 1894. – S. 56) подає адресу: Потужицька бібліотека (В. гр. Дзедушицького, вул. Театральна, 18, 2-й поверх). А на с. 17 помилково вказує: «При музеї знаходиться цінна бібліотека, що називається Потужицькою з фондами переважно з галузі природознавчих наук».*

⁶⁰ Наукова бібліотека Державного природознавчого музею... Оп. № 1, спр. № 49, 50.

⁶¹ «Шановний пане. Маю сміливість переслати Панові примірник написаної мною монографії про одну сім'ю мохів з Татрів для Бібліотеки Музею, а одночасно гербарій з 208 одиниць сортів тієї ж сім'ї з різних околиць Татрів». (*Korespondencja Jyzefa Lozieskiego... – S. 159.*)

⁶² Там само. – С. 159.

⁶³ *Dzieduszycki, W. Przewodnik po Muzeum... – S. XI.*

⁶⁴ Потужицька бібліотека у Львові функціонувала до початку Другої світової війни у флігелі колишнього Палацу Дзедушицьких по вул. Курковій, 17.

⁶⁵ Наукова бібліотека Державного природознавчого музею... Оп. № 1, спр. № 14.

⁶⁶ Там само. Оп. № 1, спр. № 30, с. 1–3.

⁶⁷ Там само. Оп. № 1, спр. № 230, с. 9.

⁶⁸ *Olszewicz, W. Z pamiktnika starego bibliotekarza... – S. 33.*

Актуальні проблеми розвитку бібліотек у сучасних умовах

18 квітня 2008 р. в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова відбулася науково-теоретична конференція «*Бібліотека в інформаційному суспільстві*».

У роботі конференції взяли участь представники Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України, керівники провідних бібліотек України, фахівці бібліотечно-інформаційної сфери, викладачі й аспіранти наукових та навчальних закладів України.

У доповідях президента Академії педагогічних наук, доктора філософських наук, професора **В. Г. Кременя** «Інформаційне забезпечення формування особистості в суспільстві знань» та віце-президента Академії педагогічних наук, академіка, доктора педагогічних наук, професора **В. І. Лугового** «Бібліотека – найважливіший інформаційний ресурс освіти», ректора Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктора філософських наук, професора, академіка Академії педагогічних наук **В. П. Андрушенка**, який виступив з вітальним словом до учасників конференції, доктора філософських наук, професора, першого проректора Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова **В. П. Беха** «Інформаційні потреби громадських організацій у дискурсі становлення сучасних міжбібліотечних систем», директора науково-методичного центру вищої освіти Міністерства освіти і науки України **К. М. Левківського** «Інформаційні ресурси бібліотек ВНЗ – важлива складова якісної підготовки фахівця» порушувалися актуальні питання інформації, книги, бібліотеки у формуванні інтелектуального потенціалу нації, інформаційному супроводі навчально-виховного процесу, стосовно впливу сучасних інформаційних технологій на формування особистості в інформаційному суспільстві. Доповідачами було підкреслено виключне значення бібліотеки як соціального інституту у цих процесах, у формуванні і розвитку суспільства знань.

У доповідях керівників провідних бібліотек України **П. І. Рогової** – директора Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського, кандидата історичних наук; **Л. В. Савенкової** – директора Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидата педагогічних наук; **О. Г. Кириленка** –

директора Наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидата історичних наук; **О. О. Шульги** – директора бібліотеки Кіровоградського педагогічного інституту; **С. Я. Цимбалюк** – директора бібліотеки Національного університету державної податкової служби України, кандидата економічних наук наголошувалось на роль бібліотеки в навчальному процесі, у забезпеченні інформаційних потреб викладачів і студентів, в інформаційному супроводі наукової і навчальної роботи. Вказувалось на необхідність впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій у практику роботи бібліотек, на відповідність цих технологій вимогам інформаційного суспільства.

На секційних засіданнях провідні фахівці бібліотечно-інформаційної сфери обговорили актуальні питання формування і розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів, роль сучасної бібліотеки у реалізації її наукової, інформаційної, освітньої, культурно-меморіальної функції розвитку і проблеми впровадження комп'ютерних технологій у діяльність бібліотек різних видів, інформаційно-аналітичного супроводу управлінської діяльності тощо.

За підсумками роботи науково-теоретичної конференції було прийнято низку конкретних рішень щодо подальшого розвитку досліджень актуальних питань бібліотекознавства, інформаційної діяльності, місці бібліотеки в інформаційному суспільстві, шляхи впровадження теоретичних напрацювань у практичну діяльність бібліотек.

Учасники конференції взяли участь в урочистому відкритті нових читальних залів Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, ознайомилися з їх книжковими експозиціями, організацією роботи читачів з інформаційно-пошуковими системами та їхніми можливостями.

Л. Савенкова,
директор Наукової бібліотеки
НПУ імені М. П. Драгоманова, канд. пед. наук
Я. Чепуренко,
доцент кафедри журналістики
НПУ імені М. П. Драгоманова, канд. іст. наук

105-та річниця заснування відділу бібліотекознавства Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка

14–15 травня 2008 р. у Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка відбулися міжнародні наукові читання «*Перший у країні відділ бібліотекознавства: до 105-ї річниці заснування*».

Організаторами міжнародних наукових читань виступили: Міністерство культури і туризму України, Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка, Харківська державна академія культури.

У роботі читань взяли участь представники Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, обласних універсальних наукових бібліотек, Белгородської дер-

жавної універсальної наукової бібліотеки (Росія), Харківської державної академії культури, наукових бібліотек вищих навчальних закладів Харкова, харківських видавництв.

Програма читань передбачала обговорення широкого кола питань, пов'язаних зі становленням та перспективами розвитку вітчизняного бібліотекознавства, формуванням, організацією та використанням інформаційного ресурсу з бібліотечної справи (у т. ч. і електронного), інформаційно-бібліографічним забезпеченням фахових інформаційних потреб бібліотекарів, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації працівників бібліотечних установ, модернізацією науково-методичної діяльності в умовах інформатизації бібліотек. Присутнім було запропоновано книжкові виставки: «Українське біб-

ліотекознавство в історичному вимірі», «Науково-методична діяльність – каталізатор розвитку бібліотекознавства», «Кадрова політика в бібліотечній справі», «Наукова школа ХДНБ ім. В. Г. Короленка: внесок в українське бібліотекознавство».

Зі вступним словом до учасників Міжнародних наукових читань звернулася **В. Д. Ракитянська**, директор ХДНБ ім. В. Г. Короленка, заслужений працівник культури України. Вона висвітлила сучасну діяльність бібліотеки, окреслила основні етапи становлення й розвитку відділу бібліотекознавства, створеного у 1903 р. при Харківській громадській книгозбірні за ініціативи видатного вітчизняного бібліотекознавця Л. Б. Хавкіної. Доповідач підкреслила, що заснування відділу бібліотекознавства й проведення перших в Україні курсів з підготовки бібліотечних кадрів стали важливою передумовою розвитку бібліотечної справи у Харківському регіоні та дослідження загальнотеоретичних і суто бібліотекознавчих проблем, що знайшли відображення у працях таких бібліотекознавців, як Л. Б. Хавкіна, К. І. Рубинський, Д. П. Міллер, Д. І. Багалій та ін.

Багатогранний творчий доробок цих бібліотекознавців, а також діяльність Харківської бібліотечної школи, її внесок у вирішення кардинальних бібліотечних проблем, відкриття курсів з підготовки бібліотечних працівників, започаткування професійного бібліотечного руху були проаналізовані у доповідях: «Становлення та розвиток Харківської бібліотечної школи у ХХ столітті» (**В. В. Сєдих**, канд. пед. наук, доцент кафедри книгознавства і фондознавства ХДАК); «К. І. Рубинський і заснування Харківської школи бібліотекознавства» (**Н. М. Березюк**, головний бібліограф ЦНБ Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна); «Внесок Л. Б. Хавкіної у розвиток бібліотечного фондознавства» (**Н. М. Кушнарченко**, заслужений працівник культури України, д-р пед. наук, проф., зав. кафедри книгознавства та фондознавства, проректор з наукової роботи ХДАК); «Роль Харківської бібліотечної школи в розвитку професійного бібліотечного руху» (**Г. В. Шемаєва**, канд. іст. наук, доцент кафедри бібліотекознавства і соціальних комунікацій, докторант ХДАК); «Витоки започаткування професійної підготовки бібліотечних кадрів у Харкові» (**А. А. Соляник**, д-р пед. наук, проф., декан факультету бібліотекознавства та інформатики ХДАК).

Інтерес учасників читань викликали виступи, присвячені діяльності відділів і кабінетів бібліотекознавства як центрів піднесення рівня проведення наукових досліджень у галузі бібліотекознавства і бібліографознавства. Етапи розвитку цих структурних підрозділів бібліотек, питання формування інформаційного ресурсу бібліотекознавчої тематики, піднесення рівня інформаційно-бібліографічного обслуговування бібліотечних кадрів, вивчення їхніх фахових потреб були висвітлені у виступах: «ХДНБ ім. В. Г. Короленка як центр бібліографічної інформації з питань бібліотечної справи» (**Л. В. Глазунова**, головний бібліотекар науково-методичного відділу ХДНБ ім. В. Г. Короленка); «Інформаційно-ресурсний центр професійної інформації Луганської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького: вчора, сьогодні, завтра» (**Ю. Ю. Соснова**, завідувачка інформаційно-ресурсного центру з питань бібліотекознавства, книгознавства та документознавства Луганської ОУНБ ім. О. М. Горького); «Дослідження інформаційних потреб користувачів: з досвіду роботи кабінету бібліотекознавства Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського» (**А. І. Рубан**, науковий співробітник ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського); а також у відеопрезентації «Історія становлення та розвиток традицій відділу бібліотекознавства в Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка» (**А. В. Підгайна**, провідний бібліотекар науково-методичного відділу ХДНБ ім. В. Г. Короленка).

Важливим напрямом діяльності відділів бібліотекознавства є науково-методична робота. Останнім часом відбувається комплексне оновлення та переосмислення багатьох положень цієї роботи у зв'язку з ускладненням завдань, які постають нині перед бібліотеками, зростанням вимог до якості бібліотечного обслуговування, розробленням і реалізацією нових підходів до безперервної професійної освіти бібліотечних працівників, використанням інформаційно-комунікативних технологій тощо. Питання науково-методичного забезпечення діяльності бібліотек знайшли своє висвітлення у виступах: «Інформаційно-комунікаційні технології: методичний аспект» (**І. О. Цуріна**, завідувачка відділу наукового аналізу та розвитку бібліотечної справи Національної парламентської бібліотеки України); «Презентація віртуальної методичної служби ХДНБ ім. В. Г. Короленка» (**Г. Д. Ковальчук**, головний бібліотекар науково-методичного відділу ХДНБ ім. В. Г. Короленка, **Н. П. Борисенко**, головний бібліотекар науково-методичного відділу ХДНБ ім. В. Г. Короленка); «Проблеми формування та збереження бібліотечних фондів як пріоритетний напрям науково-методичної діяльності ХДНБ ім. В. Г. Короленка» (**О. Б. Стогній**, головний бібліотекар науково-методичного відділу ХДНБ ім. В. Г. Короленка, **О. П. Куніч**, завідувачка науково-методичного відділу ХДНБ ім. В. Г. Короленка); «Інструктивно-методичні видання як база професіоналізації керівних кадрів бібліотек науково-дослідних установ НАН України» (**В. П. Здановська**, молодший наук. співробітник Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського); «Методическая служба библиотек в условиях реформ: белгородский вариант» (**С. О. Бражнікова**, заступник директора з наукової роботи Белгородської державної універсальної наукової бібліотеки); «Пріоритети методичної діяльності Донецької ОУНБ ім. Н. К. Крупської» (**О. А. Соколова**, завідувачка відділу науково-методичної роботи та соціологічних досліджень Донецької ОУНБ ім. Н. К. Крупської); «Методичне забезпечення релігієзнавчого просвітництва бібліотек України: з досвіду роботи Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького» (**Г. В. Устюжаніна**, завідувачка науково-методичного відділу Одеської ОУНБ ім. М. Горького); «Методичне забезпечення краєзнавчої роботи бібліотек Полтавської області» (**Л. І. Чернолошенко**, завідувачка науково-методичного відділу Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського); «Методичне забезпечення підвищення професійної компетенції персоналу: нова концепція, ефективність навчання, практичний досвід» (**І. Є. Луньова**, завідувачка відділу наукової організації і методики бібліотечної роботи Дніпропетровської ОУНБ).

У рамках Міжнародних наукових читань відбулася *презентація збірника «Академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України»* (Харків, «Вид-во САГА») – першого видання, що висвітлює внесок Д. І. Багалія, видатного вченого, історика і громадського діяча, у розвиток бібліотекознавства, у визначення напрямів діяльності провідних бібліотек України, архівну і музейну справу. До збірника увійшли матеріали доповідей та повідомлень, виголошених на перших всеукраїнських наукових читаннях, організованих ХДНБ ім. В. Г. Короленка до 150-річчя від дня народження вченого, а також репринти публікацій кінця XIX – перших десятиріч XX ст., факсиміле автографів Д. І. Багалія, репродукції унікальних фотодокументів тощо. Збірник «Академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України» безкоштовно отримали усі учасники наукових читань.

Детальна інформація про міжнародні наукові читання міститься на сайті ХДНБ ім. В. Г. Короленка <http://korolenko.kharkov.com>

В. Здановська,
молодший наук. співробітник НБУВ

Бібліотечно-інформаційне забезпечення потреб науки: основні завдання розвитку

28 травня 2008 р. в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбувся традиційний щорічний семінар для завідувачів бібліотек НДУ Києва. Тема цього річного семінару – «Бібліотечно-інформаційне забезпечення потреб науки: основні завдання розвитку».

Семінар розпочався доповіддю ученого секретаря Інформаційно-бібліотечної ради НАН України, канд. іст. наук, с. н. с. НБУВ **Г. І. Солоїденко** «Основні завдання бібліотечно-інформаційного забезпечення вітчизняної науки». Зазначалося, що на загальних зборах НАН України, які нещодавно відбулися, було визначено першочергові завдання щодо підвищення ролі національної науки в умовах розвитку економіки на інноваційних засадах побудови інформаційного суспільства. Наголошувалося, що принципово важливим завданням розвитку науково-дослідної сфери України є поглиблення міжнародної інтеграції.

Доповідка детально зупинилася на ролі бібліотек у здійсненні масштабних заходів НАН, зокрема, у проведенні вже традиційного фестивалю науки, розбудові системи бібліотечно-інформаційного супроводу наукових досліджень, на необхідності зміцнення міжбібліотечних зв'язків, міжнародного книгообміну, підвищення ролі інформаційно-бібліотечних рад установ у питаннях формування, збереження та використання бібліотечно-інформаційних ресурсів, впровадження новітніх інформаційних технологій.

У виступах учасників семінару всебічно висвітлювалися питання формування та використання інформаційних ресурсів. З інформацією про передплату доступу до онлайн-ресурсів провідних світових постачальників наукової інформації, передплату доступу до ресурсів для усіх академічних установ, а також про статистику їхнього використання у науково-дослідних установах системи НАН України виступив канд. іст. наук, м. н. с. Центру бібліотечно-інформаційних технологій НБУВ **Д. В. Соловяненко**. Він підкреслив, що порівняно з минулими роками значно зросла кількість установ, які використовують доступ до передплатених ресурсів на основі телекомунікаційної інфраструктури НАН України.

Тема доступу до електронних ресурсів набула розвитку у виступах головного бібліотекаря **О. В. Полякової** та м. н. с. **І. О. Шульги** Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ. Зокрема, остання проаналізувала сучасну цінову політику у розповсюдженні наукових зарубіжних журналів, проілюструвала присутнім БД: HINARI, AGORA та OARE, що забезпечують вчених і фахівців країн, що розвиваються, безкоштовною новітньою науковою інформацією. У цих БД репрезентовані наукові часописи провідних видавництв світу з таких галузей знань, як медицина, сільське господарство, охорона довкілля.

Повідомлення про оформлення замовлень на зарубіжні науково-технічні електронні бази даних, друківані періодичні видання на 2009 рік та вимоги щодо оформлення листа-замовлення і підстави для врахування побажань кожної з установ зробила **О. В. Полякова**.

Про стан і основні завдання міжнародного книгообміну (МКО) йшлося у виступі зав. сектору МКО **Р. Л. Красій**. Як зазначалося, МКО відіграє вирішальну роль у комплектуванні іноземної літератури. За цим джерелом, наприклад у 2007 р., надійшло до НБУВ 48 % усіх надходжень зарубіжних видань. Як правило, критеріями оцінки стану книгообміну виступають такі показники: кількість договорів з партнерами, кількість надходжень іноземних видань та кількість надісланих партнерам вітчизняних видань.

Наголошувалося і на проблемах – зниженні оперативності книгообміну з причини згаяння часу на придбання вітчизняної книги (дондавна через тендер, а нині – посередницькі фірми). Актуальними залишаються питання придбання через МКО малотиражних, серіальних і продовжуваних видань, а також питання рентабельності МКО. Проведений НБУВ ана-

ліз вартості зарубіжної періодики свідчить, що МКО залишається одним із вигідних джерел комплектування. Тому для НБУВ важливо зберегти стабільність МКО. Для цього бібліотеки мають своєчасно робити замовлення, інформувати про зміни в науково-дослідній тематиці установи, про видання, від яких у подальшому варто відмовитися, а також повідомляти про публікації науковців своєї установи, які друкуються за її межами. Доповідка позитивно оцінила роботу з виконання індивідуальних замовлень через МКО бібліотек інститутів археології; зоології; літератури; математики; металофізики; проблем матеріалознавства; мистецтвознавства, фольклористики та етнології; соціології.

Виступ «Наукова періодика України у забезпеченні інформаційних потреб науковців» н. с. служби реферування наукової літератури **Н. Я. Зайченко** містив вичерпну інформацію про наукову періодика, якої в країні нині видається майже півтори тисячі назв. Зазначалося, що приналежність часопису до категорії наукових видань підвищує його значущість при формуванні тематичних масивів, а наявність, окрім друкованого видання, інших його видів, зокрема на CD, мікроносіях, представлення на веб-сайтах, означає високу інтенсивність його використання. Представлення часопису в реферативних журналах і БД є одним із визначальних чинників зростання його рейтингу. Наголошувалося також, що весь спектр періодичних і продовжуваних видань відображається в УРЖ «Джерело».

У 2007 р. започатковано новий ресурс представлення на веб-сайті НБУВ – «Наукова періодика України» (журнали, збірники наукових праць). Це перелік періодичних і продовжуваних видань, що протягом 1998–2008 рр. постатейно опрацьовувалися для загальнодержавної реферативної БД «Україніка наукова» та УРЖ «Джерело». Було продемонстровано інтерфейс користувача – достатньо простий і зручний у роботі, він не потребує спеціальної підготовки і доступний для різних категорій користувачів. Наголошувалося, що новий ресурс стане базовою складовою Загальнодержавного порталу наукової періодики України, який першочергово включатиме видання, що входять до «Переліку наукових фахових видань України, де можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук», затвердженого ВАК України.

Програма семінару включала також презентацію науково-методичного посібника «Каталогізація електронних ресурсів» (К., 2007). Перед присутніми виступила одна з його авторів канд. іст. наук, с. н. с., зав. відділу каталогізації НБУВ **І. П. Антоненко**. Оскільки електронні інформаційні ресурси стають вагомою складовою документно-інформаційного ресурсу сучасної бібліотеки, важливо, щоб відомості про них були включені до бібліотечно-інформаційних пошукових систем. А це потребує відповідної організації електронної інформації, обліку і технологічного опрацювання електронних документів, що зумовлює необхідність розроблення нормативно-методичного забезпечення зазначених процесів. Тому даний посібник створено з метою надання детальних науково-методичних рекомендацій з каталогізації електронних ресурсів як нових об'єктів бібліотечно-інформаційних технологій. Автор охарактеризувала структуру та зміст збірника. Було зазначено, що більшість бібліотек НДУ НАН України матиме змогу отримати цей збірник.

Окремий блок питань, пов'язаних зі збереженням бібліотечних фондів, було детально розглянуто у виступах «Особливості зберігання документів з ослабленою матеріальною основою» (н. с. НБУВ **Л. П. Загока**, канд. техн. наук, зав. відділу наукових технологій збереження фондів НБУВ **М. М. Омельченко**) та «Причини мікологічного забруднення приміщень» (д-р мед. наук, с. н. с. НБУВ **О. В. Сурмашева** і провідний інженер-хімік Центру консервації і реставрації НБУВ **Л. М. Волосатий**).

О. В. Сурмашева та Л. М. Волосатих поділилися конкретною інформацією щодо проведення санітарно-гігієнічних заходів, застосування дезінфектантів та антисептиків, зокрема, дезінфектантів нового покоління, які безпечні для людини, вони не летючі і мають пролонговану дію. Їх рекомендовано додавати у воду для миття бібліотечного обладнання, профілактики появи та поширення плісняви.

Учасники семінару мали змогу ознайомитися з новинками фахової літератури під час огляду, проведеного н. с., зав. читального залу літератури з бібліотекознавства НБУВ **С. М. Малюською**, яка представила останні довідкові видання, словники, збірники законодавчих документів з бібліотечної справи.

Правові аспекти діяльності сучасної бібліотеки детально розглядалися у лекції заступника Голови ЦК профспілки НАН України **Є. І. Меркулова**. Присутні отримали вичерпну інформацію щодо ситуації з фінансуванням науки, пенсійним забезпеченням, переглядом зарплат у зв'язку з інфляційними процесами тощо.

Підсумковим був виступ «Статистика, плани, звіти як важливі складові управління сучасною бібліотекою» н. с. відділу бібліотекознавства НБУВ **Н. І. Смаглової**. Увага керівників бібліотек акцентувалася на необхідності оновлення пакету організаційної документації кожної бібліотеки, зокрема, на перегляді Положення про бібліотеку, правил користування бібліотекою, посадових інструкцій працівників бібліотек відповідно до структурно-функціональних, організаційних і технологічних змін, що відбуваються.

Аналізуючи планово-звітну документацію бібліотек, доповідачка наголосила, що статистичні дані, подані у ній, мають підтверджуватися первинними документами з обліку роботи, оскільки плани та звіти – документи, що ґрунтуються на поглибленому аналізі роботи і мають визначати завдання на поточний період і віддалену перспективу, мати упоряджувальний характер у вирішенні таких завдань, як: забезпечення розвитку бібліотеки, створення умов для користувачів і читачів, збереження високопрофесійного колективу бібліотеки, забезпечення наступності у її роботі. Йшлося і про змістову наповненість документів, які мають документально доводити ступінь належної завантаженості кожного конкретного працівника.

Також порушувалися питання обліку книжкових фондів: обов'язкове дотримання вимог щодо обліку, збереження традиційних форм обліку бібліотечного фонду – книг сумарного та інвентарного обліку, навіть за умови ведення бібліотекою електронного варіанту обліку фондів, чіткість в організації та проведенні планових перевірок фондів, їхнє документальне завершення складанням акта, дієвість запропонованих заходів, наявність списку втраченої літератури.

Проблеми, що обговорювалися на семінарі, стали своєрідним орієнтиром у визначенні змісту і пріоритетів роботи бібліотек НДУ НАН України на перспективу.

Н. Смаглова,
н. с. відділу бібліотекознавства НБУВ

Наукова книга на пострадянському просторі

Ефективність наукової співпраці визначається можливістю доступу до наукової інформації. Тисячі науковців, викладачів, студентів, які є користувачами наших бібліотек, щоденно стикаються з цією проблемою. У зв'язку з цим важко переоцінити роль видання різноманітної наукової літератури, більша частина якої випускається академічними видавництвами та установами. Це – монографії, наукові журнали, різноманітна довідкова та методична література, науково-популярні видання – все те, що задовольняє потреби сучасного споживача.

Нині інформація набула особливого значення. Вона без перебільшення є одним із найважливіших стратегічних ресурсів подальшого стабільного розвитку держави. З огляду на це, одним із головних завдань на сучасному етапі є сприяння широким інформаційному обміну між державами. На пострадянському просторі випуск наукової, навчальної та науково-популярної літератури в умовах ринку, комерціалізації більшості видавництв різко скоротився. Поступово, і не останньою чергою завдяки діяльності академії наук, ситуація повільно змінюється на краще. Цілком очевидно, що проблема наукового книговидання та книгообміну у науковій сфері може бути вирішена лише на міждержавному рівні.

Цим та багатьом іншим актуальним питанням, пов'язаним з науковим книговиданням та книгорозповсюдженням, була присвячена друга сесія Ради з книговидання Міжнародної асоціації академії наук (МАН), яка відбулася 10–12 червня 2008 р. у Києві.

Слід зазначити, що ще у жовтні 1992 р. у рамках СНД було підписано угоду про співробітництво в галузі інформації, в якій наголошувалося на необхідності спільних дій у забезпеченні вільного поширення різноманітної інформації у країнах Співдружності.

З метою об'єднання зусиль академії наук у вирішенні важливих наукових проблем, збереження творчих зв'язків, що історично склалися, та розбудови нових взаємовідносин між ученими у 1993 р. було створено Міжнародну асоціацію академії наук як міжнародну неурядову організацію.

Згодом було підписано цілу низку правових документів,

зокрема: «Соглашение об обмене экономической информацией», «Соглашение об обмене правовой информацией», «Соглашение о межгосударственном обмене научно-технической информацией», «Соглашение о свободном доступе и порядке обмена научно-технической информацией», «Соглашение о сотрудничестве в области книгоиздания, книгораспространения и полиграфии» тощо.

Інформаційне забезпечення вчених є одним із основоположних факторів, які визначають продуктивність наукового пошуку, який неможливо реалізувати без всебічного розвитку міжнародних наукових і культурних контактів. А останні здебільшого ґрунтуються на книговидавничій діяльності і на міжнародному книгообміні. Саме з огляду на це Рада МАН 23 листопада 2005 р. прийняла постанову № 163 «О развитии сотрудничества в области книгоиздания и книгораспространения», а Рада Асоціації ухвалила організувати при ній Раду з книговидання.

Раду з книговидання було створено як орган, що об'єднує представників національних академії наук – членів МАН і організації – асоційованих членів МАН: науково-видавничих рад, наукових установ, академічних видавництв, підприємств поліграфії і книгорозповсюдження, академічних і національних бібліотек, а також провідних університетів, які співпрацюють з академіями наук з випуску наукових видань.

Зважаючи на те, що головна роль у розповсюдженні знань та інформації належить бібліотекам, та з метою забезпечення сприятливих умов для їхньої взаємодії, безперешкодного надання і отримання документів було розроблено проект «Соглашения о льготных тарифах на библиотечные отправления в Системе межбиблиотечного абонементов государств – участников СНГ»; «Справочник центров межбиблиотечного абонементов и доставки документов», його електронну версію та низку інших документів.

Реалізація затверджених Радою МАН основних засад діяльності Ради з книговидання, спрямованих на розвиток культурної та наукової взаємодії академії наук, які входять до її складу, сприятиме покращанню умов наукового книговидання і книгообміну, захисту інтелектуальних прав академічних

установ і вчених, створенню єдиної інформаційної БД, збільшенню випуску спільних видань, активізації науково-дослідної діяльності, і як результат – розвитку книжкової справи і книжкової культури соціуму у цілому.

Наукове і науково-організаційне забезпечення діяльності Ради з книговидавництва покладено на НВО «Видавництво «Наука» (до його структури входить робочий апарат Ради) і Науковий центр дослідження історії книжкової культури.

Рада з книговидавництва спільно з Науковим центром дослідження історії книжкової культури видають міжнародний науково-практичний журнал «Научная книга» (виходить з 1998 р. 4 рази на рік). Слід зазначити, що з 2008 р. журнал значно розширює свої рамки: в ньому публікуватимуться не лише роботи науковців Росії, матеріали про наукове книговидавництво, але й статті учених і спеціалістів із країн СНД, а також інших країн і організацій, які входять до МААН. По суті журнал виконуватиме ще й функції органу Ради з книговидавництва при МААН.

Вже перші номери журналу за 2008 р. містять: офіційні матеріали зі створення Ради з книговидавництва, прийняті нею заходи, рекомендації і постанови; привітання, які надійшли на адресу Другої міжнародної конференції «Научная книга на постсоветском пространстве» і Першої сесії Ради, яка відбулася у Москві у вересні 2007 р.; статтю про роботу Наукового центру дослідження історії книжкової культури РАН за перше п'ятиріччя його діяльності, а також доповідь президента МААН, академіка НАН України Б. Є. Патона на засіданні Ради МААН 25 жовтня 2007 р.

11–12 червня у Києві відбулася Друга сесія Ради з книговидавництва, яка проходила під егідою МААН, РАН і за підтримки Виконкому СНД. На сесію прибули члени Ради, представники 20 держав.

З привітанням до учасників сесії звернувся президент Міжнародної асоціації академії наук, академік НАН України Б. Є. Патон.

У рамках сесії відбувся **російсько-український науковий форум «Книжкова культура. Особливості становлення та розвитку»**. Учасники форуму у своїх доповідях аналізували як теоретико-методологічні аспекти історії книжкової культури, так і розвиток книжкової справи за останні роки в Росії і Україні. Порушувалися фундаментальні проблеми книговидавництва, бібліотекознавства, бібліографії та книжкової справи, розглядалися перспективи їхнього розвитку з урахуванням формування «електронної епохи». За матеріалами, представленими авторами доповідей, підготовлено збірники праць «Книжная культура. Особенности становления и развития»*, який відобразив погляди російських і українських учених на проблеми, характерні для становлення і розвитку книжкової культури в Росії і Україні в ретроспективі і на сучасному етапі.

Серед авторів збірника знані російські і українські фахівці: член-кореспондент РАН, генеральний директор НВО «Издательство «Наука», директор Наукового центру дослідження історії книжкової культури РАН **В. І. Васильєв**; д-р філол. наук, професор, заступник директора з наукової роботи Наукового центру дослідження історії книжкової культури **С. Г. Антонова**; д-р пед. наук, професор, директор Бібліотеки РАН **В. П. Леонов**; д-р пед. наук, професор **Ю. П. Мелентьєва**; д-р іст. наук, завідувач лабораторії книгознавства ДПНТБ СВ РАН **О. Л. Посадков**; чл.-кор. НАН України, директор Інституту рукопису НБУВ **Л. А. Дубровіна**; д-р іст. наук, професор, завідувач відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ **Г. І. Ковальчук**; д-р іст. наук, професор, завідувач відділу національної бібліографії НБУВ **В. Ю. Омельчук**; канд. іст. наук, с. н. с., директор Інституту бібліотекознавства НБУВ **О. В. Во-**

скобойнікова-Гузєва; канд. іст. наук, доцент, зав. відділу Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка **О. М. Колосовська**; заступник директора Музею книги і книгодрукування України **М. М. Гламазда** та інші. Редакційна колегія збірника акцентує увагу на необхідності удосконалення як теоретичних, так і практичних напрямів книжкової справи та наголошує, що попереду у нас дуже багато цікавої роботи і великий потенціал для продуктивної співпраці.

Друга сесія Ради з книговидавництва вирішила низку організаційних питань, пов'язаних з діяльністю Ради, станом та шляхами удосконалення наукового книговидавництва та книгорозповсюдження.

Величезна заслуга голови Ради з книговидавництва при МААН, перший заступник голови Науково-видавничої ради РАН, член-кореспондент РАН **В. І. Васильєв** і член Бюро Ради з книговидавництва при МААН, голова Науково-видавничої ради НАН України, академік НАН України **Я. С. Яцків**.

До програми сесії було включено виступи: **О. Ю. Моздакова**, виконавчого секретаря Ради з книговидавництва при МААН, **Я. С. Яцківа**, академіка НАН України, голови Науково-видавничої ради НАН України, **М. Є. Кальонова**, д-ра техн. наук, професора, директора Бібліотеки з природничих наук РАН, **П. Г. Никитенка**, академіка НАН Білорусі, академіка-секретаря Відділення гуманітарних наук і мистецтв НАН Білорусі, **Ш. Г. Алішанлі**, канд. філол. наук, директора Редакційно-видавничого і поліграфічного центру «Елм» НАН Азербайджану, **Б. О. Мінбаєва**, начальника управління міжнародних зв'язків НАН Республіки Казахстан, **І. Р. Алексєєнка**, директора Науково-виробничого підприємства «Видавництво «Наукова думка» та інших.

Радою підготовлено пакет документів, серед яких проект Угоди про створення сприятливих умов для взаємного обміну друкованою продукцією та проект Декларації прав книги. Нині проекти цих документів перебувають на стадії узгодження.

У виступах учасників сесії та російсько-українського наукового форуму, документах, прийнятих у ході обговорення, зазначалося, що сьогодні, як ніколи раніше, необхідна консолідація зусиль фахівців книжкової справи для вирішення важливого завдання з формування ефективного інформаційного простору, повноцінного книгообміну і комплектування наукових бібліотек. Все це можливо зробити лише за умов розширення і поглиблення наших зв'язків у галузі наукового книговидавництва і книгорозповсюдження.

Видавництво «Наука» та Науковий центр дослідження історії книжкової культури РАН подарували НБУВ книги, серед яких такі фундаментальні видання:

- *История славянского кирилловского книгопечатания XV– начала XVII вв.*
- Книга І. *Немировский Е. Л.* Возникновение славянского книгопечатания (М., 2003);
- Книга ІІІ. *Немировский Е. Л.* Начало книгопечатания в Валахии (М., 2008);
- *Бакун Д. Н.* Развитие библиографии исторических источников в России (М., 2006);
- *Динерштейн Е. А.* Российское книгоиздание (конец XVIII – XX в.) (М., 2004).

Голова Ради з книговидавництва, головний редактор журналу «Научная книга» **В. І. Васильєв** запропонував четвертий номер часопису присвятити 90-річчю Національної академії наук України та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і запросив усіх присутніх взяти участь у роботі міжнародної наукової конференції «Книжная культура: Опыт прошлого и проблемы современности», яка відбудеться 16–17 грудня 2008 р. у Москві.

* Книжная культура. Особенности становления и развития: Материалы Российско-украинского научного форума (Киев, 11 июня 2008 г.). – М.: Наука, 2008. – 81 с.

55 років на службі у Храмі Книги

Колектив Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського щиро вітає шановну **Ніну Іванівну Малолетову**, наукового співробітника Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів, з нагоди 55-річчя трудової діяльності.

Ніна Малолетова (у дівочтві Веретеннікова) народилася 24 липня 1929 року на благодатному Поділлі в селянській родині. Шкільні роки пройшли в різних містах України. Потім було навчання в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка на романо-германському відділенні філологічного факультету. З вересня 1953 року, після успішного закінчення університету, молода дівчина прийшла на роботу до Державної публічної бібліотеки УРСР. Перша її посада – старший бібліотекар відділу каталогізації. З 1956 року Ніна Іванівна безперервно працює у відділі комплектування іноземною літературою, спочатку старшим бібліотекарем, старшим бібліографом, а з 1965-го – завідувачкою сектору міжнародного книгообміну. Тривалий час вона обіймала посаду головного бібліографа. З 2004-го працює науковим співробітником Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів. За багаторічну трудову діяльність неодноразово удостоювалася почесних грамот Бібліотеки, Міністерства культури і мистецтв України, Президії НАН України, у 1986-му занесена до Книги Пошани бібліотеки, а у 1998 році нагороджена ювілейною медаллю НАН України.

Н. І. Малолетова зробила вагомий внесок у налагодження та розвиток міжнародного книгообміну НБУВ із зарубіжними книгозбірнями, науковими установами та університетами, майже весь післявоєнний іноземний фонд пройшов через її роботящі руки. Відповідаючи за стан та перспективи розвитку книгообміну з німецькомовними країнами, Ніна Іванівна докладає значних зусиль для забезпечення надходження до бібліотек науково-дослідних установ НАН України найновіших наукових, довідкових, енциклопедичних видань з різних сфер знань та людської діяльності. Ретельно вивчаючи практику книгообміну зарубіжних партнерів, особливості формування фондів наукових книгозбірень різних країн світу, вона постійно вдосконалює роботу свого підрозділу, щедро передає набутий досвід колегам. Згодом її глибокі, різнобічні фахові знання виливаються у численні публікації (понад 50 статей з різних аспектів

комплектування іноземною літературою), доповіді на всеукраїнських і міжнародних конференціях.

Н. І. Малолетова не тільки досвідчений фахівець з питань комплектування бібліотечних фондів, міжнародного книгообміну, вона блискуче орієнтується у проблематиці, пов'язаній з історією вітчизняного бібліотекознавства. Саме тому її залучають до підготовки фундаментальних бібліографічних праць. Вона є автором двох розділів колективної монографії «История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР» (К., 1979), укладачем довідника «Бібліотеки Академії наук України» (К., 1996) та низки покажчиків зарубіжної літератури. Тривалий час Ніна Іванівна успішно керувала групою укладачів зведених каталогів «Зарубежные периодические издания

в фондах ЦНБ и библиотек научных учреждений АН УССР (1665–1975 гг.)» (Т. 1–8. К., 1980–1984).

Багато сил, енергії Н. І. Малолетова віддає дослідженню архівних матеріалів окупаційного періоду Другої світової війни, виявленню документів з історії наукових установ НАНУ та бібліотек України. Численні напрацювання у цій галузі лягли в основу таких ґрунтовних видань, як «Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943 рр.). Дослідження. Анотований покажчик. Публікації документів» (К., 2004) та «Деятельность Оперативного штаба рейхсляйтера Розенберга в оккупированной Европе в период Второй мировой войны. Справочник-указатель архивных документов из киевских собраний» (К., 2006), підготовлених у співавторстві з Л. Дубровіною і Н. Кашеваровою.

Як людина компетентна, вимоглива, енергійна і водночас чуйна, уважна, справедлива, Ніна Іванівна користується великою повагою у колективі. До неї за професійною консультацією чи простою життєвою порадою звертаються і досвідчені фахівці, і молоді працівники. Органічно поєднуючи в собі молоду гарчачність і зрілу розсудливість, принциповість і доброзичливість, вона завоювала серця і душі не тільки співробітників НБУВ, НДУ НАН України, а й численних читачів Бібліотеки.

Сердечно вітаючи нашу колегу зі славним трудовим ювілеєм, бажаємо їй нових творчих звершень на благо українського бібліотекознавства, міцного здоров'я, щастя в особистому житті.

SUMMARY

N. Zabolotna. Scientific catalogue of Pochajv Cyrillic old-printed books problems of the electronic base creation

The principles of the description of the editions and their exemplars for the future scientific catalogue of the Pochayiv Cyrillic old-printed books are overviewed. The schemes of the descriptions and the example are placed. The main attention is paid to the problem of the imperfection of WORD Cyrillc fonts.

Yu. Pavlichenko. Analysis of scientific-measures methods for researches of information and documentary streams

The article is devoted to the analysis of the current state of the methodological approaches to researches of information document streams with use scientometric and bibliometric methods. Scientometric methods are systematized by the results of the analysis: improvement of techniques; use these methods for study of scientific area and for scientific policy shaping. The population of bibliometric methods is classified by directions of their use: the analysis of information indicators and their interpretation; impact-factor of the journals; evaluation of the contribution of the country scientists in a world science; representation of the articles in DB Medline; evaluation of efficiency of the authors of the publications.

N. Samokhina. Domestic newspapers editions of XIX – beginning of XX century in the stocks of the V. Vernadsky National Library of Ukraine

In the article the general tendencies of forming and developing of Ukrainian newspaper periodicals in XIX – XX centuries are considered. The rare newspapers at the corresponding period in fund of the Vernadsky National Library of Ukraine are presented. The range of the newspaper publications testifies to the degree of pluralism found within the Ukrainian population at that time. If we use these newspapers as a barometer of political activity, we can see that Western Ukraine supplies the greater part of the newspaper publications of this subject.

We hope that this article will serve as a useful guide to readers and researchers with a special interest in periodicals history of Ukraine in XIX–XX centuries.

T. Boryak. «Prague archiv»: history of moving, documents handling and the present state (1945–2007)

The article examines history of the library collections from Prague, which was the center of Ukrainian emigration during interwar period, to Kyiv. The majority of them are now located in State Research Archival Library (DNAB) in Kyiv. The author has analyzed concentration of these collections in 1921–1945 in Czechoslovak Republic and their history in the Ukr. SSR. The direction of the latter had been dictated by the Holovlit USSR and Ukrainian SSR. She has divided history of processing of these library collections into five periods that allows to emphasize the characteristic features for each of them: concentration (1945–1958), initial processing (1965–1970), «calmness» (1971–1978), further processing (1979–1988) and declassifying of library collections and their usage by researchers. The article presents the results of the research made in 2006–2007. The author was looking for and documenting the attributive signs of books, journals and newspapers of the former DNAB «Special Depository» indicating that this or that printed edition had been part of «Prague» emigre complex (approximately 4100 books and 18 634 items of periodicals).

O. Bugaeva. Information resources of the Kyiv archives: source problem of Ukrainian iconography

In article the problem of the iconographical sources as one of priority direction of the Ukrainian biographics is surveyed. The exposition funds of archives of Kyiv was carried out. The attempt of generalization available of iconographical of a resource is realize.

D. Het'man. The restitution of Ukrainian archive historical and cultural values from Russia during 1926–1936

After the discussions of the principal moments of dividing archival funds and materials between the soviet republics in the commission of the Central Executive Committee of USSR to the end of 1925 the participants had developed a model. It was a new level of the relationship between Ukraine and Russia that gives a possibility to restore Ukrainian archives. The project of the model allowed restoring of all archives that were created on Ukrainian territories except military funds. Archival funds as the whole could not be divided and had to be preserved in a place where it was created. Only some parts of the fund could be give to republic if there would be similar to the main materials. Scientific collections of the worldwide institutions of the USSR that were systemized and scientifically researched could not be restored. Private documents that become a part of a scientific collection also could not be restored and might be preserved in the institutions that created such collections. These were the main points that developed by the commission. Using them archival institutions of the republics had to discover their funds and to restore materials to the provenance country. From the one side the points built the main the structure of the restoring process. From the other Ukraine lost a possibility to reconstitute all archives. And it was the vain point why Ukrcentrarhiv did not except these point. Never the less Ukraine continued to explore Russian archives and to get back evacuated funds. During the 1926–1930 materials from Russia and Crimea restored to Ukraine. In 1926 Ukrcentrarhiv with the participation of Russian archival and government institutions restored 97 funds of the regional Ukrainian governs of the XVII–XVIII centuries from the archive of the Ministry of Justice in Moscow. It was main event in the whole process of the restitution of Ukrainian national treasures. Ukraine has got materials that were very important for the history and culture of Ukrainian nation. Still Ukrcentrarhiv wanted to restore other funds from Russia. The points of the dividing materials between republics did not work. That is why Central Executive Committee of USSR created a main archival institution of USSR in order to finish all the problems in the field of restitution. In 1930 Ukraine began a new phase of the relationship with this institution desiring to restore Ukrainian archives from the worldwide famous institutions of USSR. After some discussions Ukraine restored «Rumiancevskiy opis». Later Russia gave to Ukrcentrarhiv archive materials connected with the life of T. Shevchenko and the policy of the Ukrainian State of Pavlo Skoropadskiy. In 1934 Ukraine restored last archival treasures from soviet Russia. The process of the restoring and the restitution Ukrainian national archival treasures from Russia had several steps. It begins in 1923 and was over in 1936. During all this time Ukraine restored two groups of the archives: evacuated and those that were exported from Ukraine to the Russian Empire in XVIII – XIX centuries. First group of materials was easy to restore but hard to found. Second group was easy to explore but hard to reconstitute. Nevertheless Ukraine has got great amount of the funds and materials from RSFSR.

Ye. Reyzes-Dzedushyts'kyi. Yuzef Lozins'ki – one of founders of the Poturzyts'ka library in Lviv

In the period of the Galician autonomy Lvov was an important centre of Polish public scientific libraries of the foundation character. One of them was Poturzytska Library established in around 1815 by Jozef K. Dzieduszycycki. For nearly 100 years it was a library of private character maintained from the resources secured by the son of the collection creator – Włodzimierz Dzieduszycycki. This library of life sciences, which gave rise to the scientific library of Dzieduszycycki Museum, operated at intervals until World War II. Until now Poturzytska Library hasn't been the object of serious bibliological studies, apart from sparse minor publications. The paper presents Jozef Lozinski – one of the co-authors of this library as well as a librarian, journalist, political and social activist – who took care of Poturzytska Library collections for nearly 50 years. He was also the first librarian of the museum library which survived to our times.